

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**BİR JÖN TÜRK OLARAK PRENS SABAHADDİN VE SİYASİ
DÜŞÜNCESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ash TÜRKER KOZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ash TÜRKER KOZ'a ait "**Bir Jön Türk Olarak Prens Sabahattin ve Siyasi Düşüncesi**" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Tarih** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

24.06.2019

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

Üye : Doç. Dr. Ömer METİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

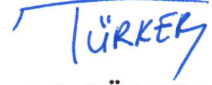
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ Bir Jön Türk Olarak Prens Sabahattin ve Siyasi Düşüncesi” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aslı TÜRKER KOZ

24.06.2019

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans tezi olarak sunulan bu çalışma, bir sosyolog ve fikir adamı olarak da öne çıkan Prens Sabahaddin'in bir Jön Türk olarak değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada Prens Sabahaddin'in sosyolojik görüşlerine de yer verilmekle birlikte kendisinin Jön Türk kimliği ve bu doğrultudaki siyasi düşüncesi ön planda tutulmuştur. Prens Sabahaddin'in Türkiye'de daha çok öne çıkan sosyolog kimliğinin ve sosyolojik görüşlerinin, siyasi kişiliğine ve düşüncesine etkisi de yapılan alıntılarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Hazırlanan bu çalışmanın Türk düşünce ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Prens Sabahaddin'in fikirlerinin, siyasi düşüncesinin, eylemlerinin ve bir Jön Türk olarak rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması bizi memnun edecektir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde kendisinden Sabahaddin Bey olarak bahsedilecektir.

Konuya olan ilgim doğrultusunda tez konusunun belirlenmesinde yardımcı olan hocam Doç. Dr. Ömer METİN'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın başından itibaren, gerekli zamanı ayırarak çalışmanın her aşamasını titizlikle takip eden ve yol gösteren hocam Doç. Dr. Yusuf YILDIZ'a teşekkürlerimi sunarım. Rehberliği, anlayışı ve katkılarıyla yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ' a teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bugünlere gelmemi sağlayan, başta annem ve babam Aliye ve Durmuş TÜRKER olmak üzere, değerli ailemin tüm fertlerine sonsuz teşekkür ederim. Varlığı ile bana güç veren ve tez yazım süreci boyunca desteğini esirgemeyen sevgili eşim Kadir KOZ'a sonsuz teşekkür ederim.

Ash TÜRKER KOZ

24.06.2019

ÖZET

BİR JÖN TÜRK OLARAK PRENS SABAHADDİN VE SİYASİ DÜŞÜNCESİ

Ash TÜRKER KOZ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

Haziran 2019, 121 + x Sayfa

Osmanlı hanedan ailesinden geldiği için bir Sultanzade olan, ancak Prens Sabahaddin olarak bilinen Mehmed Sabahaddin Bey, Osmanlı siyasi tarihi boyunca içerisinde bulunduğu muhalefet hareketleriyle tanınmıştır. Prens Sabahaddin'in Jön Türkler içerisindeki serüveni, babası Damat Mahmud Paşa ve kardeşi Lütfullah Bey ile 1899'da Avrupa'ya firar etmesi ile başlar. Hayatının büyük bir bölümünü gerek kendi isteğiyle gerekse zorunlu olarak yurt dışında geçirmek zorunda kalır. Prens Sabahaddin'in muhalefeti, daha çok II. Abdülhamid'in rejimini devirmeye yönelik olarak bilinir. Ancak Prens Sabahaddin, İttihat ve Terakki'ye karşı da aynı muhalefeti sürdürmüştür. Çünkü Prens Sabahaddin kişilere ya da cemiyetlere değil onların uyguladıkları katı yönetime ve otoriter mutlakiyetçiliğe karşı çıkmıştır. Prens Sabahaddin, gerek yurtiçinde gerekse Avrupa'da bulunduğu süre boyunca Jön Türk hareketi içerisinde aktif olarak yer almış ve siyasi ve sosyolojik görüşleri büyük destek görmüştür. Bu çalışmanın amacı Prens Sabahaddin'in Jön Türk hareketine katılımını, Jön Türkler arasındaki yerini, siyasi düşüncesini ve faaliyetlerini incelemektir. Çalışmada siyasi kişiliğinin yanı sıra Prens Sabahaddin'in hayatı, eğitimi ve sosyolojik fikirlerine de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Prens Sabahaddin, Jön Türkler, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

AS A YOUNG TURK PRINCE SABAHADDIN AND HIS POLITICAL OPINION

Aslı TÜRKER KOZ

MA Thesis

Department of History

Advisor: Assist. Prof. Dr. Arda BAŞ

June 2019, 121 + x Pages

Mehmed Sabahaddin Bey is a member of the Ottoman dynasty so he is known as Prince Sabahaddin. Prince Sabahaddin is known in which the opposition movements throughout the history of Ottoman. Prince Sabahaddin escaped with his father Damat Mahmud Paşa and his brother Lütfullah Bey to Europe in 1899. Thus Prince Sabahaddin joined to The Young Turks of movement. Prens Sabahaddin had to live in Europe a large of part his life. Prens Sabahaddin's movements is more known against to despotism of II. Abdülhamid. Prens Sabahaddin's movements were valid not only for despotism of II. Abdülhamid but also for despotism of İttihat Terakki. Because Prens Sabahaddin opposed not only for persons or institution but also for their despotism and authoritarian absolutism. Prens Sabahaddin actively participated to The Young Turk of movement in both domestically and abroad. His political and sociological opinions received great support. In this study, we investigate to Prince Sabahaddin's participation in Young Turks of movement, his place between The Young Turks, his political opinions and activities. In this study we investigate not only for Prens Sabahaddin's political personality but also for his life, his education and his sociological opinions.

Key words: Prince Sabahaddin, Young Turks, II. Abdülhamid, İttihat and Terakki.

*Sevgili anneannem ve büyükbabam
Şerife ve Ali ANAÇOĞLU'na...*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. JÖN TÜRKLER KİMDİR?	7
1.1. II. Abdülhamid Dönemi Temel Politikası	7
1.2. Jön Türklerin Ortaya Çıkışı	10
1.3. Jön Türklerin İdeolojileri	12
1.4. Jön Türklerin Faaliyetleri	15
1.4.1. Siyasi Faaliyetleri	15
1.4.2. Basın Yayın Faaliyetleri	16
II. BÖLÜM	
2. PRENS SABAHADDİN KİMDİR?	18
2.1. Hayatı ve Eğitimi	18
2.2. Sosyolog Olarak Sabahaddin Bey	20
2.2.1. İlm-i İçtima	21
2.2.2. Teşebbüs-i Şahsi	23
2.2.3. Âdem-i Merkeziyet	26

III. BÖLÜM

3. BİR JÖN TÜRK OLARAK PRENS SABAHADDİN	28
3.1. Sabahaddin Bey'in Avrupa'ya Gidişi ve Jön Türklere Katılışı	27
3.2. Sabahaddin Bey'in Avrupa'daki Faaliyetleri	28
3.2.1. Birinci Jön Türk Kongresi	32
3.2.1.1. Kongre Görüşmeleri ve Tartışmaları	39
3.2.1.2. Alınan Kararlar.....	41
3.3. Birinci Jön Türk Kongresi'nden Sonra Tarafların Faaliyetleri ve Ayrılıklar.....	43
3.3.1. Sabahaddin Bey Tarafında Yaşananlar	47
3.3.1.1. Osmanlı Gazetesi	48
3.3.1.2. Müşir Recep Paşa Tasarısı ve Başarısız Darbe Girişimi	48
3.3.1.3. Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti	50
3.3.1.4. Cemiyet-i İnkılabiye	53
3.3.1.5. Nesl-i Cedit Kulübü	57
3.3.2. Ahmed Rıza Bey Tarafında Yaşananlar	57
3.3.2.1. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti	59
3.4. İkinci Jön Türk Kongresi	64
3.4.1. Kongre Görüşmeleri ve Tartışmaları	66
3.4.2. Alınan Kararlar	68
3.5. Sabahaddin Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Faaliyetleri	72
3.5.1. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar	74
3.5.2. Muhalefet Denemeleri	79
3.6. Sabahaddin Bey'in 31 Mart Vakasındaki Tutumu	82
3.6.1. 31 Mart Vakası Öncesi Siyasi Ortam	83
3.6.2. 31 Mart Vakası	85
3.6.3. 31 Mart Vakası'nda Sabahaddin Bey	88
3.6.4. Sabahaddin Bey ve İttihad-i Muhammediyye.....	92
3.6.5. Halaskâr Zabitan Grubu ve Mahmud Şevket Paşa Suikastı	94
3.7. Sabahaddin Bey'in Savaş ve Mütareke Yıllarındaki Faaliyetleri ve Vefatı.....	95

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ	98
-----------------------	-----------

KAYNAKLAR103

EKLER

Ek 1: Damat Mahmud Paşa (ortada) ve oğulları; Prens Sabahaddin (solda) ve Prens Lütfullah (sağda).....	110
Ek 2: Prens Sabahaddin (sağda) ve Prens Lütfullah'ın (solda) çocuklukları	111
Ek 3: Sabahaddin Bey'in Gençliği.....	112
Ek 4: Sabahaddin Bey.....	113
Ek 5: Jön Türk Kongresi'ne Katılanlar	114
Ek 6: Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin yayın organı olan Terakki Gazetesi'nden bir nüsha.	115
Ek 7: Ahmet Bedevi Kuran'ın Vatan Gazetesinde Yayımlanan “İnkılap Tarihimize Sabahaddin Bey” isimli yazısı.....	116
Ek 8: Mahmud Şevket Paşa Suikastının Polis Raporu'nda Adı Geçenler.....	118
Ek 9: Sabahaddin Bey'in Mahmud Şevket Paşa Suikastı Nedeniyle İdam Cezasına Çarptırıldığına Dair Belge	119
Ek 10: Sabahaddin ve Lütfullah Beyler Tarafından Lord Salisbury'e Fransızca Olarak Yazılan Mektubun Bir Kısmı ve Osmanlıca Çevirisi	120
Ek 11: Romanya'da “Türkiye Uçurumun Kenarında” Başlığı ile Yayımlanan, Jön Türk Hareketi ve Meşrutiyet Dönemini Anlatan Yazının İlk Nüshası	121

GİRİŞ

Kurulduğu tarihten itibaren sürekli bir ilerleme içerisinde olan Osmanlı Devleti'nde, git gide genişleyen sınırlar ve buna paralel olarak artan ihtiyaçlar nedeniyle sosyal ve siyasi alanda değişim ve yenilikler her zaman var olmuştur. Osmanlı Devleti bu ihtiyaçlara karşılık verebildiği kuruluş ve yükselme dönemlerinde sürekli kendisini geliştirmiş, yenilemiş ve başarılı teşkilatlanma sayesinde zirveye ulaşabilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin zirveye ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra bu durum muhafaza edilememiş, duraklama kaçınılmaz olmuştur. Etrafındaki gelişmeleri takip etmediği için duraklayan Osmanlı Devleti'nde çağın ihtiyaçlarına uygun ıslahatlar yapma gereği ortaya çıkmıştır.

17.yy'a gelindiğinde Avrupa Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri ile aydınlanma çağını yaşarken Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmişti. Hala kendisini Avrupa'dan üstün sayan Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeleri takip edememiş, devletin tüm kurumlarında büyük bir yozlaşma başlamıştı. Halk ise artan vergiler, uzun süren ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar nedeniyle güçsüz durumdaydı. Devletin en temel askeri kurumu olan Yeniçeri Ocağı büyük bir yozlaşma içerisindeydi. Eğitim kurumları da artık ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Müderrislik kurumu babadan oğula geçiyor, ilmi yeterliliği olmayan kişiler müderris tayin ediliyor, pozitif bilimler (matematik, fizik vs.) müfredattan çıkartırken dini ilimlere daha fazla yer veriliyordu. Rüşvet, iltizam ve adam kayırma devletin tüm birimlerini yavaş yavaş ele geçirmişti. Böylece Avrupalı Devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki uçurum da giderek artmış fakat Osmanlı Devleti hala yükselme döneminde olduğu gibi Batı'dan üstün olduğu düşüncesine sahip olduğu için bu uçurumu görememişti.

Osmanlı Devleti'nin bu gidişatının nihayet 18.yy başlarında görülmesi ile birlikte dönemin padişahları ve devlet adamları Avrupa'yı örnek alarak yenileşme hareketlerine başlamışlardır. Bu hareketlerin kilit noktası ise Lale Devri olarak

adlandırılan dönem olmuştur. Bundan sonra Osmanlı Devleti ıslahat hareketlerine plan ve programlı olarak devam etmiş, “Devleti içinde bulunduğu bunalım ve yıkılmaktan kurtarmak” hedefinde gerçekleşen ıslahat çalışmaları giderek hız kazanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde yenileşme hareketlerinde dönüm noktası sayılan diğer bir gelişme 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının ilanı olmuştur. Bugüne kadar hep askeri ve teknik alanda yapılan ıslahatlar artık yönetim ve toplum yapısını düzenlemeye yönelik yapılmaya başlanmıştır. Padişahın kendi otoritesini ilk kez kendisinin kısıtladığı bu fermanlarla anayasalı rejim konusu da gündeme gelmiştir. O zamana kadar yapılmaya çalışılan ıslahatlar bu fermanlarla birlikte yasal olarak güvence altına alınmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanından 1876’da Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen döneme Tanzimat Dönemi adı verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde 17.yy sonlarından beri süregelen bu yenileşme hareketleri, II. Abdülhamid döneminde doruk noktasına ulaşmış ve nihayet 1876’da Kanun-ı Esasi’ye dayalı Meşrutiyet ilan edilmiştir. Dış baskılar, siyasal bozulmalar, Tanzimat Dönemi’nin başarısız olması ve kendini iyice hissettiren baskıcı rejim; meşrutiyet yanlısı bir zümrenin doğmasına ortam hazırlamıştır. İlk ortaya çıktığında “Genç Osmanlılar” ya da “Yeni Osmanlılar” adıyla anılan hareketin kurucuları arasında Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa vardır. Kökleri 1865 senesine kadar uzanan ve Osmanlı Devleti’nin çöküşten kurtulması için yenilikçi fikirleri bir an önce hayata geçirme çabasında olan bu aydın hareketi, sonraki dönemlerde de aktif olarak devam etmiştir. Genç Osmanlılar, devlet içerisinde edebiyatçılar ve basın yayın faaliyetleri ile uğraşan “aydın kesim” olarak tanımlanan kimselerdir. Amaçları kan dökmeden basın yayın faaliyetleri ile halkı aydınlatmak ve Kanun-i Esasi’nin ilanını sağlayarak anayasalı ve parlamenter bir sisteme, yani Meşrutiyet yönetime geçmektir.

Genç Osmanlıların faaliyetleri sonuç vermiş, V. Murad’ın akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle, Meşrutiyet’i ilan etme sözüyle 31 Ağustos 1876’da II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır. 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi ilan edilerek Osmanlı Devleti anayasal bir monarşi özelliğine bürünmüştür. Ancak Kanunu-i Esasi’nin güçlü olduğu kadar zayıf yönleri de vardır. II. Abdülhamid’in özellikle anayasa metnine

ekletmek istediği 113. madde bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu madde ile padişaha bir kimsenin suçlu olduğuna karar verebilme ve sürgün cezasına çarptırabilme yetkisi verilmiştir. Yine 12. madde ile de basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. İlk başlarda sadece kontrol altında tutulan basın zamanla sıkı bir sansür uygulamasına maruz kalmıştır. Genç Osmanlıların çoğu da ya sürgün cezasına çarptırılmış ya da basın sansüründen nasibini alarak matbuat faaliyetlerini devam ettirebilmek için Avrupa'ya kaçmıştır.

Kanun-i Esasi'nin kabulü ile gelen anayasal ve parlamenter sistem beklenilenden kısa sürmüş, II. Abdülhamid 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilgiyi gerekçe göstererek meşrutiyet yönetimine son verip, Meclis-i Mebusan'ı süresiz kapatmıştı. Bu durum Meşrutiyet yönetiminin sürmesini isteyen ve baskıcı rejime karşı çıkan aydın kesimi hiç memnun etmemişti. Genç Osmanlıların çoğu ya sürgüne gönderilmiş ya da Avrupa'ya kaçmıştı. Ancak tamamen dağılmış değillerdi. Meşrutiyet'in yeniden ilanı için tekrar örgütlenmeye başlamışlardı. Sadece isim olarak değişime uğramışlar artık "Jön Türkler" olarak anılır olmuşlardı. Ancak hedefleri hala aynıydı; meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek.

II. Abdülhamid'in meşrutiyet yönetimine son vermesinin ardından bu düşüncedeki tüm fikir ve eylemleri kesin olarak kaldırması, basına sıkı bir sansür uygulaması, düşünce ve eylem özgürlüklerini kullanmak isteyen aydın kimseleri imparatorluğun uzak köşelerine sürmesi, Jön Türkleri tekrar sıkı bir örgütlenmeye sevk etmişti. Uygulanan katı rejimden dolayı Avrupa'da gerçekleşen bu örgütlenmeye katılanlar arasında kendilerince geçerli nedenlerle Avrupa'ya firar etmiş olan Damat Mahmud Paşa ve oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beyler de vardır.

1899 yılında Damat Mahmud Celâleddin Paşa'nın, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beyleri yanına alarak Avrupa'ya firar etmesiyle Sabahaddin Bey'in Jön Türk hareketi içerisindeki serüveni başlamıştır. Sabahaddin Bey, gerek kendi dönemine gerekse sonraki dönemlere önemli etkileri olan bir sosyolog, fikir ve eylem adamıdır. Sosyolojik açıdan Le Play ekolüne bağlı Science Socaile akımından etkilenen ve bu akımın Türkiye'deki temsilcilerinden sayılan Sabahaddin Bey, siyasi açıdan da Genç

Osmanlılardan etkilenmiştir demek yanlış olmaz. Science Socaile'den aldığı sosyolojik görüşlerini, Genç Osmanlıların başlatıp desteklediği “anayasal ve parlamenter meşrutî bir yönetim sistemi tesis etme” arzusu ile birleştirmiştir. Sosyolojik ve ilmi çalışmalarının yanı sıra siyasi düşünce ve faaliyetleri ile de hem Jön Türkler arasında hem Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.

Sabahaddin Bey'in sosyolojik çalışmaları ve siyasi görüşleri birleştiğinde ortaya özgün bir fikir çıkmıştır; Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet. Hatta Sabahaddin Bey ilerleyen dönemlerde Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adı altında bir cemiyet kurup siyasi faaliyetlerine buradan devam etmiştir.

II. Abdülhamid rejimini yıkmak ve meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek amacıyla çıktığı bu yolda, Sabahaddin Bey'in ilk siyasi hareketi kendi girişimleriyle toplanan Birinci Jön Türk Kongresi (1902) olmuştur. Kongrenin Jön Türkler arasındaki ayrılıkla sonuçlanmasının ardından Sabahaddin Bey uzun süredir çalışmalarını yaptığını Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'ni kurmuştur. Abdülhamid muhaliflerinin ilk kez birleşip ortak bir amaç etrafında toplandığı İkinci Jön Türk Kongresi'nden (1907) kısa bir süre sonra Meşrutiyet yeniden ilan edilince Sabahaddin Bey yurda geri dönmüş ve Meşrutiyet idaresini bir an önce yurt genelinde tesis etmek için çalışmalara başlamıştır. Cemiyet ve kongrelerle rejimi yıkmaya çalışmış, reform planları hazırlamıştır. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından sonra büyük ümitler içerisinde yurda dönen Sabahaddin Bey, gerek siyasi gerekse ilmi çalışmaları nedeniyle İttihat ve Terakkiciler tarafından bir tehdit olarak görülerek dışlanmış, hakaret ve iğnelemelere maruz kalmıştır. Bu nedendir ki, başlangıçta II. Abdülhamid ve rejimine karşı başlayan bu serüven sonrasında İttihat ve Terakki aleyhine dönmüştür.

Bu çalışmada önce II. Abdülhamid rejimi ardından meşrutiyet dönemindeki muhalif konumu dolayısıyla ortaya koyduğu sosyolojik, siyasi ve ilmi düşünceleri yeterince anlaşılabilen Sabahaddin Bey'in Jön Türk kişiliği, Jön Türkler arasındaki yeri, faaliyetleri ve siyasi düşüncesi incelenecektir. Çalışmaya Jön Türkler arasındaki örgütlenmelerin başlangıcı olarak kabul edilen II. Abdülhamid Dönemi hakkında kısa bir değerlendirme ile başlanmıştır. Ardından II. Abdülhamid'in rejimini ortadan

kaldırmak ve meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek gayesiyle hareket eden Jön Türklerin kim olduğuna, nasıl ortaya çıktığına ve bu doğrultudaki siyasi ve kültürel faaliyetlerine değinilmiştir. Sabahaddin Bey'in sosyolog kimliği, çalışmaları ve Jön Türklere katılmadan önceki hayatı ve eğitimine de kısaca yer verilmiştir.

Bu çalışma ile Türk siyasi hayatında yeteri kadar yer edinemeyen Sabahaddin Bey; birincil kaynaklar, arşiv belgeleri, kendi eserlerinden alınan kesitler, gazete haberleri ve ikinci el kaynaklar ışığında bir Jön Türk olarak yeniden değerlendirilip sunulacaktır. Sabahaddin Bey'in Jön Türkler arasındaki yeri, siyasi görüşü ve sosyolog kimliğinin Jön Türk kişiliği üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Sabahaddin Bey'in adının karıştığı ancak açıklığa kavuşmayan 31 Mart Vakası, Mahmud Şevket Paşa suikastı, darbe girişimleri ve Sabahaddin Bey'in bu olaylardaki yeri de açıklanmaya çalışılacaktır.

Sabahaddin Bey üzerine doğrudan yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bunlardan en önemlisi Nezahat Nurettin Ege'nin 1977 yılında kaleme aldığı Sabahaddin Bey'in Hayatı ve İlmi Müdafaaları isimli eseridir. Sabahaddin Bey'e dair yapılan en kapsamlı çalışma olma özelliği taşıyan bu eserde Sabahaddin Bey'in ailesi, hayatı ve faaliyetlerine dair geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca Sabahaddin Bey'in makaleleri derlenmiş, mektup, telgraf gibi belgeler de kullanılarak zengin bir çalışma sunulmuştur. Sabahaddin Bey ile 1919 senesinde bizzat tanışan Ege, Sabahaddin Bey'in İstanbul'da bulunduğu 1924 yılına kadar yüz yüze, ardından, öldüğü 1948 yılına kadar mektuplaşarak sürekli bir irtibat halinde olmuştur.

Diğer bir önemli kaynak da bizzat Jön Türk hareketi içerisinde yer alan ve Sabahaddin Bey'e yakınlığı ile bilinen Ahmet Bedevi Kuran'ın *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* isimli eseridir. Kuran'ın bu eserinde yer alan birçok resmi arşiv belgesi, mektup ve telgraflar Jön Türk dönemi ve ilişkilerini aydınlattığı gibi Sabahaddin Bey hakkında da geniş bilgi sunmaktadır. Ayrıca Kuran'ın Vatan Gazetesi'ndeki *İnkılap Tarihimizde Sabahaddin Bey* isimli yazısı Sabahaddin Bey hakkında yazdığı en kapsamlı metin olmasının yanı sıra birinci el kaynak olması bakımından önemlidir.

Kendisi gibi bir sosyolog olan Cavit Orhan Tütengil'in 1954 yılında kaleme aldığı *Prens Sabahaddin* adlı eser de Sabahaddin Bey'in fikir ve çalışmalarını inceleyip aktarması bakımından önemlidir.

Cahit Tanyol'un 1949 yılında Sosyoloji Dergisi'nde kaleme aldığı *İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin* isimli yazısı da Sabahaddin Bey'in fikri oluşum süreci bakımından önemli bir eserdir.

Son dönem önemli eserlerden biri de Mehmet Ö. Alkan tarafından 2007 yılında kaleme alınan *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri* isimli çalışmadır. Kitapta Sabahaddin Bey'in bütün kitapları, makaleleri, broşürleri ve bazı önemli röportajları dili değiştirilmeden, orijinal haliyle sunulmuştur. Diğer ikinci el kaynaklara çoğunlukla bu eserler kaynaklık etmiş, bu nedenle verilen bilgiler zaman zaman tekrara düşmüştür.

I. BÖLÜM

1. JÖN TÜRKLER KİMDİR?

1.1. II. Abdülhamid Dönemi Temel Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son otuz yılını yöneten II. Abdülhamid'i ve eylemlerini değerlendirirken iki düşünce karşımıza çıkar: Bunlardan birincisi, Abdülhamid'in uyguladığı rejim ile Türk ve Osmanlı halkına kan ağlatan bir padişah olduğu; ikincisi ise "ne yaptıysa iyi ve doğru yapan" bir ulu hakan olduğudur. Çavdar'a göre; Abdülhamid ikisi de değildir. "Yalnızca gemisini kayaklı ve suların hızla aktığı bir boğazdan sağ salim geçirmeye kalkan bir kaptan, koşulların gerektirdiğine göre davranmaya çalışan, imparatorluğun son otuz yılına imzasını atmış bir yöneticidir." (Çavdar 1995: 45). II. Abdülhamid'i ve eylemleri değerlendirirken bu iki düşünceyi de göz önünde bulundurmalıyız.

II. Abdülhamid'in iktidara gelmesinin ardından, Tanzimat'ın başlattığı zincirleme değişim hareketi kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak Abdülhamid bu değişimlere İslami bir renk katmak için çaba sarf etmiş, devlete ve iktidara dair eski İslami kavramları yeniden canlandırmaya çalışmış, despot ve mutlakiyetçi yönetimini dini ilkelere gönderme yaparak meşru göstermeye çalışmıştır (Karpaz 2014: 103,104). Kurtuluşun şeriatla olduğu inancı Abdülhamid idaresinin bütün tutumunda açık bir hale gelmiştir (Berkes 1972: 146). İslamcılık, siyasal ve ideolojik akımların en etkililerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki Abdülhamid'in otuz yıl boyunca sürdürdüğü düzeninin temelinde, ustalıkla uyguladığı denge politikası ve halkı yanına alması vardı. İşte halkla Abdülhamid arasındaki bu bağı da din kurmuştu. Halk ile Padişah arasında etkili bir köprü haline gelen din, Abdülhamid'in hem iç siyaseti, hem de dış siyasetinde

dayandığı en büyük silah olmuştur ki, amacı da halkın çoğunluğuna dayanarak devleti kurtarmaktı (Çavdar 1995: 46,48).

Ancak bu strateji doğru uygulanmamış, şeriat kuralları bizzat ihlal edilmiş, bu politikalar yurttaş katılımının, müşaverenin ve kendi kendini yönetmenin önemli rol oynadığı gerçek İslami idare ilkelerinden büyük ölçüde sapmıştı. Merkezileşme, modernleşmenin bir aracı olmaktan çıkmış, başlı başına bir amaç haline gelmiş, padişahın merkezi otoritesi her geçen gün daha da artmıştı (Karpat 2014: 103,104; Uçarol 1985: 330).

Sultan Abdülaziz'in devrilmesinde büyük rol oynayan bürokrasi-asker-ulema ittifakı, Abdülhamid'in daima en korkulu rüyası olmuştur. Abdülhamid, bu üç grubun bir araya gelmesini engellemek için her yolu denemiş, kendine bağlı bürokrat, asker ve ulema çevreleri oluşturma yoluna gitmiştir. O zamana kadar halktan uzak olan resmi ulema kesiminin yanında halka yakın yeni bir din adamı tipi ortaya çıkmış; çerçiler, hafızlar, imamalar, şeyhler bol bol yetişmeye başlamıştır (Çavdar 1995: 46). Ayrıca Kanun-ı Esasi'ye dayanarak Yeni Osmanlıları, paşaları ve parlamentoları birer birer tasfiye etmiş, bürokrasiyi etkili bir şekilde kontrol altına almış, disiplinli ve dayanışmalı bir askeri sivil karmaşıklığına oturan bir otokrasi rejimi kurmuştur. Oluşturulan bu askeri erkân da rejimin en sadık destekçisi olmuştur. İşte bu politikalara aralarında dini kurumun bazı üyelerinin de bulunduğu geniş kesimler karşı çıkmış ve mevcut rejime karşı mücadele başlamıştır (Berkes 2013: 336,337).

İslamcı niteliğine rağmen, her geçen gün kendisini halktan ve çevresinden soyutlayan Abdülhamid, Yıldız'daki kulesinde güvendiği uzmanlarıyla devleti yönetmeye başlamıştı. Gün geçtikçe artan ekonomik, mali güçlükler, politik karışıklıklar karşısında devletin idaresini baskı ile elde tutacağını umduğu için de, ölçsüz bir korkutma, sindirme rejimi kurmuş, yükselen sesleri susturmak istemiştir. Geniş bir hafiye teşkilatı kurmuş; söz, düşünme, toplanma özgürlüklerini kesin olarak kaldırdığı gibi basına da sıkı bir sansür koymuştur. Beğenilmeyen bir söz ve yazıdan dolayı gazete sayfaları çoğu zaman boş çıkmış, gazete veya yazı sahibi de derhal cezalandırılmıştır. Hafiyeler sansür teşkilatına da dâhil olmuş, resmi vazifelerinin

yanında yazarların düşünce ve eğilimlerini de jurnal etmişlerdir. Jurnalcilik ve hafiyelik toplumu en ücra birimlerine kadar sarmıştır. Bu gidişata kafa tutan genç aydınlar ise Yemen, Fizan, Trablus gibi imparatorluğun uzak köşelerine sürülmüşlerdir (Çavdar 1995: 51; Tökin 1965: 31). Abdülhamid'in bu yöntemlerle imparatorluğunu ve tahtını tüm gücüyle koruduğunu zannettiği; ülkenin ve toplumun içerisine ayrılıkçı, bölücü düşünceler girer diye tüm özgürlükleri kapattığı zamanda bile en ilerici fikirler aydınlar arasında filizlenmekteydi. Düşün ve yazı özgürlüklerinin kısıtlanmış olmasına, basın üzerinde acımasız bir sansür uygulanmasına karşın, önemli yapılara rastlanmaktaydı (Çavdar 1995: 50).

Abdülhamid, Batı Avrupa kapitalizminin, ülkeyi yarı sömürgeleştirme yönünde ilerlediğini ve kapitalizmin; ilerici akımları, imparatorluktaki ayrılıkçı düşünceleri besleyen bir kaynak olarak görmesini de sezinlemiştir. Meclis-i Mebusan uygulamasıyla da devletteki İslam-Türk yönetiminin zamanla yitirileceğine inanmıştır. Kendi ordusundan bile korkar hale gelmiştir. Çavdar'ın da ifade ettiği gibi; Abdülhamid'in sezgileri ve korkuları her ne kadar doğru olsa bile, idareyi elde tutmak için yukarıda bahsettiğimiz ve kendince bulduğu çözüm yolları, yani tüm özgürlükleri rafa kaldırma yöntemi yanlıştır. Meclis-i Mebusan'da özgürce yapılacak tartışmalar, Osmanlı halkının ortak yararını bulabilecekti ki Meclis-i Mebusan'ın Osmanlı-Rus Savaşı'nda oynadığı birleştirici rol bunun en somut kanıtıydı (Çavdar 1995: 46).

1876'dan yani ilk Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından İkinci Meşrutiyet'e (23.07.1908) kadar otuz yıldan fazla sürmüş olan bu rejim, ikinci bir Jön Türk hareketinin doğup gelişmesine engel olamamıştır. Jön Türklerin arasında fikir ayrılıkları vardı, fakat buna rağmen Batıcıydılar, savaştıkları sistem, İslamcılık akımından faydalanmasını bilen Abdülhamid rejimiydi. Meşrutiyet, belki sosyal alanda Tanzimat'tan fazla ıslahat yapamamıştı, fakat bütün ıslahat hareketlerinin sembolü olmuştu. Meşrutiyet adı verilen rejim, gerçek ıslahatın ilk şartı, hatta kendisiydi. İşte bu nedenle Meşrutiyet'in kısa süren parlamento hayatı, bir ideal olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Bu idealin yaşatıcıları da Abdülhamid rejimine karşı isyan eden İkinci Jön Türk Hareketi'nin mensupları olmuşlar ve bundan böyle Batılılaşmanın adı Meşrutiyetin yeniden ilanı olmuştur (Tunaya 2010: 40).

1.2. Jön Türklerin Ortaya Çıkışı

Jön Türk deyiminin nasıl ortaya çıktığı konusunda birçok görüş vardır. Ancak hareketin çıkış noktası hiç şüphesiz Tanzimat dönemi bürokratlarının bir devamı niteliğinde olan Genç/Yeni Osmanlılardır. İlk olarak 1865'te bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar zamanla Jön Türk Cemiyeti'ne, en sonunda da iktidar hareketine dönüşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zeminini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti içerisinde Yeni Osmanlılar kavramı ilk kez Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğiyle Avrupa'da bir muhalefet hareketi örgütleyen Osmanlı aydınlarını tanımlamak için, Mustafa Fazıl Paşa'nın yazdığı bir arızada kullanılmıştır. (Hanioğlu 2001: 584).

İlk olarak Sultan Abdülaziz Dönemi'nde uygulanan katı yönetime karşı harekete geçen Yeni Osmanlılar, Avrupa ekolünü rol model alınarak siyasal anlamda temel kanunların hazırlanması, anayasanın ilanı ve devletin meşruti parlamenter bir idareye kavuşturulmasını hedef olarak belirlemişlerdir (Durukan 2013: 430). Hareketlerinin çıkış noktası "Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu bunalımdan ve devleti yıkılmaktan nasıl kurtaracaklarına" cevap aramak olan Yeni Osmanlıların sundukları çözüm Osmanlılık akımını benimsemek olmuştur. Sadece Osmanlı Devleti içerisinde değil, Avrupa'nın medeni merkezlerine kaçarak da matbuat faaliyetlerine devam eden Genç Osmanlılar, sorunları çözmek için kan dökmeyi değil, halkı gazete ve dergilerle aydınlatmayı tercih etmişlerdir (Temo 2013: 12).

Genç Osmanlı hareketi bir süre sonra amacına ulaşmış, Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek V. Murad tahta çıkartılmıştır (30 Mayıs 1876). Ancak V. Murad'ın akli dengesi yerinde olmadığından o da tahttan indirilerek Meşrutiyet'i ve Kanun-ı Esasi'yi ilan etme sözü ile 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid tahta çıkartılmıştır (Lewis 1964: 162). II. Abdülhamid sözünü tutup Meşrutiyeti ve Kanun-i Esasiyi ilan etse de bu durum kısa sürmüş, Osmanlı-Rus Harbi'ni gerekçe göstererek Kanun-i Esasi'yi feshetmiş, Meclis-i Mebusan'ı da süresiz olarak tatil etmiştir. Genç Osmanlılar hareketinin en somut ifadesi olan Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve 1876

Anayasası'nın askıya alınması, Osmanlı aydın zümrelerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmış ve Yeni Osmanlıların başlatmış oldukları hürriyetçi mücadelenin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Meşrutiyeti ilan ettirme amacıyla yola çıkan Yeni Osmanlılar hareketi, Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirme amacıyla yola çıkan Jön Türk hareketine dönüşmüştür. Sabahaddin Bey'in içinde bulunduğu Jön Türk hareketi bu noktadan sonra başlamaktadır.

Fransızca “Jeune Turc” teriminden bozma olan Jön Türkler kavramı, çok geniş anlamlarda kullanılabilir. Mesela İbrahim Temo Avrupalılar tarafından Osmanlı Devleti'nin kötü idaresini düzeltmeye çalışan Osmanlılara verilen isimdir derken, Sina Akşin Osmanlı Devleti'ni özgürlükçü yollardan kalkındırmak isteyenlere Fransızca “Jön Türk” ismi verildiğini belirtmiştir. M. Şükrü Hanioğlu'na göre ise Jön Türk terimi genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda değişiklik yapmak amacıyla yönelik faaliyette bulunan kişiler için kullanılmıştır. Bunlardan en önemlisi, 1878'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın tatilinden sonra II. Abdülhamid rejimine muhalefet için ortaya çıkan kişiler ve onlar tarafından kurulan örgütler ve neşredilen mecmualardır.

Avrupa'da, gerek 1876'da ilan edilen Meşrutiyet için çalışan Namık Kemallerin kuşağına, gerekse Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilanı için çalışanlara Jön Türk denir. Türkiye'de ise Jön Türk deyince daha çok 1889'dan sonraki dönemde, Sabahaddin Bey'in de içinde bulunduğu II. Meşrutiyet için çaba gösterenler anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Jön Türk deyimi, Batının aynasına bakarak ortaya çıkan bir söylem olmuş ve Osmanlı Devleti'ni özgürlükçü yollardan kalkındırmak amacıyla güden genç aydın gruplaşmalarına, Avrupalılar tarafından Jön Türk ismi verilmiştir (Akşin 1980: 13), (Temo 2013: 12).

1908 ihtilalinden sonra kavram, Osmanlı neşriyatında ihtilal öncesi harekete atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Avrupalı ve Amerikalı yazarlar yeni rejimi “Jön Türk rejimi”, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni “Jön Türk partisi” olarak tanımladıkları gibi II. Meşrutiyet dönemini “Jön Türk dönemi” olarak adlandırmışlardır. Ayrıca bu dönemde ilk defa Vambery tarafından “Jön Türklük” (Young Turckdom) şeklinde bir kavramsallaştırma da yapılmıştır (Hanioğlu 2001: 584).

Sonuç olarak, daha çok II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılan bir tabir olan Jön Türk deyimi, I.ve II. Meşrutiyeti hazırlayan hareketlenme içindeki tüm aydın kitlesi için kullanılmıştır. Temelde Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimine son verme ortak paydasında birleşen bu hareket bir orta sınıf burjuvazi hareketidir. II. Abdülhamid rejiminin hemen hemen her muhalifi Jön Türk şeklinde tanımlanmıştır. Özetle Jön Türkler, Osmanlı Devleti'nin gerileme yıllarından itibaren içinde bulunduğu bunalımdan ve devleti yıkılmaktan nasıl kurtaracakları sorusuna cevap arayan gençlerdir. Tunaya'ya göre ise "Osmanlı Devleti'nde asri ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalcilere" verilen bir isim olan Jön Türkler kavramı, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bütün ihtilalciler için kullanılmıştır (Hanioğlu 2001: 584; Ramsaur 2011: 19; Tunaya 1998: 161; Ünal 1962:84).

1.3. Jön Türkler 'in İdeolojileri

Jön Türkler 'in hepsini kapsayan genel bir ideolojiden bahsetmek çok zordur. Cemiyet, zaman zaman değişik ideolojilerle karşımıza çıkmıştır. Fakat bütün bu ideolojilerin arkasında Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan ve yıkılmaktan kurtarma düşüncesi yatmaktadır (Mardin 2008: 98). Genel anlamda Jön Türklüğün ve Jön Türklerin ortak noktası II. Abdülhamid rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi devirerek yerine meşruti bir rejim tesis etme arzusu olmuştur. En önemli amaçlarından birisi ise, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilerek Kanuni Esasinin yeniden hataya geçirilmesini sağlamaktır. (Ahmad 1969: 41; Hanioğlu 2001: 584, Mardin 2008: 100).

Jön Türklük hareketi, gayesi aynı fakat niyetleri farklı gruplardan oluşmuş bir harekettir. Jön Türkler derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya bir ideoloji ortaya koymamıştır. Bu akım içinde, İslamcı görüşlerle, laik düşünceler, saf Batıcı eğilimlerle antiemperyalist aranımlar yan yana yaşamıştır. Ortak bir iktisadi görüşleri de olmayan Jön Türklerin siyasal görüşü ise mutlakiyete karşı çıkmak, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istemek, imparatorluğun bütün halkları için Osmanlılık çerçevesi

içinde özgürlük talep etmek gibi noktalarda toplanmıştır. Ortak bir siyasi veya sosyal düşüncesi olmayan Jön Türkler için Osmanlı Devleti'nde modern ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ancak, değişimleri uygulamak için ortak bir yöntem etrafında toplanamayan ihtilalciler demek yanlış olmaz. Tunaya'ya göre "Ne kadar Jön Türk varsa o kadar ıslahat programı vardır". 18. yüzyıldan itibaren ıslahat fikirlerinin varisi olan bu hareketin şimdiki hedefi ise önceden bahsettiğimiz gibi Abdülhamid'in şahsı ve kurduğu rejim olmuş, muhalefetin kaynağını bu olay teşkil etmiştir. Memleket içinde eylem yapma imkânı bulamayan Jön Türkler, Osmanlı ülkesi dışındaki çeşitli merkezlerden Abdülhamid rejimine yapılan eleştiriler, yıkıcı ve yapıcı fikirler etrafında toplanmışlardır (Ahmad 1969: 37; Mardin 1983: Önsöz; Tanör 1995: 22,23; Tunaya 2010: 60,61).

Osmanlıcılık akımını benimseyen Jön Türkler için ana hedef, bütün Osmanlıların kardeşliği fikrinden yola çıkarak, imparatorluğu dış müdahalelere ve iç bölünmelere karşı korumak olmuştur. Asıl amaç, özgürlük değil, devletin kurtulmasını sağlamaktır. Devletin kurtulması ise özgürlük ve anayasal rejim ile ortaya çıkacak olan yeni bir Osmanlı ulusu ile olacaktır. Böylece kaynaşan unsurlarla birlikte Osmanlı vatani yeniden tanımlanacaktır. Jön Türk akımının özü Osmanlıcılık olsa da yabancı uluslarla da temas sonucu, Türk ulusçuluğu fikri de, ilerleyen dönemlerde Jön Türkler içerisinde gelişmeye başlayacaktır (Tanör 1995: 22,23).

Jön Türklerin bir cemiyet olarak ortaya çıktığı ilk oluşum ise İttihad-i Osmani olmuştur. Ahmed Rıza ve taraftarlarının etrafında toplandığı ve daha sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak anılacak olan cemiyet ilk olarak "İttihad-i Osmani" adıyla İstanbul Demirkapı'da (Sirkeci), Tıbbiye-i Şahane 'de (Askeri Tıbbiye Mektebi) kurulmuştur (3 Haziran 1889). Asker-i Tıbbiye 'de birkaç yıllığına öğrencilik yapmış olan İbrahim Temo, oluşumun ardındaki motive edici güç olmuştur. Jön Türk hareketinin ilk kez ciddi bir şekilde ortaya çıkması da bu oluşumla birlikte gerçekleşmiştir. Temo'nun öncülüğünde faaliyetlere başlayan bu örgüt İtalya'daki Carbonari Hareketi'nden esinlenerek oluşturulmuştur. (Ramsaur 2011: 34,35; Tökin 1965: 32). İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmed Raşit tarafından oluşturulan bu ilk gizli örgüt Carbonari ve farmason örgütleri yapısında biçimlenmiş ve

örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmiştir. Kısa zamanda büyüyen örgüt, hızlı bir biçimde diğer okullarla da ilişki kurmuş; Harbiye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullarda da benzer hücreler örgütlenmiştir (Çavdar 1995: 54).

Kurucularının tümü Osmanlı çöküşü ve baskıcı rejimi durdurmak isteyen gençlerden oluşan Cemiyet ülke içinde ve dışında şubeler kurma ve örgütlenme yoluna gitmiştir. Ahmed Rıza Bey'in önderliğinde Paris Şubesi, Hoca Kadri'nin yönettiği Kahire, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beyler'in yönetimindeki Cenevre şubeleri, İbrahim Temo'nun Balkanlar'da kurduğu küçük şubeler ve Kafkasya'daki şubeler, ülke içi duraklamada dışardaki eylemci faaliyetleri üstlenmişlerdir. Ahmed Rıza Bey'in başında bulunduğu Paris Şubesi merkez gibi çalışarak Türkçe ve Fransızca Meşveret Gazetelerini, Cenevre Şubesi Mizan ve Osmanlı, Kahire Şubesi Kanun-ı Esasi ve Hak Gazetelerini çıkartmış ve yükseköğrenim gençliği (Harbiye, Tıbbiye) üzerinde etkin olmuşlardır (Tökin 1965: 32,33; Tunaya 1998: 52, 53). Ülke dışında kalabalık bir kitle olmayan Jön Türkler, sürekli anlaşmazlığa düşerek birbirinden ayrılmış ve Abdülhamid'in de faaliyetleri neticesinde bölünüp ülke içine çekilmişlerdir. Osmanlı İhtilal Fırkası, Tarafsız Yeni Osmanlılar, Genç Osmanlılar hareketin içinde ortaya çıkan bazı oluşumlardır.

Cemiyet, Hürriyet fikirlerinin hemen her türlüşünün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede, gelişme zemini bulmuştur (Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:49). Büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin insan hakları temelli anayasa hareketinden etkilenmiş olan bu grup, bu ilkeyi uygulanır duruma getirmek ve devletin esası yapmak için "devrimci" bir anlayışı ilke edinmişlerdir. Çekirdek kadrolar itibari ise de Jön Türklüğün dünya görüşü pozitivizmden kuvvetli bir biçimde etkilenmiştir.

Cemiyetin en önemli ve olumsuz özelliklerinden biri kendi toplumu ile yapısal uyum sorunu yaşamasıdır. Jön Türkler siyasi fikirlerinin oluşumunda kendi dönemlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin etkisi altında kalmışlardır. Zaten uzun zaman ortak bir fikir etrafında toplanamayan Jön Türkler, Abdülhamid devrinde ihtilalci çevrelerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Jön Türklerde rastladığımız Türkçülük akımını benimseyenlerin sayısının artması bunun tipik bir örneğini verir (Mardin 1983: Önsöz).

Cemiyetin Osmanlı ve İslamcı sözlerine rağmen sonraki dönemde Türk ulusçuluğu davasını benimsemesi, Jön Türklerin bir burjuva zihniyeti taşıdığını göstergesidir. Nitekim Jön Türklerin ilerleyen dönemlerde İttihat Terakki hareketine dönüşmesi ve iktidar olmasıyla birlikte, Osmanlı Devletinde Türklerin denetimindeki kapitalist gelişmenin gözle görülür bir biçimde ortaya çıkması, burjuva zihniyetinin bir göstergesidir (Akşin 2014: 80).

Sonuç olarak, yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluk ve Batıya karşı duyulan hayranlık etkisi ile ortaya çıkan Jön Türk kurumları iki amaç üzerinde birleşmiş oluyorlardı: Sultan Abdülhamid'in zorba kurallarını durdurarak mevcut rejime son vermek, Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak. Kısaca II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketlerine karşı çıkan ve genel bir ideolojisi bulunmayan Jön Türklüğün ortak noktası II. Abdülhamid rejimine muhalefet ve bu rejimin yerine meşruti bir rejim kurma isteği olmuştur.

1.4. Jön Türkler 'in Faaliyetleri

1.4.1. Siyasi Faaliyetleri

Jön Türk hareketi içinde, siyasi alanda en fazla etkili olan isimlerden biri Sabahaddin Bey'dir. Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi fikri ile İmparatorluk yapısını baştan aşağı değiştirmek isteyen Sabahaddin Bey, dağınık halde bulunan Jön Türk gruplarını bir araya getirebilmek için Birinci Jön Türk Kongresi'nin (4 Şubat 1902) toplanmasını sağlamıştır (Karpas 2013: 23). Her ne kadar kongrede oluşan fikir ayrılıkları nedeniyle farklı gruplar ortaya çıksa da kongre, Jön Türklerin bir araya gelebilmeleri açısından büyük önem arz etmektedir.

Siyasi yapılanma açısından büyük bir öneme sahip olan bir diğer kongre ise 29 Aralık 1907'de toplanan İkinci Jön Türk Kongresi'dir. Kongrede o güne dek oluşan fikir ayrılıkları bir kenara bırakılmış ve asıl amaç üzerinde fikir birliği sağlanmıştır; Abdülhamid'in, tahttan feragatine zorlanması, denetlenebilen eşitlik ve özgürlükçü bir

parlamentonun kurulmasının sağlanması, meşrutî yönetimin ilan edilmesi (Çavdar 1995: 87).

Gerekirse genel ayaklanma, ordu içinde örgütlenme, silahlı ve silahsız direnme eylemleriyle desteklenme kararı alınan bu hareket, 3 Temmuz 1908 günü Kolağası Niyazi Bey'in 400 kişi ile birlikte Resne'de dağa çıkmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Anayasa ilan edilmedikçe dağdan inmeyeceğini bildiren Niyazi Bey'e Manastırlı halktan da yoğun destek gelince II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyarak Meşrutîyet'i yeniden ilan etmiştir (Karabekir 1995: 258).

Jön Türklerin hedefleri doğrultusunda gösterdikleri en önemli siyasi başarı hiç şüphesiz 23 Temmuz 1908'de Meşrutîyet'in yeniden ilanıdır. Kansız ve barışçı bir şekilde Abdülhamid'i saf dışı etmeyi başaran aydınlar için bu hareket, yalnızca fikri değil siyasi alanda da kendilerini gösterdiklerinin bir kanıtı olmuştur (Karpas 2013: 38).

1.4.2. Basın ve Yayın Faaliyetleri

Abdülhamid'in 1877'de Meclis-i Mebusan'ı kapatması ve aydınları cezalandırması neticesinde ortaya çıkan aydın muhalefeti, hem yurt içinde hem yurt dışında yürütülmüştür. Yazar, memur ve subaylardan oluşan ve farklı düşünce yapılarına sahip olan Jön Türkler, "devletin nasıl kurtarılacağı" sorununa yanıt ararken anayasal rejim, özgürlüklerin korunması, meşrutî yönetim gibi modern düşünceler etrafında toplanmışlardır. Düşüncelerini ise kan dökmeden, fikri olarak yaymaya ve halkı aydınlatmaya çalışmışlardır.

Bu doğrultuda hareketin önemli isimlerinden biri olan Ahmed Rıza Bey, Londra'da Meşveret Gazetesi'ni çıkartmıştır. Osmanlılık kavramı, eğitimde öncelik, hukuk karmaşıklığı gibi konularda yazılan Meşveret 'teki asıl tema "halka rağmen, halk için" görüşüdür. Türkçe yayınlanan gazeteyle Ahmed Rıza Bey tarafından, Fransızca ek de hazırlanmıştır. Meşveret 'in yabancı posta servisleri ile imparatorluk içinde dağıtılması da muhalif cemiyetlerin varlığının kanıtı olarak görülmüştür. (Çavdar 1995: 41; Ramsaur 2011: 41).

Etkileri günümüzde bile devam eden en önemli grup ise Sabahaddin Bey'in önderliğindeki grup olmuştur. Âdem-i Merkeziyetçi idare ile şahsi teşebbüsü destekleyen, aydınların memurluk yerine daha verimli işlerde çalışmasını öngören Sabahaddin Bey bu düşünceleri ile imparatorluk yapısını baştan aşağı değiştirmek istemiştir (Karpaz 2013: 23). Çıkarttığı Terakki Gazetesi ile de hem kurmuş olduğu Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin yol ve yöntemlerini anlatmış hem de halkı mevcut duruma karşı aydınlanmaya çağırmıştır (İzgöer 2013: 19).

Mizancı Murad Bey'in aydınlara karşı yapılan tutuklama politikaları karşılığında Mısır'a kaçarak orada çıkarmaya devam ettiği Mizan Gazetesi, 1904 yılında Abdullah Cevdet tarafından çıkartılan İctihad isimli dergi, muhalifler tarafından çıkartılan Osmanlı Gazetesi de yine ihtilal, laiklik, padişaha eleştiriler vb. konularda yayın yapmıştır (Mardin 1983: 73-74).

II. BÖLÜM

2. PRENS SABAHADDİN KİMDİR?

2.1. Hayatı ve Eğitimi

Asıl ismi “Mehmed Sabahaddin” olan Sabahaddin Bey, 1879 yılında İstanbul’da doğmuştur¹. Annesi Sultan Abdülmecid’in kızı Seniha Sultan’dır² (1851-1931). Babası Damat Mahmud Celâleddin Paşa, Koca Hüseyin Paşa’nın Gürcü kölelerinden olan Kaptan-ı Derya Damat Mehmed Halil Rifat Paşa’nın oğludur (1853/1855?-1903) (Akşin1980: 37; Ege 1977: 3; İzgöer 2013: 17).

Damat Mahmud Celâleddin Paşa³, küçük yaşta yetim kalmış olup, tahsil hayatına çıraklıktan yetişmek üzere Bab-ı Ali’de devam etmiştir. İki yıl kadar Paris Elçiliği’nde memur olarak görev yapmış bu sayede de Fransızcasının gelişmesini sağlamıştır. Döndüğünde ise Sultan Abdülmecid’in (1823-1861) kızı ve II. Abdülhamid’in (1842-1918) kız kardeşi Seniha Sultan ile evlendirilmiştir. Damat Mahmud Paşa’ya, Sultan Abdülhamid’in tahta geçmesinin hemen ardından vezirlik payesi ve Adliye Nazırlığı verilmiştir. Ayrıca kendisinden yakın bir danışman gibi de yararlanılmıştır (Akşin 1980: 37; Ege 1977: 4; Kuran 2000: 82).

¹ Başbakanlık Arşivi’nde bulunan, saray ve hanedan mensuplarının doğum, evlilik, ölüm kayıtlarının tutulduğu nüfus kütüğü niteliğindeki defterde Sabahaddin Bey’in doğum tarihi Hicri 1295 senesi olarak kayıtlara geçmiştir. Taha Toros’a son halifenin özel kâtibinden aktarılan bilgiye göre 1925 senesi Sefer Ayı’nda doğduğu belirtilmiştir. Kardeşi Lütfullah Bey’den aktarıldığına göre de Sabahaddin Bey ilk Meclis-i Mebusan’ın süresiz kapatıldığı tarih olan 13 Şubat 1878 Çarşamba günü doğmuştur (Toros 1978: 5).

² Seniha Sultan’ın dört erkek kardeşi vardır ki hepsi de padişah olmuşlardır. Bunlar: V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahideddin’dır.

³ Damat Mahmud Paşa “Asaf” takma adıyla şiirler yazmıştır (Tütengil 1954: 17).

Annesinin Osmanlı hanedanından olmasından dolayı yerli kaynaklarda “Sultanzade” olarak bahsedilen Sabahaddin Bey’e Batılı kaynaklarda “Prens” unvanı verilmiştir. Ancak Osmanlı saray hiyerarşisinde baba tarafı belirleyici olduğundan gerçek anlamda bir Prens değil, Sultanzade’dir. Prens unvanını Avrupa kamuoyunda saygınlık kazanmak amacıyla tercih ettiği muhtemeldir (Akkaya 2005: 19; Durukan 2006: 144). Eğitimine küçük yaştan itibaren önem verilmiş olup, özel olarak Avrupa’dan hocalar getirtilmiştir. Yaşadıkları yalı bir bakıma ‘özel üniversite’ gibidir. Sabahaddin Bey, 11-12 yaşlarında Fransızca öğrenmiş olmasının yanı sıra Arapça, Farsça, kimya fizik, piyano, resim, astronomi, biyoloji ve edebiyat derslerini de zamanın önde gelen hocalarından okumuştur⁴ (İzgöer 2013: 17). Kadınhanlı Emin ve Hoca Hayret Efendi’ler (Arap Edebiyatı), İsmail Safa (edebiyat), Sadık Belig (hukuk), Öğretmen Feyzi ve Hüseyin Dani Bey’ler (Farisi Edebiyatı) öğretim heyeti arasında olup, ünlü Çeza Heke de piyano eğitimi ile ilgilenmiştir. İsviçre’den özel olarak davet edilen Mr. Barchikke Bertraod ve Mr. Charlier Fransızca, İtalyan sanatkârlardan Avrelli ve Valery de resim dersleri ile ilgilenmişlerdir. Mr. Revere adındaki bir özel öğretmen de Sabahaddin Bey’in sürekli yanında bulunarak Fransızcadaki gelişimini takip etmiştir (Ege 1977: 6). Henüz 20 yaşında iken Lamartine’den *Jocelyn*’i Türkçe ’ye çevirmiş ve İbn-i Haldun’un Arapça metninden tercümelerde bulunmuştur. Aynı zamanda teknik ilimlerle de uğraşmış, devrin en modern aletleri ile donatılmış fizik ve kimya laboratuvarlarında radyografik deneylerde bulunmuştur (Ege 1977: 9; İzgöer 2013: 18; Tütengil:19).

Tüm bunların yanında Damat Mahmud Paşa’nın en büyük isteği ise Sabahaddin ve Lütfullah Beyler’in Avrupa’da eğitim görmelerini sağlamak olmuştur (Kuran 2000: 84) .

⁴ Prenslerin 11-12 yaşlarında buldukları sırada, Mahmud Celâleddin Paşa, dönemim önde gelen yazarlarından Şemsettin Sami Bey’den oğullarını Fransızca Dersi’nden imtihan etmelerini ister. Şemsettin Sami Bey, “neredeyse Prenslerin kendisini imtihan edecek kadar başarılı olduklarını ve Prensleri takdir ettiğini ” belirtir (Ege 1977: 7).

2.2. Sosyolog Olarak Sabahaddin Bey

Türk sosyoloji tarihinde ilk akla gelen isimlerden biri olmasına karşın Sabahaddin Bey ve savunduğu düşüncelerin üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Sabahaddin Bey'in asıl amacı kendisinden önce gelen aydınlar gibi Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen çalışmalar ışığında imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmaktır. Komitacılık ile hükümet ve parlamento değişimleriyle, yeni bir siyasi hükümdar veya partinin iktidarı ele alması ile devletin yıkılmaktan kurtulamayacağını belirtmiştir (Tanyol 1949: 146). Önemli olan toplum yapısının değişmesidir. Bunun için de doğruluğuna, gerçekliğine ve kurtarıcı vasıflarına inandığı bir metot ile imparatorluğun yıkılmasını engellemek için çalışmalar yapmıştır⁵. Bu doğrultuda Sabahaddin Bey'in benimsediği düşünce L. Le Play Okulu ile İngiliz siyasetinin bazı öğelerini içeren ve monografi yönetimine dayalı girişimci-âdem-i merkezîyetçi akım olmuştur (Kaçmazoğlu 2015: 26; Tanyol 1949: 148).

Le Play ekolünün⁶ ve özellikle Fransız sosyolog Edmond Demolins'in⁷ (1852-1907) Türkiye'deki temsilcisi sayılan Sabahaddin Bey liberalizmi savunan ve savunduğu ferdiyetçi anlayışı Türkiye'de geliştirmeye çalışan bir fikir adamı ve sosyologdur (Kaçmazoğlu 2015: 29; Kansu 2006:157; Uçman 2007: 341). 1897 yılında Edmond Demolins'e ait olan "Anglo Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?" adlı kitabı vitrinde görmesi ile Sabahaddin Bey'in Science Sociale serüveni başlamıştır. Kitaptan ve Demolins'in düşüncelerinden ciddi anlamda etkilenen Sabahaddin Bey, ilerleyen yıllarda Science Socialie Cemiyeti'ne de üye olmuş ve makaleleri cemiyetin dergisinde yayınlanmıştır (Hanioğlu 1987: 382; Kansu 2006: 157).

⁵ Tanzimat'tan beri süregelen yenileşme tarihi boyunca, "Osmanlı Devleti Yıkılmaktan Nasıl Kurtulur" sorusunun cevabı aranmıştır. Bu soruya cevaben "Osmanlılık", "Türkçülük", "Baticılık", "Ümmetçilik" gibi akımlar ortaya atılmıştır. Bu akımların amacı ülke yönetiminde radikal bir değişiklik değil, o günü kurtarmaya yönelik çalışmalardır. Sabahaddin Bey'in ortaya attığı akım ise "İlm-i İctima, Teşebbüs-i Şahsi", "Âdem-i Merkezîyet" fikirlerinin bir oluşumu olan Meslek-i İctima akımıdır. Sosyal Sistem anlamına gelen bu akım bir reform ve çağdaşlaşma programıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla kabul görmemiştir.

⁶ Le Play ekolünün diğer bir ismi de Science Sociale Okulu'dur. Kurucuları Frederic Le Play, Henri de Tourville, Edmond Demolins'tir (Kaçmazoğlu 2015: 28).

⁷ Edmond Demolins, toplumları kamucu ve bireyci olarak 2 gruba ayırır. Kamucu toplumlar, merkezîciliğe dayanan topluluklardır ve aile, devlet gibi zümrelerden oluşurlar. Asya, Doğu Avrupa, Afrika ve Türkiye bu toplumlara örnektir. Bireyci toplumlar, merkezîciliğe bağlı olmayan kişisel girişimci bireylerden oluşan topluluklardır. Kuzey Avrupa ve Birleşik Amerika bu topluluklara örnektir (Kaçmazoğlu 2015: 29).

Sabahaddin Bey'in sosyolojik görüşleri Science Sociale ekolü; siyasal görüşleri de Âdem-i Merkeziyet etrafında toplanmıştır. Görüşlerini belirttiği eserlerin hepsi yurt içindeki politik tartışmaların içerisinde ortaya çıkmıştır⁸. Science Sociale'yi farklı bir bilim dalı gibi değerlendiren Sabahaddin Bey bu düşüncesini şu sözlerle desteklemiştir: *“Korkunç ve derin uçurumlarla dehşete bürünen bir gece yolculuğunu güçlü bir projektörle nasıl tehlikesiz bir duruma sokmak mümkünse, Science Sociale yardımıyla da sosyal hayatımızın en belirsiz ve karanlık sorunlarını aydınlatarak ve açıklayarak gelecek yolculuğunu öylece güvene almak mümkündür”*. (Kaçmazoğlu 2015: 31).

Ziya Gökalp tarafından Türkiye'de temsil edilen, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de fikir organı haline gelen Durkheim Sosyolojisi⁹, Sabahaddin Bey'in sosyolojik görüşleri ile taban tabana zıttır. Sabahaddin Bey'in görüşlerinin yeterince anlaşılmasının nedenlerinden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sabahaddin Bey üzerinde uyguladığı sindirme politikasıdır (Tanyol 1949: 146).

2.2.1. İlm-i İçtima

Sabahaddin Bey'e göre, İlm-i İçtima, Türk toplumunun incelenmesi için bir vasıta. İslahat programları yapılmadan önce ilm-i içtima ile toplumun ihtiyaçları belirlenmeli, ona göre kalkınma planları yapılmalıdır. Bir toplumu değiştirmek için önce toplumun sosyal teşekkülü tanınmalıdır. Sabahaddin Bey bu görüşünü şu sözlerle destekler: *“Bunu yapmadan ıslahat programları çizmeğe kalkmak, dümensiz bir gemi ile seyahate çıkmaktan başka bir şeye benzemez.”* (Tanyol 1949: 155).

⁸ Eserleri; Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsii Mezuniyet Hakkında Bir İzah (1908), Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah (1908), İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar (1911), Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?(1913/1918). Paris'te çıkardığı Terakki Gazetesi'nin (1905-1908) yanı sıra yerli ve yabancı dergi ve gazetelerde de birçok makalesi bulunmaktadır. (Kaçmazoğlu 2015: 30).

⁹ Durkheim Sosyolojisi: Emile Durkheim (1858-1917), modern sosyolojinin kurucularından sayılan Fransız Sosyologtur. Durkheim Sosyolojisinin konusu birey ve toplumlar arasındaki ilişkilidir. Ziya Gökalp, Durkheim ekolüne Türkçülük ve ulusallık renklerini katarak bu ekolün görüşlerini milli özelliklere göre yeniden şekillendirmiş ve milli bir sosyolojisi oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın kurtuluşu için Türkçülük, Turancılık, Milliyetçilik, Pan-Turancılık akımlarını desteklemiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğini kazanmıştır. Durkheim ekolü ve Ziya Gökalp'in toplumsal içerikli görüşleri, bireyci ve Âdem-i merkeziyetçi Sabahaddin Bey'in görüşlerinin her zaman karşısında yer almıştır (Kaçmazoğlu 2015: 11,12).

Sabahaddin Bey, Tanzimat Dönemi'nde yapılan yenilikleri de toplumsal yapının ihtiyaçlarından uzak olduğu için eleştirmiştir. Hükümetlerin orduya dayandığı bir sistem değil, toplumsal yapıya dayandığı bir sistemin daha güçlü olacağını belirtmiştir. "...Demek ki Tanzimat hareketinde bizi umumi saadete götürecek en ufak bir alamet bulmaya imkân yok. Esasen bu kabil de olamazdı. Çünkü Tanzimat'la umumi hayata verilmek istenen tertip, hususi hayatta vukua gelen bir terakkinin neticesi değildi." Sabahaddin Bey'e göre Tanzimat da bir merkezîyetçilik hareketidir ve Osmanlı Devleti'ne getirdiği tek şey hükümet adamlarını bir merkeze bağlamak olmuş, bireycilik yönünde bir gelişme gösterememiştir (Kaçmazoğlu 2015: 33; Tanyol 1949: 170).

Sabahaddin Bey, Le Play ekolünü Osmanlı toplumuna uyarlamış ve İlm-i İctima adını verdiği bir program ortaya çıkartmıştır. Sabahaddin Bey'in Le Play'in geliştirdiği aile yapısı ve Demolins'in geliştirdiği toplumsal yapıyı Osmanlı ile sentezleyerek oluşturduğu bu akımda cemaatçi / teşekkül-ü tecemmüi (kamucu-iştiraki) ve bireyci/teşekkül-ü infıradı (ferdi) toplum yapıları ön plana çıkmaktadır (Berkes 1978: 389; Tanyol 1949: 156). Ailenin ön planda olduğu cemaatçi toplum yapısında birey hiçbir sosyal olayın içinde bulunmadığı için zamanla yok olur. Aynı zamanda bu toplumda Ataerkil yapı da hâkim olduğu kişisel hak ve özgürlükler de oldukça sınırlıdır. "Devleti yaşat ki yaşayasın" görüşü hâkimdir. Bireyci toplum yapısında ise tam tersine birey ön plandadır. Herkesin eşit olduğu, kişisel hak ve özgürlüklerin olduğu bu toplumda "Sen yaşa ki devlet yaşasın" görüşü hâkimdir (İzgör 2013: 12,28).

Sabahaddin Bey'e göre Osmanlı Devleti cemaatçi toplum yapısına sahiptir. Bu nedenle II. Abdülhamid devrildikten sonra meşrutî yönetim ilan edilse bile bir süre sonra yeniden katı yönetime dönecektir. "Yönetim hayatını özel hayata üstün tutan bütüncü yapılarda yönetim şekli; 'mutlakîyet', 'meşrutîyet', 'cumhuriyet' hangisi olursa olsun sonuç hep aynı: Siyasal zorbalık, sosyal yoksulluktur. Toplumlar arasındaki ayırım, hükümet şekillerinin farklılığından değil, sosyal yapıların ayrılığından ileri gelmektedir". Bu durumu önlemek içinse Sabahaddin Bey'in önerdiği tek bir yol vardır: "Âdem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-i Şahsi ilkeleri ile birlikte bireyci topluma geçiş yapmak ve özgürlükçü ve destekleyici bir eğitim yapısını benimsemek". (İzgör 2013: 28), (Kaçmazoğlu 2015: 31).

İlm-i İçtima, toplum yapısını yansıtmaması açısından çok iyi olsa da o yıllarda dünyada daha yaygın halde olan Pozitivist yani “Ben, sen yok biz varız.” anlayışı karşısında tutunamamış ve Sabahatin Bey, dönemin ileri gelenleri tarafından bölücülük ile suçlanmıştır (Hanioglu 1987: 383).

2.2.2. Teşebbüs-i Şahsi

Teşebbüs-i şahsi, Sabahaddin Bey’in ilm-i içtimanın uygulanması ve cemaatçi toplumdan ferdi topluma geçilmesi için belirlediği yöntemdir. Ekonomik alanda toplumun düzenlenmesi için şahsi teşebbüs fikrine önem veren Sabahaddin Bey, muhafazakâr karakterli memurların oluşturduğu durağan yapının yerine girişimci karakterlerle burjuvazinin temel alındığı aktif bir iktisadi yapı kurulmasının gerektiğini savunmuştur (Reyhan 2008: 130). Sabahaddin Bey, Osmanlı içinde direkt olarak burjuvadan bahsedilemeyeceğini bildiği Osmanlı Burjuvazisi fikrini öne atmış ve böyle özel girişimciliği teşvik etmeyi amaçlamıştır (Durukan 2004: 152).

Sabahaddin Bey’e göre “Teşebbüsat-i şahsinin ilerlediği her yerde şahsi menfaatler, ekseriyetle toplum menfaatinin bir parçasıdır. Teşebbüsat-ı şahsiyetin olmadığı toplumlarda ise, kişisel menfaatler ekseriyetle toplumun menfaatinin aksidir.” (Alkan 2007: 191). Yani Sabahaddin Bey’e göre millet ve devlet fertler üzerine kuruludur. Milleti meydana getiren ve ona güç kazandıran asıl unsur ise kişilerdir. Fertler devletin temel taşlarıdır (Uçman 2007: 341,342).

Sabahaddin Bey’e göre; “Maddi çalışmanın gevşekliğinden çıkan bütüncü yapı, kendine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürüklediği için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel. Bu yüzden bireyi; aile, topluluk, parti ve hükümete yani kişileri birbirine bağlayarak, dayanak noktalarını hep kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu donuk bir toplum ortaya çıkartıyor. Cemaatçiler sosyal esenlik ve özgürlüklerini kişisel girişkenlikleri hep genel yollardan bekledikleri ve beklediklerini hiçbir yerde bulamadıkları halde, bireyciler bağımsızlık ve sosyal esenliklerini kişisel girişkenlikleri ve değişen ihtiyaçlara uygun uğraşları, bu geçim yolu ve bu eğitimi her yere aktaran o sağlam örgütleriyle sağlamayı başarıyorlar.

Bireyci yapılarda, insan tuttuğu işin gerektirdiği bilgiyi çalışma hayatında deneyle kazanıyor ve böylece hareketlerinin başlangıcında genel bilgi açısından biraz daha yoksun olan bireyciler hayatta ilerledikçe işlerinin başarısını sağlayacak pratik ve gerçek bilgiyi, gözlem ve deneyle daha çok ediniyorlar”. (Kaçmazoğlu 2015: 32). Toplumun gelişmesi için öncelikle fertlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Devlet vatandaşlarının başarılı olmasını temin etmek, fertlerin refah ve mutluluğunu sağlamak zorundadır. (Uçman 2007: 341,342). Ancak her şeyi devletten bekleyen cemaatçi yapı, insanları üretimden çok tüketime sürüklediği için, sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel olmuştur. Bu zihniyetin kökten dönüşmesini isteyen Sabahaddin Bey’in bu konuda suçladığı en büyük kesim memurlardır (İzgöer 2013: 40; Kaçmazoğlu 2015: 32).

Sabahaddin Bey’e göre; “Bunların (memurların) dalkavuklukla ifade edilecek şahsiyetleri, devleti de, hükümeti de aynı zihniyette bir oluşum haline sokar. Böyle bir hükümet halktan itaat ve ırgatlık bekler. Eğer gittikçe artan sefaletimizden başka bir de alakasızlığın damarlarımıza işlemesini istemiyorsak, tek çare, aydın sınıf arasında bugün sayısı gittikçe artan politikacıları, bu boşuna tüketicileri azaltacak; girişimci üreticileri çoğaltacak metotlara bir an önce başvurmalıyız. Eğer yönümüzü bu amaca çevirmezsek, emin olun, kuru meşrutiyet, bizi, ekonomik açıdan olduğu gibi, fikren ve ahlaken de son bir iflasın çökmüş uçurumlarında kül kömür olmaktan kurtarmayacak” (Tanyol 1949: 158,159). Sabahaddin Bey’in Terakki Gazetesi’nin 12. Sayısında yer alan bu sözleri memurlar hakkındaki düşüncelerini desteklemektedir.

Şahsi teşebbüsü sadece sanayi, ticaret ve ziraatla ilgili ekonomik bir hamleden de ibaret olarak görmeyen Sabahaddin Bey’e göre, Osmanlı Devleti’ndeki memurların yerini girişimci bireyler almalı ve memurların sayısı azaltılmalı ya da hepten hapsedilmelidir. Çünkü merkez dışı yönetimde yöresel erkin boş bıraktığı mevkileri, büyük güç kazanan memurlar ele geçirerek ve nüfuzlarını kötüye kullanmaktadırlar. Her bölgeye özel belirlenen bütçe ve plan ile bölgesel ihtiyaçlar düzenlenecektir. Böylece bireyci yapı maddi çalışmanın sıklığından doğan kişisel girişkenlikle hem yeni bir üretim ortaya çıkartacak hem de sosyal yeteneğin gelişmesine zemin hazırlayacaktır (İzgöer 2013: 40; Kaçmazoğlu 2015: 32).

Sabahaddin Bey'e göre; "Gerek köylü ve gerek şehirli ailelerimiz çocuklarını müstakil bir hayata hazırlamıyor. Onlara şahsi çalışma ve teşebbüsleriyle yaşamak ve yükselmek kudretini vermiyor. Memleketimiz Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri umumi bir kuvvete sahip olmak suretiyle yaşar. Bunun en son istihalesi Tanzimat devrinin mahsulü olan memurlardır. Tanzimat'ın mahiyeti; kazancı bir merkeze toplayarak, bir memurlar heyeti oluşturmaktan ibarettir. Üzerimizde ağır bir baskı yaparak bu hareketi meydana getirmiş olan Avrupa'da örnek alınacak toplumlar vardı. En parlak örneği ise bireyci topluma karşı reaksiyon yapan Fransa idi." (Tanyol 1949: 166). Sabahaddin Bey, çözüm için daha önce Fransa'da denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış olan Ecole des Roches'un eğitim sistemini tavsiye etmiştir (Uçman 2007: 341,342).

Sabahaddin Bey'e göre; "Bizde ilk tahsil adeta hayati bir mesele sayılmaktadır. Bunun sebebi Türk halkının ekseriyet ve esasını oluşturan köylünün feci durumudur. Fakat ilk tahsilin sırtına yükletilen vazife kendi imkân hudutların aşmaktadır. Zannediyoruz ki bütün dertlerimizin kökü cehalettir. Bu yanlış anlayış yüzünden muallimlere hükümet kuvvetiyle aile babaları üstünde bir mevki temin edilmek ve yalnız çocuklara değil, babalara da fikri ve siyasi rehberlik yapmak gibi bir vazife yükletilmek düşünülüyor." "...Türkiye'nin toplumsal geleceği memur adaylarının çoğalmasına değil, üretim kudretlerini teşebbüsleriyle ilerleterek toplumsal yapımızı değişime uğratacak amillerin yetişmesine bağlı. Çorak bir vadiye saplanıp kalan kültürümüz, edebiyat ve güzel sanatlarımız için de, sağlam ve feyizli bir gelişme zemininin oluşması, ancak toplumsal yapının bu kutlu değişmesiyle mümkündür." "... Mektepler devletin idari teşkilatının bir parçası olmaktan çıkarak ailelerin tamamlayıcısı rolünü oynamalıdır. Bu iki esası muhafaza edebilmek yani hem mekteplerin hususi hayata bağlı olarak ortaya çıkmasına ve hem de pratik hayatın ihtiyaçlarına uygunluğuna doğru gidebilmek için bu işlerin muntazam şartlarını yerel hükumete bırakmak icap eder. Böylece devlet memurları ile iş sahibi aile reislerinin çalışmaları arasında bir ahenk oluşturmak da mümkün olur (Tanyol 1949: 167,172).

Sabahaddin Bey'e göre; "Milli istiklal ancak şahsi istiklal ile temin edilebilir. Bağımsız insanlar yetiştirebilmek için de ilk olarak ailelerin bu terbiyeyi çocuklarına

vermeleri gerekir, ikinci olarak bu terbiyeyi alan gençlerin bir araya gelmelerine mani olmayacak bir idare tarzının benimsenmesi gerekir. Bu idare de Âdem-i Merkeziyet idaresidir.” (Alkan 2007: 194). Sabahaddin Bey, Terakki Gazetesi’nde yayımladığı “Gençlerimize Mektuplarım: Bir Tenkid” isimli makalesinde bu görüşlerini gençlere de aktarmayı hedeflemiştir.

Sabahaddin Bey’e göre cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçmek eğitimin temel sorunudur. Okullardaki eğitim ailede verilen eğitimin tamamlayıcısı olmalıdır. Aileler bireyci yapıyı benimsedikleri takdirde çocuklarını bu doğrultuda yetiştirir ve zamanla toplumsal değişim de sağlanmış olur. Böylece devlet memurları ile köylü halk arasındaki uçurum da ortadan kalkar ve toplumsal yapı aydın-köylü ikilemi arasında parçalanmaktan kurtulur. Bu da Âdem-i Merkeziyet ve Teseşşübüs-i Şahsi idaresi benimsenerek sağlanmalıdır. Ancak Sabahaddin Bey’in bu konudaki görüşleri modern anlamdaki şahsi teşebbüs ile karıştırıldığı için başarıya ulaşamamıştır.

2.2.3. Âdem-i Merkeziyet

Sabahaddin Bey’in ilm-i içtimanın uygulanması için önerdiği diğer bir yöntem de Âdem-i Merkeziyetçilik’tir. Sabahaddin Bey’e göre Âdem-i Merkeziyet bireyci toplumların ortaya çıkarttığı bir olgudur. Halkın kendi kendini yönettiği bu sistemde, işler özelliklerine göre bölünür ve yönetim erklerine devredilir. Yani her sorumluluğa karşılık bir yetki ortaya çıkar. Ancak cemaatçi sistemde böyle değildir. Cemaatçi sistem işlerin karıştırıldığı, sorumluluğun belli bir yetkiye karşılık gelmediği kısır bir döngüdür (Kaçmazoğlu 2015: 32).

Âdem-i Merkeziyetçi sistem zaten katı bir merkeziyetçi düzene sahip olmayan Osmanlı’da her zaman var olmuştur. Kuruluş döneminde uçlarda görev yapan beylerin yarı özerk bir şekilde hareket etmeleri, geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı’da vergilerin sorumlu kişilere bırakılması ve karşılığında geniş yetkiler elde etmeleri, taşradaki sancakların yönetimlerinin sancak beylerine bırakılması, daha sonradan malikâne usulüne dönüşen iltizam usulü gibi örnekler Âdem-i Merkeziyetçi yapının devlet içinde her zaman kendini hissettirdiğinin bir kanıtıdır (İzgöer: 2013: 25,27).

Sabahaddin Bey, hükümet memurluğuna olan karşıtlığını Terakki Gazetesi'nde yayınladığı “Nasıl Hristiyanlar Vatanımızda Âdem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkûmu Oluyorlar” isimli makalesinde şu sözlerle açıklamıştır:

“Bir millet, hükümetin vereceği hürriyetten ziyade kendi kar ve kesbiyle mesut olabilir. Zaten adil hükümetler, teşebbüs-i şahsiyeleri terakki eden milletler arasında görülüyor. Şark ve Garb arasındaki fark güneş gibi meydanda! Üretimsiz tüketimin sevk edeceği sevk edeceği yol doğruca iflastır. İşte Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki en dikkate alınacak ve çok şükür dikkate alınmaya başlanan nokta burası. Biz hükümet memuriyetlerinde sürünür durur yahut ceplerimizi başkalarının parasıyla şişirerek bir manevi hoşnutsuzluk ile can çekişirken Hristiyanlar araziyi istimlak ediyor ve bu arazi üzerinde teşebbüs-i şahsileri sayesinde bir servet tesis ediyorlar.” (Alkan 2007: 190).

Sabahaddin Bey bu sözleriyle kamulaştırılmış arazi üzerinde kişisel teşebbüsün önemine değinmiştir. Tembel, üretmeden ceplerini dolduran hükümet memurlarının yerine üreten bireylerin daha yararlı olacağını, Batının da Doğu'dan bu nedenle üstün konuma geldiğini vurgulamıştır. Her vilayete yerel yönetim ve devlete en az müdahale hakkı tanıyan bu sistem, özerk bir yapının habercisi olmuştur. Zira merkezî bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde halk ile memur arasında bir kopukluk vardır. Merkezde yaşayan memur, vilayetlerdeki halkın sesine kulak verememektedir. Sabahaddin Bey'in amacı her ne kadar yerel yönetimle halkın en küçük birimlerine kadar ulaşıp sorunları yerinde belirleyerek çözmek olsa da, muhalifler tarafından devletin bölünmesini hızlandırıcı bir yöntem olarak görüldüğü için şiddetle karşı çıkmış ve kabul görmemiştir. Hatta Birinci Jön Türk Kongresi'ndeki ayrılıkların temelini de bu mesele oluşturacaktır. Kongredeki ayrılıkların ardından Sabahaddin Bey, Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti ile bu görüşlerini bir program haline getirecektir.

III. BÖLÜM

3. BİR JÖN TÜRK OLARAK PRENS SABAHADDİN

3.1. Sabahaddin Bey'in Avrupa'ya Gidişi ve Jön Türklere Katılışı

Kendisine Sultan Abdülhamid tarafından vezirlik rütbesi ve Adliye Nazırlığı verildiğinde henüz 24 yaşında olan Damat Mahmud Paşa'nın bu görevleri 1878 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihe gelindiğinde eşi Seniha Sultan¹⁰, Paşa'nın kâhyası Hacı Bekir Efendi aracılığıyla Scalieri ve Aziz Bey Komitesi ile bağlantı kurmuş ancak bu durumdan Paşa'yı haberdar etmemiştir. Kâhyası aracılığıyla komite ile bağlantıları olduğu sanılan ve belki de böyle bir komitenin varlığından haberdar bile olmayan Mahmud Paşa, Abdülhamid tarafından bu gerekçeyle azledilmiş ve tüm resmi temasları da kesilmiştir (Akşin 1980: 37; Ege 1977: 20; Kuran 2000: 83).

Bu noktada Scalieri Komitesi hakkında biraz bilgi vermek faydalı olacaktır. Adı geçen komite ve faaliyetleri Jön Türkler bakımından oldukça önemlidir. Jön Türkler arasında 1906'dan itibaren ortaya çıkmaya başlayan siyasi masonluk teması, ilk kez bu komite adı altında açığa çıkmıştır. Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi, 1876 yılında V. Murad'ın hal edilmesinden bir iki ay sonra İstanbul'daki Prodos Locası'nın üstatlarından olan Scalieri tarafından Masonluk faaliyetlerini yaymak amacıyla kurulmuştur¹¹. Daha sonra Scalieri başkanlığında geçici olarak kurulan Envar-ı Şarkıyye (Doğunun Işıkları) ismi verilen Mason Locası'nda seçkin siyasetçiler ve din

¹⁰ Tam bir Avrupalı olduğuna kanaat getirilen ve oldukça da zeki olan Seniha Sultan'ın Sabahaddin Bey'in üzerindeki etkileri tam olarak bilinmemektedir. Ancak Scalieri Komitesi ile ilgisine bakıldığında Sabahaddin Bey'in siyasi görüşleri üzerinde etkili olduğu sanılmaktadır. Seniha Sultan'ın ailesi itibarıyla Avrupalılarla kurduğu temas yalnızca yaşam biçimini etkilememiş; dünya görüşü, edebi zevkleri üzerinde de etki bırakmıştır (Tütengil 1954: 17).

¹¹ Kuruluşunun diğer bir amacı da Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmaktır (Ege 1977: 19).

adamlarının üye olarak bulunduğu, Jön Türk yapılanmasını oluşturan kesimden bazı kişilerin de bu üyelerden olduğu ve örgütlenmelerinden bir hayli faydalandıkları da bilinmektedir. Ayrıca komitenin önemli üyelerinden ve kurucularından olan Ali Şefkati Bey, Namık Kemal'in arkadaşı olmakla birlikte ilerleyen yıllarda Avrupa'daki ilk Jön Türk yayınlarını çıkaracaktır ki, İstikbal'i üçüncü kez çıkardığında (1885) bu dergi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile doğrudan bağları olan bir dergi olacaktır (Kısa 2012; Mardin 1983: 32).

1899 senesi, hem Jön Türk akımının canlanması hem de Mahmud Paşa açısından bir dönüm noktası olmuştur. Buna yol açan olay da Bağdat Demiryolu tasarısının somutlaşmış olmasıdır (Akkaya 2005: 20). Ekim 1888'de Deutsche Bank'ın da ortaklığı ile Anadolu Demiryolu Şirketi'nin, yeni kurulan Haydarpaşa – İzmit hattını satın alması ve İzmit Ankara arasında demiryolu yapımı imtiyazı alması ile başlayan süreç, Mahmud Paşa'nın Avrupa'ya kaçmasıyla son bulmuştur. Şubat 1893'te yine aynı şirket Eskişehir – Konya demiryolu hattı imtiyazını almış ve 1886'da hizmete açmıştır. Bu gelişmelerin ardından Toroslara açacak büyük bir demiryolu projesinin gündeme gelmesi ile Almanlar harekete geçmiştir. Berlin'de Deutsche Bank ve Anadolu Demiryolu Şirketi ile Osmanlı Bankası ve İzmir – Kasaba Demiryolu Şirketleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Fransızların ve Almanların %40 oranında sermaye ile Bağdat hattına katılmaları kararlaştırılırken, Türk sermayedarların ise %20 oranında katılması ve projenin başka devletlerin sermayelerine de açık bulundurulmasına karar verilmiştir (Akşin 1980: 35).

Yukarıdaki gelişmelere paralel olarak demiryolu imtiyazı meselesinde daha ciddi bir rakip ise İngiliz sermaye grubunu temsil eden Mr. E. Rehnitzler'in İskenderun – Basra tasarısı olmuştur. Ekim 1899'da Güney Afrika'da Boerler ile başlayan savaş nedeniyle İngiltere'nin gereken önemi veremediği bu projeyi Nafia Nezareti, Sultan Abdülhamid'in eniştesi Mahmud Paşa ve İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Connor desteklemiştir (Akşin 1980: 35).

Mahmud Paşa'nın İngilizleri desteklemesi ise şu şekilde cereyan etmiştir: Sabahaddin ve Lütfullah Beyler 'in müzik hocası Mösyö Çeza Heke, bir gün ders

esnasında öğrencilerine bir İngiliz'in kendileriyle görüşmek istediğini bildirmiştir. Beyler tarafından görüşmeye kabul edilen *Maymon* belirlenen gün ve saatte gelerek kendisinin kuvvetli bir İngiliz sermaye grubunun temsilcisi olduğunu belirttikten sonra, Bağdat demiryolu imtiyazının da bu grup adına alınması için namus ve ciddiyetiyle nam salmış bir Türk'ün aracılığını istediğini bildirmiştir. Yani üstü kapalı bir şekilde Damat Mahmud Paşa'yı ima etmiş, eğer bu imtiyaz verilirse İngiliz politikasının Türkiye lehine döneceğini ve bu girişimin Türkiye'ye maddi ve manevi büyük yararlar sağlayacağını belirtmiştir. Bu durum, beyler tarafından babalarına arz edilince Paşa imtiyazın İngiliz grubuna verilmesinde fayda görmüş ve Sultan Abdülhamid'e başvurmuştur (Ege 1977: 21; Kuran 2000: 86). Böylelikle Mahmud Paşa'nın İngiliz grubu için aracılık etme hadisesi vuku bulmuştur¹².

Almanlar, Bağdat hattının imtiyazını elde edebilmek için işi sıkı tutmuş, Kayzer II. Wilhelm, Ekim – Kasım 1898'de Osmanlı Devleti'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, Filistin ve Suriye'ye de giderek Sultan Abdülhamid'in ve genel olarak Müslümanların dostu olduğunu ilan etmiştir (Akşin 1980: 36). Alman uzmanları ve askeri yardım heyetleri ülkenin her tarafına yayılmış, Türk Ordusu bir anlamda General Von der Gotz komutanlığındaki Alman askeri komisyonunun denetimine girmiştir (Çavdar 1995: 52). Almanya ile Abdülhamid yönetimi arasında yoğunlaşan bu dostluk, bir kısım İngiliz çevrelerini rahatsız ettiği gibi çıkarlarını İngiltere'ye bağlayan bazı Osmanlı çevrelerini de tedirgin etmiştir. İşte tedirgin olan bu çevrelerin de desteği ve katılımıyla bu tarihten itibaren Jön Türk akımı önemli bir harekete dönüştürülmüştür (Akşin 1980: 36).

Alman kapitalizmi, Bağdat hattı projesi ile somutlaşan bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini arttırmaya başlamış, Pan-İslamist politikanın ise doğrudan doğruya İngiliz emperyalizmine yönelik olması Abdülhamid ile Alman İmparatoru arasındaki bağları pekiştirmiştir. Böylece Abdülhamid'in emperyalist ülkeler arasında kurduğu denge politikası, yavaş yavaş bunlardan birinin yani

¹² II. Abdülhamid bu başvuruya "...Mahmud Paşa senelerdir politika ile meşgul olmamıştır. Bu nedenle imtiyazın hangi gruba verilmesi konusunda tavsiyelerde bulunması doğru değildir. İmtiyazın İngilizlere verilmesi durumunda ise İngilizlerin vaat ettikleri hiçbir şey gerçekleşmeyecektir. Mahmud Paşa bu gibi işlerle uğraşmayı bıraksın." cevabını vermiştir (Ege 1977: 22).

Almanya'nın tarafını tutmaya başlamıştır. Ancak bu yakınlaşma, Osmanlı Maliyesinin, Osmanlı Bankası ve İngiliz-Fransız sermayesine bağlı olduğunu unutturmuş ve Osmanlı ekonomisini ikinci plana itmiştir. 1886-1896 arasında İngiliz-Fransız kaynaklarından dokuz istikraz antlaşması yapılmasına rağmen, Bağdat Demiryolu konusunun gündeme gelmesi ile 1909 yılına kadar geçen sürede ancak iki istikraz yapılabilmektedir. Bu durumun nedeni ise hiç şüphesiz Abdülhamid'in saltçı hele de Almanya'ya yaslanmış yönetiminden dolayı İngiliz-Fransız sermaye çevrelerinin güvenini kaybetmiş olmasıdır (Çavdar 1995: 52).

Gerek Almanlar ile kurulan yakınlık, gerekse Fransa demiryolu sermayesinin Rumeli, Ege, Suriye ve Filistin Bölgesi'nde, İngiliz demiryolu sermayesinin de yine Ege Bölgesi'nde yeterince egemen durumda olması gibi nedenlerle, Kasım 1899'da Konya – Bağdat hattının ön imtiyazı Almanlara verilmiştir. Ayrıca Almanlara bir fırsat tanımak Osmanlı denge siyasetinin bir gereği olarak da kabul edilmiştir (Akşin 1980: 35,36; Çavdar 1995: 52; Ege 1977: 22). Konya – Bağdat ön imtiyazının Almanlara verilmesi ile aynı hat için talip olan İngiliz grubun yenilgiye uğraması bazı kesimlerin tepkisine neden olmuştur. İlk tepki ise hiç şüphesiz bu konuda İngilizleri destekleyen Mahmud Paşa'dan gelmiştir. Projenin Almanlarda kalmasının da verdiği üzüntü ve kızgınlıkla, zaten oğullarının eğitimi için de böyle bir niyeti olan Mahmud Paşa, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beyleri alıp Avrupa'ya kaçmıştır. (Akşin 1980: 37,38; Ege 1977: 23; İzgöer 2013: 18. Kaçışı sağlayan üç pasaportun ise yukarıda bahsedilen İngiliz sermaye grubu temsilcisi Maymon tarafından sağlandığı ve Solisbury'nin imzasını taşıdığı bilinmektedir (Akşin 1980: 37,38; Kuran 2000: 86,87).

Ahmet Bedevi Kuran'a göre ise “Mahmud Paşa'nın Avrupa'ya çekilmesi sadece demiryolu meselesi ile ilgili değildir. Mahmud Paşa imtiyaz meselesinde sadece basit bir arabuluculuk yapmıştır.” Bilindiği gibi Mahmud Paşa, sultan Abdülhamid tarafından bir danışman ve rehber olarak görülmesine rağmen Scaliere Komitesi ile olan bağlantısı nedeniyle görevden uzaklaştırılmıştır. Daha sonradan Mahmud Paşa'nın suçsuz olduğu anlaşılrsa da bir daha Sultan Abdülhamid ile iş birliğine yanaşmamıştır. Sarayla ilişkisini kestikten sonra yalısında inzivaya çekilmiş aynı zamanda da çocukları Sabahaddin ve Lütfullah Beylerin eğitimi ile ilgilenmiştir. Aslında oğullarının Avrupa'da eğitim

almasını isteyen Mahmud Paşa, bunun için uygun zamanı beklerken kendisi de araştırma ve incelemelerini bırakmamıştır. Sabahaddin ve Lütfullah Beyler de Temps, Le Monde, Illustre gibi gazete ve mecmuaları okumaya devam etmiştir. Ayrıca buralarda yazılan Türkiye aleyhindeki yazılara üzüldüğü için Sultan Abdülhamid'e layihalar sunmaya başlamıştır. Sultan Abdülhamid ise Paşa'nın layihalarına önem vermemekle birlikte ıslahat taleplerine de sert tepki göstermiştir. İşte ikisi arasında ortaya çıkan ve zaman zaman şiddetlenen bu durum, sonuçta Paşa ve oğullarının Avrupa'ya gitmesi ile son bulmuştur (Kuran 2000: 84,85).

3.2. Sabahaddin Bey'in Avrupa'daki Faaliyetleri

Firarın kararlaştırıldığı gün Maymon tarafından Maltepe Sahili'ne geleceği vaat edilen İngiliz vapurun gelmemesi üzerine Sabahaddin ve Lütfullah Beyler firar için başka bir yol aramaya başlamışlardır. Nihayet dostları İsviçreli Mösyö Charlier ve Beyoğlu'nda piyano ticaretiyle uğraşan Mösyö Komvendinger kendilerine yardım etmiştir. Hareket gününü kararlaştırdıktan sonra yolcular Fenerbahçe'deki "Belvü Otelinde" toplanmışlar, aynı gün rıhtım şirketine ait bir römorkörle rıhtıma gelen Mösyö Charlier ile tesadüfi bir karşılaşma süsü verip deniz gezintisine çıkmışlardır. Boğaziçi'nde yapılan bir gezintiden sonra römorkör Ahır kapı açıklarından hareket etmek üzere olan Pake Kampanyası'nın "Georgie Vapuruna" yanaşmış ve yolcular vapura binmişlerdir. Böylelikle 1899 senesinin Aralık ayının son on dördüncü gününde meşrutiyet inkılabı yolunda önemli rol oynadıklarına inanılan Mahmud Paşa ve oğulları bu şekilde İstanbul'dan ayrılmışlardır (Ege 1977: 24; Kuran 2000: 87,88). Bu olay Jön Türkler arasında "harekât-ı necibane" olarak adlandırılmıştır. Firar haberi Saray'a ulaştığında II. Abdülhamid düşüp bayılmış, uzun bir süre kendine gelememiştir (Akkaya 2005: 20; Tütengil 1954: 17,18).

Mahmud Paşa'nın oğullarını da alarak Fransa'ya kaçması ile birlikte Jön Türk hareketi canlılık kazanmıştır (Ege 1977: 25). İngiliz – Alman emperyalist rekabeti Osmanlı Devleti'ndeki özgürlükçü mücadelenin bir boyutu haline gelmiş ve Almanlar ekonomide ağırlıklarını artırdıkları ölçüde, İngilizler ve destekçileri özgürlükçü

harekete destek olmuşlardır (Akşin 1980: 37). Bir anda Osmanlı Devleti'nin, Avrupa demokrasisi ile ilgili en önemli sorunu haline gelen bu firarın en önemli özelliği, İngiltere yanlısı Jön Türk gösterisinin hemen sonrasında ve İngiliz yanlısı komisyonculuk girişimlerinde başarısızlığa uğrayan Mahmud Paşa'nın tepkisi olmasıdır. Bu durum Almanların büyük endişesine neden olmuş ve bir Jön Türk grubunun iktidara gelmesi olarak yorumlanmıştır (Hanioğlu 1981: 344). Jön Türk hareketinin canlılık kazanması ile de Avrupa'ya çekilen genç kesim, Sultan Abdülhamid rejimi aleyhine mücadeleye girişmiştir. Zaten Mahmud Paşa ve oğullarının da memleketi terk etmesi bu duygu ve düşünceye dayanmaktadır (Kuran 2000: 114).

Jön Türk hareketinden ayrılarak İstanbul'a dönen Mizancı Murad Bey'den sonra, Mahmud Paşa'nın dağılan grupları birleştirebilecek yeni bir güç olarak ortaya çıkması Avrupa'daki Jön Türk hareketini dağıtmaya çalışan Abdülhamid'i tedirgin etmiştir. Abdülhamid'e göre Paşa ve oğulları Avrupa'da Jön Türk hareketinin liderliğini ele alacaklar böylece bütün Jön Türk grupları da İngiltere yanlısı olacak, bu politika da Almanları tedirgin edecekti. Ayrıca Mahmud Paşa'nın Saraya mensup yüksek mevki sahibi bir kimse olması da Abdülhamid'i oldukça telaşlandıran başka bir neden olmuş ve Abdülhamid Paşa'nın geri dönmesi için yoğun bir faaliyete girişmiştir (Akkaya 2005: 21; Hanioğlu 1981: 344). Avrupa'da yayın yapan Türklerin memlekete dönmelerini, dönmeyenlerin medenî haklarından men edileceği ve mülklerine el konulacağını ilan etmesi de bu faaliyetlerin başında yer alır. Damat Mahmud Paşa derhal bir protesto yayınlarak bu kararı 'Din-î Muhammedinin evamirine', 'Gülhane Hatt-ı Hümayununun mealine', 'memleketteki bilcümle kanunların ahkâmına' aykırı bulunduğu için reddetmiş; "...Ne oğullarım, ne kendim için bir şey istediğim yok. İstedğim tek şey, Abdülhamid'in namuskârane hükümdarlık yapmasıdır. İstanbul' da bulunduğum sıralarda, yüzüne karşı, daima bunu söyledim. Sonunda, onun kanlı ve fesatçı idaresini protesto maksadıyla, buraya geldim. O millete hakkı olan özgürlük teminatım versin. Parlamentoyu açsın. Bizim yurda dönmemiz için bildirecek başka şartımız yoktur..." (Toros 1978: 5), "Sultan Abdülhamid ıslahatı kabul etmedikçe ben İstanbul'a gidemem." diyerek Meşrutiyet ilan edilmeden yurda dönmeyi kesinlikle reddetmiştir (Tütengil 1954: 18).

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Marsilya'ya giden Mahmud Paşa ve oğulları, orada Osmanlı Hükümeti baş şebenderi tarafından karşılanmışlardır. Şebender bey Sultan Abdülhamid'in selamını ve ihsanlarını Mahmud Paşa'ya iletmiş, aynı zamanda da iki çocuğunu kaçırmış olmak ve eşi Seniha Sultan'ın elmas ve mücevherlerini çalmak suçlamalarıyla Fransa Hükümeti'ne Mahmud Paşa hakkında ihbarda bulunmuştur. İşte bu girişimle birlikte Sultan Abdülhamid'in ikiyüzlü politikasını gören Mahmud Paşa, Abdülhamid'e sert eleştiriler içeren bir telgraf göndermiştir (Akşin 1980: 38; Kuran 2000: 114,115). Abdülhamid, Mahmud Paşa'yı çıktığı bu özgürlük yolundan vazgeçiremeyeceğini anladığında ise bir irade ile resmi yazışmalarda Mahmud'tan sonra (Paşa) Sabahaddin'den sonra (Bey) sıfatının kullanılmasını yasaklamıştır¹³ (Toros 1978: 5).

Ardından Mahmud Paşa, kendisi ve oğullarının gelişi ile büyük bir canlanma içerisinde bulunan Jön Türkler'e yardımcı olabilmek için Paris'e gitmiştir. (Akşin 1980: 38). Burada kendilerini başta Ahmed Rıza olmak üzere tüm Jön Türkler ilgiyle karşılamışlardır. Gerek Avrupa'da Jön Türklüğü temsil edecek bir reise ihtiyaç duyulması ve Ahmed Rıza Bey'in bu makamı dolduramaması, gerekse Jön Türklük oluşumunun sarsılmış olması ve temsil edecek bir güç kalmaması gibi nedenlerle, Mahmud Paşa Paris'e gelince bir nimet gibi karşılanmış ve kendine itaat etme teklifleri yağmıştır. (Kuran 2000: 114). Sabahaddin Bey'in, 1 Nisan 1900 tarihinde II. Abdülhamid'e yazdığı Sultan Abdülhamid Han-ı Saniye Arızasında Jön Türkler arasında nasıl karşılandıklarını şu sözlerle açıklamıştır: "...Avrupa'ya gelişimizden beri her gün her taraftan almakta olduğumuz yüzlerce tebrik ve teşvik kâğıtları memleketimizde nasıl bir galeyan meydana geldiğini çok iyi göstermektedir." (Alkan 2007: 22).

Muhtelif Jön Türk dergileri Paşa'nın harekete yeni bir ruh getirmesini talep etmiş, harekete geçmek konusunda kararsız olan küçük gruplar da kendilerini en çok etkileyen olayın bu firar olduğunu belirtmişlerdir. Mahmud Paşa da bu tekliflere olumlu yanıt verdiği gibi Türkçe, Arapça, Farsça bir gazete de çıkarabileceği izlenimini

¹³ Mahmud Paşa'nın Marsilya'ya varışında İstanbul'a gönderilen bu telgrafların masrafı konsolosluk gelirlerini dahi aşmıştır (Akkaya 2005: 20).

vermiştir (Hanioğlu 1981: 344). Batı kamuoyu da bu olaya büyük bir ilgi göstermiş, çeşitli gazetelerde firar hadisesi ile ilgili geniş yazılar yayınlamışlardır. Damat Mahmud Paşa da gazetelere verdiği beyanatlarda, liberal fikirleri nedeniyle bu hareketi gerçekleştirmek zorunda kaldığını bildirmiştir (Hanioğlu 1981: 343).

Mahmud Paşa ve oğullarının Paris'e gitmesi kentteki Jön Türk hareketini canlandırırsa da, anlaşmazlık ve kişisel rekabetler de artmıştır (Tunaya 1998: 53). Bu gelişmelerden memnun olmayanların en başındaki isim ise hiç şüphesiz şeflik ihtirasına kapılmış olan Ahmed Rıza Bey'dir (Kuran 2000: 114). Örgüt içinde her zaman 'tek lider' statüsüne uygun hareket eden Ahmed Rıza, Mahmud Paşa'ya aralarına katılmaktan memnun olduğu doğrultusunda mektup yazsa da, Paris'te kaldığı süre boyunca Paşa ile yakın bir temas kurmamıştır. Hem Paşa ve oğullarının cemiyete üye olmamaları, hem de taşıdıkları unvanlar nedeniyle cemiyete üye olan ya da olmayan herkesin başı olmak istemeleri Ahmed Rıza'yı rahatsız etmiştir. Zaten esnek olmayan kişiliği ve pozitivist görüşleri nedeniyle örgütün başında olmasına rağmen İttihat ve Terakki içindeki diğer gruplarla da anlaşamayıp sık sık meydan okuyan Ahmed Rıza'nın bu yeni gelişmelere karşı da tavır alması kendisinden beklenen bir harekettir. Ahmed Rıza'nın Mahmud Paşa'ya karşı aldığı bu tavrın sebeplerinden birinin de Sabahaddin Bey'in ilkeli, iyi eğitim görmüş ve dayanaklı bir rakip olmasından ötürü olduğu da kuvvetle muhtemeldir. Jön Türkler arasında düşünce farklılıklarının gittikçe derinleşmesi ile de birlikte bu kaçış, ilerleyen dönemlerde Sabahaddin Bey'in Âdem-i Merkeziyet görüşlerinin eleştirilmesi sırasında muhalif gruplar için "gizli muhaberatın" içini dolduran bir dedikodu malzemesi olacaktır (Akkaya 2005: 20,22).

Paris'te bu gelişmeler yaşanırken, Paşa ve oğulları yine büyük bir heyecan içerisinde olan Cenevre'deki Jön Türkler ile tanışmak ve onlara yardım edebilmek için Cenevre'ye gitmişlerdir. (Mardin 1983: 26). Cenevre'ye gelişi ile Jön Türkler'in liderliğine geçtiği şeklinde bir havaya bürünen Mahmud Paşa'ya ek olarak Sabahaddin Bey de yaptığı açıklamalarda artık fiilen harekete katıldıklarını ilan etmiştir. Dış kamuoyu da Mahmud Paşa'nın hareketin fiili lideri durumuna geldiği kanaatine varmıştır (Hanioğlu 1981: 349). Buraya geldiklerinde kapanmak üzere olan Osmanlı Gazetesi'ni İshak Sükûtiden bütün masraf ve sorumluluklarıyla birlikte devralmalarının

ardından gazete, 1 Temmuz 1900'de Londra'da, 15 Ekim 1900'de Folkestone'da çıkmaya başlamıştır (Akşin 1980: 38; Kuran 2000: 118,119). İshak Sükûti, ölüm tarihi olan 1902'ye kadar gazeteye yardım etmeyi sürdürürken, Ethem Ruhi gazetenin mali işlerini yönetmekle görevlendirilmiş, yazı işleri ise Şair Hüseyin Siret'e devredilmiştir (Mardin 1983: 126).

Seyahatlerine ara vermeden devam eden Mahmud Paşa ve oğulları Paris'ten Londra'ya, oradan da Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmişlerdir. Osmanlı yönetimi ile ilişkilerine göre zaman zaman Jön Türk gruplarına da yardım eden Hıdiv bu politikası doğrultusunda önceleri Paşa ve oğullarına mali destek vermiş sonra da bu desteği kesmiştir. Zaten Hıdiv 'in asıl niyeti Mahmud Paşa'yı İstanbul'a dönmeye ikna etmektir. Hıdiv 'in niyeti ortaya çıkınca Sabahaddin ve Lütfullah Beyler derhal oradan ayrılıp Paris'e gitmişlerdir. Sağlık sorunları nedeniyle bir süre daha Mısırdaki kalan Mahmud Paşa, önce Korfu'ya oradan da yeniden Paris'e gitmiştir (Akkaya 2005: 23). Hastalığı iyice ağırlaşan Paşa, Abdülhamid'e önceden ağır eleştiriler de bulunmuş olsa da gerek memleket özlemi, gerek parasal meseleler, gerekse eşi Seniha Sultan'a olan özlemi nedeni ile geri dönüş için çareler aramaya başlamıştır. Paşa'nın pazarlık isteğini duyan Abdülhamid ise, yanlış bir hareket yapmasını önlemek için Seniha Sultan'ı gözetiminde tutmak üzere Yıldız Sarayı'na getirtmiştir (Akşin 1980: 38,39).

Diğer taraftan Paşa'nın pazarlık hazırlığında olduğunu duyan İngilizler ve Jön Türkler harekete geçmekte gecikmezken, İngilizler tarafından Paris'e derhal Sir. Smith Bartlett adında biri gönderilmiştir. Bu arada Paşa'nın oğulları da boş durmayıp "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" diye başlayan iki bildirge yayınlamışlardır. Bildirgelerin içeriği "bir Jön Türk kongresinin toplanması" fikrinden oluşurken, Sabahaddin ve Lütfullah Beyler siyaset alanına atılmış olup aynı zamanda da babalarının dönmesine engel olmaya çalışmışlardır (Akşin 1980: 39; Kuran 2000: 169).

Beyanname şu sözlerle başlamaktadır: "Vatan, bugün hürriyet ile istibdat arasında açılan katli bir harbin olduğunu bize gösteriyor. Hürriyet ile istibdat, tarihi olayları meydana getiren iki önemli etkendir... İşte tarih boyunca yarı karanlık günlerden bugüne kadar gelişen olayların tümünde bu kanlı harbin etkilerini

görüyoruz.” (Alkan 2007: 23). Sabahaddin Bey’in mücadelesinin baskıcı rejime karşı olduğu burada açıkça görülmektedir.

Sabahaddin Bey, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki gelişmeleri takip etmediği için geride kaldığını da beyannamede şu sözlerle açıklamıştır: “Mevcudiyet-i milliyemiz, Avrupalılarınki kadar kadim olmadığından onların daha önce geçirdikleri yenileşme devrine biz daha yeni giriyoruz. Pek çokları bunu bir çöküş devri olarak adlandırıyor. Ancak şu unutulmamalıdır; Avrupa ilerleme yoluna girdiği zaman Osmanlı Devleti yükselişini yeni tamamlamış, kazanılan zaferlerin doğal sonucu olarak memleket koyu bir sefahet ve derin bir ataletle kapılmıştı. O esnada gerek Avrupa gerek Türkiye’de hüküm süren din bağına bağlılığı, arada her türlü manevi bağı oluşturan sağlam bir etken olduğundan, Avrupa’da meydana gelen aydınlanma devrinin etkisi Osmanlı Memleketine kadar ulaşmamıştır.” (Alkan 2007: 25).

Sabahaddin Bey beyannamenin geri kalanında Avrupa’nın ulaştığı çağdaşlığa nasıl ulaşacaklarından ve Avrupa’ya gidiş nedenlerinden bahsetmiştir.

“...Avrupa’ya geldiğimizden beri Türkiye’nin bugünkü medeni ihtiyacım temiz duygularla ve içtenlikle padişaha gönderdiğimiz layihada belirttik. Yazık ki, padişah, doğal ve haklı olan dileklerimizden hiç birini nazarı dikkate almayarak, İstanbul’a dönmemiz için peşimize adamlar gönderdi. Aynı gayeyi sağlamak amacıyla sağa sola telgraflarla mektuplar yağdırdı. Biz, memleketteki rejimin bugünkü hali içerisinde, yurda dönmeyi reddettik. Fakat her redde dışımızda, padişahın yeni bir girişimi ve tehdidi ile karşılaştık. Önceleri, İstanbul’dan ayrıldığımız günlerde bizleri yakalayıp iade etmesi için Fransa Hükümeti’ne nota gönderdi. Bu notada kimsenin uyduramayacağı iftiralar gerekçe olarak ileri sürüldü. Fransa hükümeti, bu gibi notalara kulak asmayınca, babamızın Türkiye’deki emlakine el koydurup haczettirdi. Diğer taraftan, kendi öz hemşiresi olan annemizi, Yıldız Sarayı’nda hapsettirdi. Bu zalimane hareketiyle, annemizi bize karşı rehin olarak dinde tutmak istedi. Onu felâkete uğratmakla, bizi can evimizden vurmak, bu suretle yurda dönmeye zorlamak istedi. Aldığı bu kötü tedbirler sonuç vermeyince, kendi hayatımızdan ümidimizi kesmemizi de açıkça bildirdi! Fakat biz, sevgili vatanımızın ve milletimizin, onun elinde oyuncak olduğunu gördüğümüz içindir ki, yurdumuzda yuvamızdaki rahatı terk ederek, bugün

buralarda davamızı sürdürüyoruz. Hemşiresini, biraderini, oğlunu hapis ve tazyik eden bir kalpten, milletine saadet gelmesi beklenemeyeceği kanaatine vardığımızdan, yükselmesi ve yaşaması için kendimizi adadığımız üstün Türk ulusunun hislerine ve vatanseverliğine başvuruyoruz. Belirtmek gerektir ki, Türklüğün yaşatılması, medeniyet dünyası için bir hizmet olacaktır. Geçmiş büyük başarılarla dolu olan bu milletin, gelecekte yüksek medeniyet seviyesine erişmesi böyle bir savaşla gerçekleşecektir. Bir ulusun uygarlık alanında en yüksek seviyeye ulaşmak için göstereceği başarılar, yalnız o millet için değil, bütün insanlığın bir zaferi sayılır.” (Toros 1978: 5).

Yayınlanan bu beyanname, “Sultan Abdülmecid’in torunları Mehmed Sabahaddin ve Ahmed Lütfullah” imzasını taşır ve burada takip edilen amaç, beylerin mücadeleye aktif olarak katılmak istediklerini, amaçlarına ulaşmadan Sultan Abdülhamid’e muhalefetten vazgeçmeyeceklerini, gerekirse bağımsız olarak da hareket etme yetkisine sahip olduklarını herkese anlatmaktır (Kuran 2000: 169). 1901 yılında Kahire’de yayınlanan beyanname, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris’te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi üyelerine de sunulacaktır (BOA Y.PRK 36-56/2). Beynamenin tamamı Osmanlı Gazetesi’nin 81 numaralı nüshasında yayımlanmış, geniş bir Fransızca özeti de P. Fesch’in kitabı 365. sayfasında verilmiştir (Tütengil 1954: 23). Böylece Sabahaddin ve Lütfullah Beyler, Jön Türk hareketinin içinde babalarından bağımsız olarak aktif şekilde yer almaya başlamıştır ki, özellikle Sabahaddin Bey adından sıkça söz ettirecektir (Akkaya 2005: 23).

Sabahaddin ve Lütfullah Beyler, “Hanedana Mensup Prenslerin Protestosu” başlığı ile Fransa Cumhurbaşkanı’na hitaben bir de mektup yazmışlardır. Bu mektubun özeti birçok gazete ve dergide yayımlanmıştır. “Bize çeşitli yerlerden gelen haberler, dört yüzyıldan beri süregelen sizin krallarınız ve bizim ceddimiz Kanuni Sultan Süleyman tarafından temelleri atılan Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kopma noktasında olduğunu gösteriyor. Bu durum bizi derinden üzmektedir. Ancak Fransızların artık bugünkü Sultan’la biz Türkleri ve Türkiye’yi aynı kefeye koymamaları gerekir. Türklerin de bu durumda sessizce acı çekmekten başka ellerinden hiçbir şey gelmemektedir.”

“...Fransa'nın bugün şikâyetçi olduğu gelişme, bizim daha adil, daha dürüst ve daha insani bir yönetim biçimi ve ülkemize yaptığı seçkin hizmetlere karşın Sultan tarafından öldürülen Mithat Paşa'nın anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi için giriştiğimiz haklı mücadelenin yasallığını göstermeye yetmez mi?”

“...Biz mademki her şeyi, malımızı mülkümüzü, ailemizi, sevdiklerimizi bu acı sürgün ayrıcalığı için, Osmanlıların gözünde çok aziz olan bu güzel Fransa'da, konuksever semanın altında, hür bir ülkenin havasını bir parça teneffüs etmek için terk ettik; Sayın Cumhurbaşkanım size; sorumlusu yalnızca Sultan olan bu anlaşmazlığa karşı protestomuzu iletiyoruz.” (Alkan 2007: 37,39). Mektupta Sabahaddin ve Lütfullah Beylerin Fransa'ya gelme nedenleri, mevcut rejime karşı çıkıp Kanun-ı Esasi'yi yeniden ilan ettirmek istedikleri, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumdan ve II. Abdülhamid idaresinden memnun olmadıklarını aktarmışlardır. Ayrıca II. Abdülhamid idaresi nedeni ile bozulan Fransa ve Türkiye ilişkilerini protesto etmişlerdir. Mektubu yazanların Osmanlı Hanedan ailesinden olmaları da mektubun önemini daha da arttırmıştır.

Brüksel'de bulunduğu sırada ağır hastalanan Mahmud Paşa'ya, Paris Elçisi Salih Münir Bey tarafından geri dönmesi önerilmiştir. Mahmud Paşa bu öneriyi kabul etmiş, ancak Brüksel'e giden Sabahaddin Bey bunu babasına yalanlatmış, hemen ardından 17 Ocak 1903'de henüz 48 yaşında iken Mahmud Paşa hayatını kaybetmiştir. Mahmud Paşa'nın naaşı, Sabahaddin ve Lütfullah Beylerin isteği üzerine Fransa'da Pere la Chaise kabristanına gömülmüştür (Ege 1977: 30,31). Damat Mahmud Paşa'nın ölümü Jön Türkler arasında büyük acı uyandırmış, o tarihlerde Avrupa'da yayımlanan bütün gazete ve dergilerde bu acıya uzun uzun yer verilmiştir (Akşın 1980: 39; Kuran 2000: 198).

3.2.1. Birinci Jön Türk Kongresi

Paris'teki Jön Türklerin lideri olan Ahmed Rıza Bey'in önderliğinde faaliyetlerini yürüten Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'nın çöküşünü ve ülkedeki rejimi durdurmak için faaliyetlerine devam ediyordu. Ülke içinde ve dışında şubeler kurma ve örgütlenme yoluna giden Cemiyet; Paris'ten Kahire, Cenevre, Balkanlar hatta Kafkasya'ya kadar şubeler kurmuştu. Şubelerin başında merkez olarak

Paris vardı ve gerek buradan yayınlanan Türkçe ve Fransızca Meşveret Gazeteleri, gerek Cenevre'deki Mizan ve Osmanlı Gazeteleri ve gerekse Kahire'deki Kanun-ı Esasi ve Hak Gazeteleri ile özellikle Harbiyeliler ve Tıbbiyeliler gibi yükseköğrenim gençliği üzerine etki etmeye çalışıyordu. Ülke dışında böyle bir oluşum meydana getiren Jön Türkler, kalabalık bir kitle olmamakla birlikte türdeş de değildiler. Sürekli anlaşmazlıklarla birbirlerinden ayrılıyorlar, bu da Abdülhamid'in gözünden kaçmıyor, bu kitleyi bölmek ve ülke içine çekmek için faaliyetlere girişiyordu. İlk olarak 1897'de Cenevre Grubu'nun lideri Mizancı Murad Bey ile anlaşmak için, ser hafiyesi Ahmed Celâleddin Paşa'yı göndermiş ve başarılı olmuştu. Aynı girişim, 1899 yılında da tekrarlanmış, sonuç olarak Ahmed Rıza Bey'in çevresi hemen hemen boşalmış ve Jön Türkler büyük bir durgunluk dönemine girmişti (Tunaya 1998: 52,53).

Sabahaddin Bey'e göre Jön Türk grupları, o zamana kadar sadece basın yolu ile çeşitli layihalar göndererek propaganda yapmışlardı. Sürekli Abdülhamid'e layihalar göndererek bir sonuç alınamayacağını farkında olan Sabahaddin Bey, İmparatorluk'ta hürriyetin yeniden kurulmasını sağlamak için Osmanlı'daki tüm unsurları birleştirici bir kongrenin toplanması hususunda çağrı yapmıştır (Akkaya 2005: 24).

Jön Türklerin durgunluk içinde olduğu bu dönemde Sabahaddin ve Lütfullah Beyler tarafından yapılan umumi kongre çağrısı, merkez tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, böyle bir kongrenin zaten hiçbir gücü kalmamış olan cemiyeti birleştireceği umudu doğmuştur. Bütün gruplarla bağlantılarını koparmak üzere olan Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları da bu gelişmeyi tarafsız bir şekilde karşılamışlar ve kongreyi en azından düşüncelerini ifade edebilecekleri bir zemin olarak görmüşlerdir. Yurtiçi ve Balkan teşkilatları için uzun süredir beklenen bir eylem olan kongre, Mahmud Paşa gibi eski devlet adamları için ise çok büyük devletlerin ilgisini çekmek ve İngiltere desteğini sağlamak için uygun bir fırsat olarak görülmüştür. Kongre; Ermeni, Arap, Arnavut ve diğer komiteler açısından da fikirlerini açıkça belirtebilecekleri bir ortam olarak görülmüştür (Hanioğlu 1981: 394).

Kongre fikri ilk ortaya atıldığında, İsmail Kemal Bey, Ali Haydar Bey'e yazdığı mektubunda katılma hususunda şu sözlere yer vermiştir: "...unsur-u Osmaniye'nin

emniyet ve itimadını celp edecek, bir kongre teşekkül ederse, iştirak etmek hem borç hem faydalı olacaktır.” (Akkaya 2005: 25).

3.2.1.1. Kongre Görüşmeleri ve Tartışmaları

Çeşitli memleketlere dağılmış ve durgunluk döneminde olan bütün Jön Türk gruplarını bir merkez etrafında birleştirmek ve ortak bir hareket yolu çizmek amacıyla (Karpas 2013: 100). Sabahaddin Bey ve Lütfullah Beylerin “Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza” adlı bildirgesiyle toplanan kongre, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris’te yapılmıştır. Bazı delegeler Romanya, Mısır, Kıbrıs ve Bulgaristan’dan geleceğinden, yol ve ikamet masrafları önemli bir sorun olarak ortaya çıksa da, Sabahaddin Bey, bir borç sözleşmesi ile bu masrafları karşılayabilmiştir (Ege 1977: 25; Tütengil 1954: 25). Para, büyük ihtimalle İngiliz kaynaklarından temin edilmiştir. Kongreye katılan delege sayısı, kongre fotoğraflarına göre tahmini 35, bazı kaynaklara göre 47, bazı kaynaklara göre 60-70’dir (Akşin 1980: 39; İzgöer 2013: 19; Kuran 2000: 189).

Sabahaddin Bey ve Lütfullah Beyler, tüm Osmanlı unsurlarını birleştirerek hareket etmenin gereğini beyannamedeki şu sözlerle vurgulamaktadırlar:

“Maksadımız, menfaati müttehid olduğu halde meslekken müteferrik olan ve o tefrika yüzünden telafisi gayri kabil bir felakete maruz bırakılan Türk, Arab, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürd, Musevi vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükümet-i adılanenin emel taşlarını aray-i Umumiye-i Osmaniye’nin inzimamıyla vaz’a çalışmaktır”. (Akkaya 2005: 24).

Sabahaddin Bey İmparatorluktaki azınlık aydınlar ile cahil halk arasındaki uçurumun ancak Osmanlı’nın özünün kavranması ile kapanacağını düşünüyordu. Bunun için de İmparatorluktaki kendi halkları için özgürlük isteyen tüm unsurlarla birlikte hareket edilmeliydi. Eğer bu unsurlar göz ardı edilirse, yabancı müdahalesi her zaman kaçınılmaz olacaktı. Birlikte hareket edildiğinde hürriyet ve özgürlük sağlam temellerle

ilan edilirken Osmanlı halkı da yeni eğitim sisteminin de etkisiyle aydın çoğunluk safhasına geçebilecekti (Tütengil 1954: 23).

Kongre haberinin Osmanlı Devleti içerisine de ulaşmasının ardından, Paris Elçisi Münir Paşa'nın, Paris Polis Müdürü Mr. Lepine'yi teşvikleri ile kongre engellenmek istenmiştir (Ege 1977: 25). Fransa Hükümeti tarafından, Sultan Abdülhamid'in girişimlerinin de etkisiyle, halka açık yerlerde böyle bir kongrenin toplanması uygun bulunmadığından, kongre ayan üyelerinden Türk muhibbi Mösyö Lafeuvre Contalis'in özel ikametinde başlamış, bundan sonraki çalışmalar ise Sabahaddin Bey'in evinde devam etmiştir (Ege 1977: 26; Çavdar 1991: 18; Kuran 1980: 189; Tütengil 1954: 25).

Damat Mahmud Paşa kongreye katılmamakla birlikte, kongre kendisinin fahri başkanlığında yürütülmüştür. Kongre yöneticileri ise Sabahaddin Bey, İsmail Kemal, Mithat Paşazade Ali Haydar, Mozoros, Ermeniler adına Silisyan, Rumlar adına eski Posta Nazırı Gigis ve Avukat Doktor Fardis, Kaymakam İsmail Hakkı (Paşa), Hüseyin Siret Beylerdir. Kongre kâtipleri İsviçre'deki yayınları ile tanınan bahriyeli Ali Fahri Bey ile Adosidis Efendi'dir. Diğer katılımcılar ise; Lütfullah Bey, Ahmed Rıza, Kanun-i Esasi Gazetesi sahiplerinden Hoca Kadri, Halil Ganem, eski Ankara mebusu Mahir Sadık, eski İstanbul mebusu Yusuf Akçura, Tokyo sefirliği yapan Ferid, Baban zade Hikmet, Hüseyin Tosun, İbrahim Temo, Derviş Hima, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat, Kemal Mithat, Abdülhalim Memduh, Şeyh Şevki Efendi, Celal, Abdurrahman Beder Han, Kazım, Yaşar, Hamdi, Zeki, Nuri, Ali Fehmi, Lutfi, Salih, Nuzhet ve Çerkes Kemal Beylerdir (BOA HR. SYS 41-6/1; Akşin1980: 40; Kuran 2000: 190; Toros 1978: 5). Yaklaşık 70 delegenin katıldığı kongreye Tunalı Hilmi çağırılmamıştır ki, bu da delegelerin seçilmiş olduğu izlenimini vermektedir. Yani kongre, Sabahaddin Bey'in seçtiği kimselerin egemenliği altında gerçekleşmiştir. (Akşin 1980: 40; Çavdar 1991: 18).

Devrin basınına "Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi", Avrupa basınına "Osmanlı Liberalleri Kongresi" olarak yansıyan kongrede Osmanlı unsurlarını oluşturan bütün milletler; Türk, Arap, Çerkez, Kürt, Ermeni, Arnavut ve Rumlar temsil edilmiştir. Fransız basın mensuplarından üç kişi, katılanların resimlerini çizen bir ressam da

toplantıyı izleyenler arasındadır (Alkan 2007: 41; Ege 1977: 26; Toros 1978: 5 Tütengil 1954: 25;). Kongre ile ilgili görüş ve değerlendirmeler de gazetelere yansımış ve basında yerini almıştır (BOA YPRK TKM 045-1-2-3).

Jön Türk hareketi içinde cemiyete üye olmasa da bütün muhalif kesimlerden en tanınmış simalar Abdülhamid rejimini yıkmak için bir araya gelmiştir (Akkaya 2005: 26). Abdülhamid rejimine karşı başlatılan bu mücadelenin hedefi, aynı zamanda hareketin sloganı da olan “hürriyetin”, yani Kanun-i Esasi’nin getirilmesi olmuştur. Toplumsal devrim, ya da toplumsal reform kavramları unutulurken, Kanun-i Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesi önem kazanmıştır (Berkes 2002: 71). Kurtuluş veya kalkınma davası yeniden bir idare, bir anayasa davası şekline girmiştir (Berkes 2013: 341).

3.2.1.2. Alınan Kararlar

Kongre, Sabahaddin Bey’in bir konferansıya açılmıştır. Açılış nutkunda Sabahaddin Bey, “muhtelif ırk ve dinden vatandaşları, Abdülhamid rejimini ortadan kaldırmak, İmparatorluk içinde temelli bir reform teşebbüsüne geçebilmek için işbirliğine” davet ediyordu (Tütengil 1954: 25).

“Efendiler, Aziz Vatandaşlarım.

...Vatanımızda hürriyet ve adaletin kesin olarak yerleşmesini sağlamak zorunluluğu karşısında, bu toplantıyı yapmış bulunuyoruz. Böyle yüksek gayeli bir toplantıya varlığınızla katılmanız, yüksek ve millî yararlarımızın bir delilidir. Soy ve din ayrıcalıkları gözetmeksizin, ortak hedefimiz olan konuda, milletimizin medenî haklarını, yurt içinde hayatı pahasına savunduktan sonra, yurt dışında da her türlü elemli yaşantıya göğüs geren sizler gibi hür düşünceliler, milletimizin karşı karşıya kaldığı siyasî afete, millî şerefimizin gerektirdiği şekilde çare bulacağına ve selâmet yolunu göstereceğine yürekten inanıyoruz. Bu amaçla topluluğunuzu en derin ve içten gelen duygularla kutlarız.” (Alkan 2007: 41,43; Toros 1978: 5).

Önce Lütfullah Bey’in yaptığı Fransızca konuşma (Toros 1978: 5) ardından Sabahaddin Bey’in konferansıya açılan kongrede iki önemli tez ortaya atılmıştır.

Bunlardan ilki, Ermeniler tarafından ortaya atılan ve Sabahaddin Bey'in de desteklediği "ihtilale ordu ve dış yardımın katılmasının" savunulduğu "Müdahale" tezi; diğeri ise daha azınlıkta olmakla beraber Ahmed Rıza Bey etrafında toplanan ve yabancı müdahalesine tamamen karşı olan "Âdem-i Müdahale" tezidir. (Karpaz 2013: 101; Kuran 2000: 191).

Müdahalecilere göre Sultan Abdülhamid'in vaat ettiği ıslahatlar şimdiye kadar yapılmamıştı ve yapılacağına dair bir umut da kalmamıştı. Bu nedenle Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yazılı olan 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın yabancı müdahalesiyle uygulanmasını talep etmişlerdi. Berlin Antlaşması'nın bu maddesine göre, halkı Ermeni olan bölgelerde ıslahat bir an önce gerçekleştirilecek, Ermeniler bölgedeki Çerkezlere ve Kürtlere karşı korunacak ve antlaşmada taraf olan devletler, bu tedbirlerin yürütülmesinden sorumlu olacaktı. Bu da hemen bütün İmparatorluğu kapsayan bir müdahale fikrini ortaya çıkartıyordu (Akkaya 2005: 28; Alkan 2007: 44,45). Ermenilerin ortaya attığı bu tezi, Sabahaddin Bey direkt olarak kabul etmekten çekinip, bu durumun sakıncalarından bahsetse de desteklemiştir. Ayrıca bazı çıkarıcı müdahaleleri önlemek için de "menfaati menfaatimize uygun, hür ve demokrat hükümetler" ile anlaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu hükümetler de hiç şüphesiz, Ermenilere göre, ilk başta Rusya (Ziyad 1989: 125), Sabahaddin Bey'e göre ise İngiltere ve Fransa'dır. "Menfaati menfaatimize uygun, hür ve demokrat hükümetler" vurgusunun nedeni ise herhangi birinden gelecek olan bir müdahaleye karşı önlem almaktır (Akşin 1980: 40; Kuran 2000: 190,191; Petrosyan 2015: 221).

Âdem-i müdahalecilere göre ise müdahale fikri, Avrupalıların, Hristiyan unsurların ve Türk olmayan Müslüman kavimlerin isteklerinin yerine getirilmesi demektir (Berkes 2013: 342). Zaten kongre başlangıcından beri Ermenilerin, padişaha suikast de dahil olmak üzere, şiddet hareketlerini sürdüreceklerini açıkça ifade etmeleri, Abdülhamid rejiminin bir ihtilal sonucu değil de fikir ve müesseseler ile yıkılması gerektiğini savunan Ahmed Rıza ve taraftarlarını kızdırmıştır (Tunaya 2010: 60,61; Ziyad 1989: 125). Ahmed Rıza ve arkadaşlarının isteği, yurda doğrudan yabancı müdahalesi değil, Jön Türk hareketine müdahale edilip desteklenmesidir (Akkaya 2005: 27). O güne kadar Ahmed Rıza her ne kadar tüm yurdu kapsayan genel ıslahatı

sağlamak şartıyla, dış müdahaleyi kabul etse de son ileri sürülen müdahale tezlerinin ülkeyi parçalayacağından kuşkulunarak müdahaleyi toptan reddetmeye karar vermiştir (Akşin 1980: 41; Tütengil 1954: 25). Sabahaddin Bey'in dış müdahale ile ilgili görüşleri ise "politikadan nasip almamışlık" olarak yorumlanmıştır (Petrosyan 2015: 218).

Sabahaddin Bey'in Kanun-i Esasi'yi geri getirmek için Ermeniler ile birlikte dış müdahaleyi kabul etmesi, Ahmed Rıza'nın da buna karşı koyması ile ortaya çıkan Müdahaleci ve Âdem-i Müdahaleci görüşler, Jön Türkler içindeki ayrılığın ilk sinyallerini vermiştir (Akşin 1987: 24; Tütengil 1954: 26).

- Kongreye katılanlar tarafından; Osmanlı halkları arasında, Hatt-ı Hümayunlar ve uluslararası antlaşmalardaki hakları tanıyan, yerel yönetime katılma olanakları sağlayan, hak ve görev açısından yurttaş eşitliği getiren, onlarda, Osmanlı birliğini koruyacak tek şey olan Osmanlı hanedanına karşı bağlılık duygusu sağlayacak bir antlaşma kurulacaktı.
- Uğrunda çaba gösterilecek üç hedef vardır: Osmanlı Devleti'nin bütünlük ve bölünmezliği; içte asayiş ve barışın sağlanması; başta 1876 Kanun-ı Esasi olmak üzere devletin temel yasalarına saygının sağlanması.
- Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin Antlaşması'na uyulacak ve Türkiye'nin iç düzeniyle ilgili olduğu ölçüde bu hükümler ülkenin bütün vilayetlerine uygulanacaktır.
- Bu madde Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi hedeflenerek ve Ermeni çıkarları gözetilerek hazırlanmıştır. 61. maddede söz edilen "halkı Ermeni olan vilayetlerde ıslahat gecikmeksizin yapılacak, Ermeniler Çerkez ve Kürtlere karşı korunacak ve ara sıra bu yolda alınacak tedbirler, ilgili devletlere bildirilecek ve bunlar tedbirlerin yürütülmesine eşlik edeceklerdir.

Sonuçta kongre kararları ile birlikte bu müdahale durumu bütün ülkeye yaygınlaştırılmıştır (Akşin 1980: 40; Çavdar 1991: 19).

Kongrede alınan kararların uygulanabilmesi için kurulacak komite, Paris ve Berlin Antlaşmalarının imzacısı olan devletlerin desteğini sağlamak için bu devletlerle temasa geçecekti. Buradaki amaç ise, Türkiye'deki asayişle ilgili uluslararası

antlaşmaların ve uluslararası belgelerin uygulanması ve bunların, devletin tüm vilayetlerine uyarlanması olmuştur. Bu karar, Âdem-i Merkeziyet ve daha ileri gidilirse özerklik fikrinin açıkça onaylanmasına ve dahası yabancı devletler nezdinde girişimde bulunulmasına ortam hazırlarken, bahsedilen müdahale kapısı daha açık hale getirilmiştir. (Akşin 1980: 41).

Sabahaddin Bey her ne kadar müdahalenin başka bir devletin yardımı ve garantörlüğünde yapılması gerektiğini düşünse de bu görüşün altında bir Batı devletinin ‘mandası olma’ düşüncesi asla yoktur (Akkaya 2005: 27). Sabahaddin Bey, memleketin selametini etnografik ve sosyal düşüncelerle incelediğinden, Hristiyan unsurlar tarafından ileri sürülen taleplerin halkın çıkarlarına uygun bir şekilde kabul edilmesini desteklemiş, memleketin çıkarları söz konusu ise tek başına savunmaya geçmiştir. Bazı Ermeni yayınlarını, Türk çıkarlarına aykırı bulduğu için açık açık eleştirmiş, Fransızlar tarafından Ermeniler lehine hazırlanan milli benliğimizi rencide eden bir beyanname hazırlanmasının ardından, Ermenilere çıkmaz bir yola saptıklarını belirtmiş, İngiltere Hariciye Nazırının Avam Kamarası’nda söz ettiği Panislamizm iddiasını bir mektupla yayınlamıştır. Ayrıca Yakınoğlu’da barışın korunması için, Avrupa hükümetlerinin öncelikle “Osmanlı İmparatorluğu toprakları Osmanlılarındır” kuralını benimsemeleri gerektiğini ve bu nedenle bazı azınlıklar lehine yapılacak müdahalenin mantıklı olmayacağını belirtmiştir (Kuran 2000: 192,193).

Kongrenin, Sabahaddin Bey’in tekelci tutumu ve egemenliği altında ilerlediğini düşünen Ahmed Rıza ve arkadaşları (Dr. Nazım, Hoca Kadri, Yusuf Akçura ve Ferit (Tek), diğerlerinden kopma durumuna gelmiştir. Ermeni cephesinde ise, elde ettikleri çıkarlara rağmen, kendilerini ayırma girişimleri başlamıştır. Ermeniler, Osmanlı liberalleriyle Türkiye’nin birlik ve varlığına karşı değil, siyasi iktidara karşı iş birliği yapacaklarını ve bu doğrultuda eylemlerini gerçekleştireceklerini açıkça belirtmişlerdir. Yani Ermeniler, kendi çıkarlarına uygun düştüğü ölçüde Jön Türklere destek verecekler, siyasi iktidara yönelik kendi eylemlerine de devam edeceklerdi. Zaten amaçlarının özerklik yoluyla bağımsızlık elde etmek olduğu düşünüldüğünde, bu kararın bir sürpriz olmadığı görülebilmektedir. (Akkaya 2005: 28; Akşin 1980: 41).

Jön Türklerin Ahmed Rıza Bey ve taraftarları ile Sabahaddin Bey ve taraftarları olarak ikiye ayrılmasına neden olan kongrede, bu ayrılık kişilerin uyuşmazlığından ziyade Pozitivist (Ahmed Rıza) ve Şahsi Teşebbüsçü (Sabahaddin Bey) görüşlerinin bir kutuplaşmasıdır. Fikirler ve ideolojiler yerine onları benimseyen ‘kişiler’ çatışmıştır. Sonuçta kısmen şahsi çatışmalar yüzünden esas olarak da tasarlanan iç ihtilale ordu ve yabancı yardımının katılıp katılmaması konusundaki görüş ayrılıkları dolayısıyla Birinci Jön Türk Kongresi henüz bir birlik gösterememiş olan Jön Türk hareketinin bölünüşünün belirginleşmesi ile son bulmuştur (Akkaya 2005: 30; Akşin 1987: 24; Karpat 2013: 100,101).

3.3. Birinci Jön Türk Kongresi’nden Sonra Tarafların Faaliyetleri

Birinci Jön Türk Kongresi’nde Ermeniler, Rumlar ve Arnavutlar olası bir müdahale eylemine karşı çıkmayan Sabahaddin Bey’i desteklemiş; bu da Sabahaddin Bey’i Ermenilerin yandaşı gibi göstermişti. Aslında ne Ermeniler ne de diğer azınlık gruplar Sabahaddin Bey’e tam olarak güvenmiyor; Sabahaddin Bey’in taşıdığı unvanın itibarından yararlanmak istiyorlardı. Böylece Avrupalı devletlerin desteğini kazanabileceklerdi. Ermeniler zaten Jön Türklerden daha iyi örgütlenmiş olarak kongreye gelmiş ve taleplerini açıkça dile getirebilmişlerdi. En büyük istekleri ise Osmanlı egemenliğinden kurtuluşu sağlayacak bir kimse idi. Bu nedenle hem Sabahaddin Bey’in yakınlığını kazanmışlar hem de kongre boyunca Jön Türklerden gelecek bir taviz aramışlardı. Ahmed Rıza ve grubu ise kongre boyunca ve sonrasında azınlık konumundaydı. Ahmed Rıza Bey, Sabahaddin Bey’in Ermenilerden yana takındığı bu tavrı unutmuyacak ve II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Sabahaddin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da ‘bölücülük’ ile suçlanacaktır (Akkaya 2005: 29).

Birinci Jön Türk Kongresi beklenenin aksine bütün gruplarının birleşmesi sonucunu doğurmadığı gibi özellikle siyasal düşünce ayrılıklarının da belirginleşmesine neden olmuştur. Dağılan kongreden sonra, belirli fikirlere şiddetle muhalefet eden

gruplar, ittifak sağlayarak kendi görüş ve düşüncelerine uygun girişimlerde bulunmak için çalışmalara başlamıştır (Hanioğlu:34),(Kuran 2000: 193).

Bu çalışmalar çerçevesinde Ahmed Rıza Bey ve grubu önceden kurulmuş olan “İttihat ve Terakki” adlı örgüt etrafında yeniden toplanmış; Sabahaddin Bey ve grubu ise “Teşebbüs-i Şahsi Âdem-i Merkeziyet” ismi verilen örgütü kurmuştur (Karpas 2013: 101; Tütengil 1954: 26). Jön Türk hareketini iki düşün akımına bölen bu hareketlerle birlikte Jön Türkler, Tarık Zafer Tunaya’dan aktarıldığı gibi “yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde ise tam anlamıyla birbirlerinden ayrılmışlardır”. (Çavdar 1991: 18; Tökin 1965: 34; Tunaya 1998: 52,53).

3.3.1. Sabahaddin Bey Tarafında Yaşananlar

3.3.1.1. Osmanlı Gazetesi

Çoğunluğu Müslüman olmayanların desteği ile kongrenin çoğunluğunu oluşturan Sabahaddin Bey ve taraftarları, Folkeston’da yayımlanmakta olan Osmanlı Gazetesi’ni Şair Hüseyin Siret Bey’in başyazarlığı altında fikirlerine uygun bir program ile çıkarmaya karar vermişlerdir.

Bu noktada, Osmanlı Gazetesi’nin geçmiş serüveninden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. İttihat ve Terakki Komitesi’nin Cenevre grubunda olan İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmed, Reşit, Halil Muvaffak, Akil ve Refik Beyler tarafından çıkartılan gazetenin ilk sayısı 1 Aralık 1897’de çıkmıştır. Kurucuların listesine bakıldığında İshak Sükûti gibi İttihat ve Terakki kurucuları ve genç askerlerin yazı kadrosunda bulunduğu göz önüne alınırsa nihayet İttihat ve Terakki kurucuları Osmanlı’da kendi öz düşüncelerini ifade edebileceklerdir. Gazete daha çok Balkan Türklerine seslenmekle birlikte, hem Cenevre’de Balkanlar yoluyla gelen bilgileri yayımlıyor hem de davasının esaslarını bildiren bir organ olarak çalışıyordu (Mardin 1983: 102,108).

Gazete, 1900 yılına kadar zaman zaman okuyucuları ihtilal yapmaya teşvik etse de bu konuda bir başarı sağlayamamıştır. Damat Mahmud Paşa'nın, oğulları Sabahaddin Bey ve Lütfullah Beylerle Avrupa'ya gelmesiyle; ihtilalcilik konusunda Osmanlı Gazetesi ile hemen hemen aynı düşünen Sabahaddin Bey, yeni hürriyetçi bir Jön Türk olarak ortaya çıkmıştır (Mardin 1983: 102,108).

Paris'ten Cenevre'ye giden Mahmud Paşa'yı burada İshak Sükûti ziyaret etmiş ve gazeteyi Mahmud Paşa'ya devretmişti. Gazete önce Londra'ya ardından Folkestone'a taşınmış ve bu tarihe kadar Jön Türklerin merkez organı olan gazete, üç ana yazar İshak Sükûti, Dr. Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi'nin ayrılmasından sonra daha arka planda kalan Ethem Ruhi'ye bırakılmış, yazı işlerini yönetmek için de Şair Hüseyin Siret görevlendirilmiştir (Mardin 1983: 126).

Osmanlı Gazetesi'nin Folkestone'a taşınmasının ardından Sabahaddin Bey'in artık gazetede etkisi açıkça görülmeye başlamıştı. İlk olarak padişaha yöneltilen eleştiriler son derece sertleşmiş, İngiliz yanlısı bir politika izlemeye başlamış, okuyucularını ihtilal yapmaya teşvik etmiştir (Akkaya 2005: 29). Gazetenin 1 Ocak 1901 sayısında, Padişah'ı hal etmeye cevaz veren bir fetva bile yayımlanmıştır. İkinci olarak "Türklerin Türk olarak" davranışlarının eleştirisine büyük yer verilmiştir. Bu eleştirinin amacı da Türklerin Batı uygarlığı akımına katılmalarını sağlayacak bir kültür temeli oluşturmaya çalışılmasıdır. Yine gazetede değinilen diğer hususlar şu şekildedir: Ulemaya yöneltilen eleştiriler aynı kalmakla birlikte daha entelektüel ve felsefi bir bakış açısı gelmiştir; kadınlara, eğitimlerine ve toplumdaki konumlarına önem verilmeye başlanmıştır; Batı uygarlığı akımına katkı yapabilmek içinse "sosyolojik" bakış açısını ele almışlardır. Ayrıca Birinci Jön Türk Kongresi sırasında yapılan görüşmeler de gazetede ayrıntılı olarak yansıtılırken, Jön Türklerin bir grubunun kongreden sonra "Hürriyetperveran Fırkası" olarak devam edeceği, Osmanlı'nın da cemiyetin yayın organı olacağı bildirilmiştir (Mardin 1983: 127,128). 20 maddeden oluşan bir nizamnamesi olan Fırkanın, Paris'teki merkezi Rue du Général Foy'daydı. Nizamnamenin 4. maddesine göre, Paris'teki cemiyet merkezi, Türkiye'de aynı adla bir parti kuracaktı. Sabahaddin, İsmail Kemal, Ali Haydar, Muzurus, İsmail Hakkı ve Ferdi

Efendi de fırka yönetimi için oluşturulan özel komitede yer alıp çalışmalara katılmışlardır (Toros 1978: 5).

16 Nisan 1902'den itibaren Osmanlı Gazetesi 'Hürriyetperveran Fırkası Cemiyeti'nin yayını olmuştur. 1903 senesinde Damat Mahmud Paşa'nın ölümünün ardından Ethem Ruhi gazeteyi Kahire'ye götürmüş, Hidiv Abbas Hilmi ile Mehmed Ali Halim Bey'in mali desteğini sağlamıştır. Zaten Ethem Ruhi, Sabahaddin Bey'in müdahaleci görüşlerine katılmazken, Sabahaddin Bey de gazete sahibi olmak konusunda pek ılımlı bir tavır sergilemiyordu. Bunun üzerine gazete 15 Mart 1903'te Folkestone'de son kez çıkmasının ardından, yayın hayatına Kahire'de 15 Ağustos 1903 tarihinde yayınlanan ilk sayısı ile devam etmiştir (Akşin 1980: 51-52; Kuran 2000: 193; Mardin 1983: 128).

3.3.1.2. Müşir Recep Paşa Tasarısı ve Başarısız Darbe Girişimi

Birinci Jön Türk Kongresi'nden sonra çoğunluk grubunu temsil eden Sabahaddin Bey ve arkadaşları, askeri kuvvetten destek alarak memlekette ihtilal çıkartılmasını ve dış müdahalenin zararsız bir şekilde sokulmasını prensip olarak kabul etmişlerdi. Buradan hareketle Sabahaddin Bey ve arkadaşları Londra Sefareti Başkâtibi Reşit Sadi Bey, Hüseyin Tosun Bey, Vasilaki Müsürüs, İsmail Kemal Bey, Prens Lütfullah ve Ali Haydar, meşrutiyeti sağlamak için harekete geçtiler (Akkaya 2005: 31). Plan, İsmail Kemal tarafından ortaya atılmış olup, yapılan plan ise Trablusgarp'ta kumandan olan Arnavut Müşir Recep Paşa'nın, emrindeki askerlere "mevcut rejime son verme" talimatını vermesidir. Yani Osmanlı askerlerini, mevcut rejimi yıkmak için kullanma girişiminde bulunmuşlardır. (Akşin 1983: 42; Kuran 2000: 195).

İsmail Bey'in planına göre, asker önce Arnavutluk'a çıkartılacak, oradan Padişaha baskı yapılacaktı. Ancak Sabahaddin Bey İstanbul dışına yapılacak bir harekâtın II. Abdülhamid'e zaman kazandıracağını düşünüyordu. O, doğrudan İstanbul'da yapılacak bir harekâtın daha etkili olacağı fikrindeydi. Zaten Arnavutluk, olası bir dış müdahaleye de açıktı. Sonunda askerlerin Çanakkale'den İstanbul'a çıkartılmasına karar verildi. İki taraf da ihtilal mevkiinde anlaşmaya varınca planın

detaylarını belirlemeye başladılar (Akkaya 2005: 31; Akşin 1980: 42; Kuran 2000: 196).

Kongrenin çoğunluğunu temsil eden Sabahaddin Bey ve arkadaşları, meşrutiyetin yeniden ilanının sadece neşriyatla başılamayacağını, askeri kuvvetlere dayanan bir ihtilalin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Bu amaçla Sabahaddin Bey, Malta ve Atina'ya giderek bir ihtilal projesi hazırlığına başlamıştı (Tütengil 1954: 26). Plana göre ihtilal için Trablusgarp'ta vali olan Arnavut Müşir Recep Paşa'nın askeri kullanılacak, planı Müşir Recep Paşa yönetecekti. Askerler manevra bahanesiyle kentin dışına çıkartılıp Sert'ten gemilere bindirilecek, gemiler yabancı bayrağı altında Çanakkale'den sokulup, askerler İstanbul civarında bir yere <Ahırkapı> çıkartılacaktı. Böylece Hükümet düşürülecek, meşrutiyet ilan edilecek ve Kanun-i Esasi'nin uygulamasına geçilecekti. Ayrıca olabilecek yabancı müdahalesine karşı da gereken önlemler alınacaktı. Plan konusunda Müşir Recep Paşa'nın da onayı alındıktan sonra Beyler arasında iş bölümü yapılarak mali, siyasi ve gemi işleri Sabahaddin Bey ve İsmail Kemal Bey'e; askeri kısım ise Müşir Recep Paşa ve Şevket Bey'e verilerek görüşmelere son verilmiştir (Kuran 2000: 196).

İsmail Kemal Bey hemen harekete geçerek Paris'teki İngiliz elçisini ziyaret edip darbe planını açıklamış, elçiden olumlu cevap almıştır. İngilizler girişimi el altından destekleyeceklerini bildiriyordu. Gemiler Çanakkale'ye geldiğinde İngiliz donanması da ziyaret amacıyla Beşike'de olacaktı. Dış dünyanın haberdar olmaması için de Odesa ve Köstence telgraf hattının kesilmesine karar verilmişti. (Akşin 1980: 43).

Diğer taraftan, Türkiye Milli Bankası sahibi Sir Ernest Cassel'den 10.000 altın borç alındı. İsmail Kemal ise devrimin aristokratik yollardan yürütülmesi ve bol para olması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle arkadaşlarına haber vermeden Lord Cromer ile görüşmek için Mısır'a gitti. Orada Hidiv, Lord Kerri (?) Bankası'ndan 4.000 altın daha sağladı. Ayrıca Yunan kralına da gidip para ve yardım istedi. Kral ise olumsuz bir tepki göstererek darbecilere destek vermedi (Akşin 1980: 43).

İsmail Kemal Bey'e ihtilal arkadaşları tarafından bu ziyaretlerin amacı sorulduğunda, ihtilalden sonra oluşacak yoğunluktan fırsat bulamayacağı için ziyaret ve yardım isteme amacıyla gittiğini söylese de gizli bir amaç güttüğü belli oluyordu. Aslında İsmail Kemal Bey, ihtilali Yunan Kralı ve Mısır Hıdivi gibi aristokrat vasıtalarla başarmak istiyordu. İhtilalin demokrat olmasını istemiyor, halkın inkılap yoluyla tahrik edilmesini mantıklı bulmuyordu. Bunları da göze alarak ihtilal girişiminden vazgeçmeye karar verip fikrini açıkça söyledi. Zaten İsmail Kemal'in de ilgilendiği asıl şeyin bağımsız bir Arnavutluk Prenslığı olduğu yönünde ciddi şüpheler vardı. İhtilal de İsmail Kemal Bey'in bu doğrultuda para bulmak için kullandığı bir araçtı (Kuran 2000: 200,201,203).

İsmail Bey'in asıl amacının ortaya çıkmasıyla Sabahaddin Bey, Lütfullah Bey, Fazlı, Musurus ve Gidis Beyler Atina'da toplandılar. Müşir Recep Paşa'yı durumdan haberdar etmek için Paşa'nın yaveri Şevket Bey'e bir mektup yazdılar. Bu arada Trablusgarp'tan gelen Reşit Sadi Bey, Müşir Recep Paşa'da bazı tereddütler olduğunu bildirdi. Oluşan tereddütler ve İsmail Kemal Bey'in oyunu üzerine Müşir Recep Paşa, yaveri Şevket Bey'e kesinlikle ret cevabı verdi. Ret cevabını alan Şevket Bey'e üzüntüden inme indi (Akşin 1980: 42-43; Kuran 2000: 206).

Sonuçta askeri kuvvetten destek alarak memlekette ihtilal çıkartılmasını ve dış müdahalenin zararsız bir şekilde sokulmasını prensip olarak kabul eden Sabahaddin Bey ve arkadaşları bu doğrultuda meşrutiyete ulaşmak için Osmanlı askerlerini kullanma girişiminde bulunmuş ve başarısız olmuşlardır. Trablusgarp'ta kumandan olan Arnavut Müşir Recep Paşa'nın emrindeki askerlere "mevcut rejime son verme" talimatını vermesi ile İstanbul'da yapılacak olan ihtilal başarısız olmuş ve Sabahaddin Bey ve arkadaşları Paris'e dönmüştür. Sabahaddin Bey ve arkadaşları hakkında azınlıkçı hizipler ve taraftarları tarafından "zaten bu iş yürüyemezdi" şeklinde eleştiriler yapılmıştır. (Akşin 1980: 42,43; Kuran 2000: 195, 206).

Sabahaddin Bey, Katolik Kilisesi ve Papa'dan yardım isteyerek yabancı desteği ile yönetimi devirme amacı doğrultusunda bir girişimde daha bulunmak istemiş, Papa tarafından olumlu bir cevap alamamıştır (Akkaya 2005: 32).

3.3.1.3. Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti

Başarısız olan Müşir Recep Paşa planının ardından Atina'dan Paris'e giden Sabahaddin Bey, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Paris'te kalacaktır. Mon Vallyen Sokağı'nda 96 numaralı bir eve yerleşip hedefi doğrultusunda yeni faaliyetlere başlamıştı (Kuran:2000,211). Sorbon Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki Anatomi derslerine katılıyor, İstanbul'daki özel doktorları olan Aleksanyan Efendi ile birlikte kadavralar üzerinde çalışıyordu. Ünlü Fransız astronomi âlimi olan Camille Flammarion ile de tanışma fırsatı bulmuştu (Ege:34-35). Kendi siyasi tercihlerine daha yakın bulduğu için de Science Socaile okuluna başlamıştı. (Baykan 1969: 61). Böylece Sosyolojiye de ilgi duymaya başlayan Sabahaddin Bey, La Revue ve Matin Gazetelerinde makaleler yayımlıyor, ayrıca Mole Toküil Salonu'nda konferans vererek Türkiye hakkında Fransızlara aydınlatıcı bilgiler veriyor, Fransa'da Osmanlı'nın lehine bir etkileşim oluşturmaya çalışıyordu. (Ege 1977: 57; Kuran 2000: 211).

Birinci Jön Türk Kongresi'nin ardından senelerdir mücadelesini verdiği “Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi” prensibini bir program halinde hazırlayarak ortaya koyan Sabahaddin Bey, Avrupa'da iken şekillenen fikirlerini de ilk kez bu programa dâhil etmiştir (Akşin 2005: 44; İzgöer 2013: 29; Kuran 2000: 212). Ayrıca Sabahaddin Bey bu konuda çok titiz davranmış, siyasi temaslarda bulunmuş, kongrede isabetli konuşmalarıyla kendini tanıtan Musiris Gidis gibi kişilerden de yararlanmıştı. Bu temaslara amacı ise “Hristiyan unsurların görüşlerini de göz önünde tutmak ve bu sayede onları kendi istekleriyle memleketin çıkarlarına bağlamak” tır (Kuran 2000: 212).

Doktor Nihat Reşad, İsmail Kemal, Doktor Rifat, Doktor Sabri, Hüseyin Tosun, Miralay Zeki, Milaslı Murad, Hüseyin Siret gibi Jön Türklerin tanınmış isimleri cemiyete üye olmuş, umumi kâtiplik ise Fazlı Bey'e verilmiştir. (Akşin 1980: 44; Kuran 2000: 213).

Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı, 27 Temmuz 1906 tarihinde Paris'te hazırlanmıştır. Programın bir kopyası Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin 95. nüshasında yayımlanmıştır.

- Osmanlı Devleti'nde uygulanacak siyasi reformlar, istisnasız bütün vatandaşların hepsini içine alacak şekilde bütün vilayetlerin Âdem-i Merkeziyet ve Tevsi-i Mezuniyet usul ve kurallarıyla idaresi temeline dayanacaktır. Âdem-i Merkeziyet ve Tevsi-i Mezuniyet usulü, 1876 senesinde yayınlanan anayasanın 108. maddesinde yer alan seçim yasası üzerine tesis edilmiş olacak ve bu anayasa dahi ortaya çıkacak çeşitli durum ve olaylara göre gerek duyuldukça değişikliğe uğrayacaktır.
- Seçimle iş başına gelen Belediyeler, Nahiye Meclisi ve Belediye İdare Meclisleri, nahiye ve vilayetlerin yapılacak her türlü işlerine katılıp müdahil olabileceklerdir. Gizli oyla seçilecek üyelerle birlikte sayısı mecliste bulunanların 1/5'ini aşamayacak şekilde bunlara yardımcı olacak daimi üyelere meydana gelen bir meclis, vilayetin genelinin mali işleriyle kanun ve nizamlarına ait mesele ve işlerde geniş ve tam yetkiye sahip olacaktır. Bu meclisin görüşmeleri açık yapılacaktır. Meclis birçok meselenin yanı sıra vergilerin konulması, dağıtımı ve toplanması konusunda görüş belirtebilecek ve vergi hasılatının vilayet ve merkezi hükümet arasında kararlaştırılacak olan mahalli ihtiyaçlara harcanmak üzere gerekli olan miktarı vilayetlere ayrılacaktır.
- Bir taraftan vilayetler arasında temas kurmak ve diğer taraftan da vilayet ile merkezi hükümet arasında birlikteliği ve irtibatı güçlendirmek için, 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet idaresi, yukarıda söylenen şartlar çerçevesinde kurulacak ve başkentte vilayet genel meclisi üyeleri arasında seçimle gönderilen delegelerden meydana gelen bir Mebuslar Meclisi açılacaktır.
- Çeşitli millet ve toplulukları birbirinden soğutan anlaşmazlık ve mücadelelere çare bulmak amacıyla ve her millet ve topluluğun vilayetlerdeki meclislerinde kendi sayılarına göre üye veya delege bulmak gayesiyle gerekli tedbirler alınacaktır.
- Hangi millet ve topluluğa mensup olurlarsa olsun bütün vatandaşlar hep birlikte aynı hak ve imtiyazlara sahip olacaklar ve aynı şartla yükümlü bulunacaklardır. Askeri okullar dâhil olmak üzere bütün okullar, hükümetin her vatandaşına açık bulundurulacaktır.

- Ülkenin güvenlik ve huzuru bir jandarma kurulu tarafından sağlanacaktır. Jandarmalar, ülke halkını meydana getiren millet ve topluluklardan, mevcut nüfusları oranında seçilecektir. Jandarmaların tahsil ve eğitimi için de geçici bir süre yabancı hocalar ve subaylar tahsis edilecektir.
- Valiler, mutasarrıflar, defterdarlar, Defter-i Hakani müdürleri, Bidayet ve İstinaf Mahkemelerinin başkan ve savcıları, merkezi hükümet tarafından belirlenip atanacaktır. Diğer adli ve mülki memurlar ise teşkil ettikleri çoğunluk oranında çeşitli millet ve topluluklar arasından bizzat valilerce seçilip tayin edilecektir.
- Güvenlik kuvvetleri görevlileri, Mülkiye'nin emri altında bulunacaklardır.
- Bütün vergiler yeniden gözden geçirilerek düzenlenecek, basit ve makul bir seviyede toplanacaktır. Gayrimenkul malları güven ve emniyetten doğan menfaatten yararlandırılacak şekilde emlak hakkında geçerli olan kanun ve nizamlar değiştirilecektir. Osmanlı hükümdarının son otuz sene içinde gayrimeşru olarak zapt ettiği her türlü mal ve emlak, hükümet veya sahiplerine iade edilip teslim edilecektir. Böylece Hazine-i Hassa'ya bir sınırlama getirilecektir.
- Yabancı devletlerle imzalanan antlaşma hükümleri, her türlü saldırı ve tecavüzdten korunacaktır (Alkan 2007: 144,145; Ege 1977: 71,72; İzgöer 2013: 30,31).

Sabahaddin Bey'in düşüncelerinin bir özeti gibi olan program, zorbalığı yıkmak ve meşruti bir yönetim istemekle birlikte, çok ayrıntılı ideolojik prensiplere de sahiptir. "Teşebbüs-i Şahsi" düşüncesi ile birlikte memlekette liberal bir ekonomi anlayışının gerçekleşeceği savunulmuş ve memleketteki gerek ekonomik gerekse sosyal hayattaki geriliğin de ancak bireyin kendi teşebbüsü ile giderileceği belirtilmiştir. Vilayetler, Âdem-i Merkeziyet ve "Tevsi-i Mezuniyet" esasına göre idare edilecek; zabıta kuvvetleri, jandarmalar dahi mahalli idare tarafından kurulacaktır (Tökin 1965: 35). "Âdem-i Merkeziyet" ile de azınlıkların milliyetçilik sorunu çözülecek, böylece İmparatorluğun bütünlüğü korunabilecekti. Programda eğitim ve eşitlik meselelerinin de doğrudan ele alınmasıyla Sabahaddin Bey halka, halktan gelen Jön Türklerden daha fazla yakınlık göstermiştir. (Akkaya 2005: 30,36). Sabahaddin Bey'e göre, Türkiye'nin

“Osmanlı Devleti Osmanlılarıdır” diyen siyasetini, tüm dünyanın kabul ettiği gün sulh-i umumi sağlanacaktır (Alkan 2007: 174). Buradan hareketle Sabahaddin Bey’in bir önceki dönemdeki Genç Osmanlılar gibi, Osmanlı’daki tüm unsurları bir arada tutan Osmanlıcılık fikrini benimsediği anlaşılabilir. Bu fikirleriyle Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet, Türkiye’de ilk defa açık bir ideolojiye dayanan bir hareketin temsilcisi haline gelmiştir (Tökin 1965: 35).

Cemiyet’in yayın organı olarak Terakki Gazetesi, Paris ve Kahire’de yayımlanmaya başlanmış ve gazete, ağırbaşlı ve ihtilalci yayını ile geniş yankılar uyandırmıştır. Abdülhamid, gazetenin memlekete girmesine engel olmaya çalışsa da başarı sağlayamamıştır (Tökin 1965: 35).

“Terakki Dergisi’nin Çıkış Yazısı:

Cemiyetimiz şimdiye kadar ihmal edilmiş olan dört amaca hizmet etmek fikrinden oluşmuştur.

- 1- Kişisel özgürlükleri ve toplumsal refahı meydana getiren bilimsel refahı vatandaşların arasında yaygınlaştırmak... Önemli eserleri dilimize çevirmek.
- 2- Osmanlı’yı oluşturan unsurlar arasındaki ayrılıkları yavaş yavaş birleşmeye dönüştürmek.
- 3- Medenileşmiş memleketlerde Osmanlı hukukunun müdafaası ve Türklük lehine devamlı bir fikir hareketi vücuda getirmek.
- 4- Memleketin gerekli noktalarında düzenli teşkilatlanma meydana getirmek.

Sultanzade Mehmed Sabahaddin Beyefendi’nin mektub-i atileri asıl amacı izah ettiği için bu nüshada fazla detaya yer verilmemiştir. Yalnız Cemiyetimizin oluşumuna katkı sağlamış olan bütün dostlarımıza yürekten teşekkürlerimizi sunarız.” (Alkan 2007: 128).

Cemiyetin fikirlerini yayan Terakki sadece havadis vermekle kalmamış, Edmond Demolins’ten tercümeler, türlü makaleler yayımlamıştır. Sabahaddin Bey’in daha sonraki broşür ve kitaplarında karşılaşacağımız fikirlerinin ilk şekillerini Terakki’deki yazılarında bulmak mümkündür (Tütengil 1954: 27). ‘Gençlerimize Mektup, İntibah-ı

Fikrimiz, Neşriyat-ı Siyasiyemiz, Kendimizi Asrımıza Tanıtalım' Sabahaddin Bey'in Terakki Gazetesi'nde yer alan yazılarıdır (Alkan 2007: 129,130,140).

Edmond Desmolins ve Frederic Le Play'dan aktardığı İlm-i İçtima doktrini benimseyen Sabahaddin Bey, her zaman bu doktrini Osmanlı'ya uygulama yanlısı olmuştur (Tunaya 1998: 53; Tunaya 2010: 61). Zaten Ahmed Rıza gibi diğerlerini hedefi, her ne kadar anayasanın geri gelmesi olsa da, Sabahaddin Bey'in davası her zaman toplumsal devrim davası olmuştur (Berkes 2002: 71).

3.3.1.4. Cemiyet-i İnkılabiye

Bir an öce genişlemek isteyen Cemiyet-i İnkılabiye, yurt içinde şubeler açmaya karar vermiştir. İstanbul, İzmir, Erzurum ve Trabzon'da şubeler açılacak, Terakki gizlice bu bölgelere ulaştırılacaktı. Cemiyetin programını destekleyen diğer gruplarla da ilişki kurmaya çalışılacaktı. Bu gruplardan en önemlisi Cemiyet-i İnkılabiye'dir (Akkaya 2005: 37). Ayrıca Sabahaddin Bey'in yurt dışında da etkin olmak için, Londra'ya bir konferans düzenlemek üzere geleceği haberine ulaşılmış ancak böyle bir hareket gerçekleşmemiştir (BOA. MTZ. 05/18-22-02).

1904 yılı Eylül'ünde Mercan İdadisi öğrencileri Satvet Lütfü (Tozan), Hamit, Namık Zeki, Doktor Mahmud, Ferit Necdet tarafından 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla "Cemiyeti İnkılabiye" adında bağımsız çalışan bir cemiyet kurulmuştu (Tökin 1965: 35). Mecmua-i İnkılabiye isminde bir de yayın organları vardı. İdadiden mezun öğrenciler, öğrenim gördükleri okullarda hücreler oluşturarak Harbiye, Tıbbiye, Hukuk öğrencileri ile de temas kuruyorlardı. Sonrasında örgüt Paris'teki Jön Türklerle iletişime geçerek Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin şubesi haline gelmişti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şube, Nesl-i Cedit Kulübü'ne dönüşecektir (Akkaya 2005: 37; Tökin 1965: 35).

3.3.1.5. Nesl-i Cedit Kulübü

Yeni Kuşak anlamına gelen Nesl-i Cedit Cemiyeti, Darül Funün talebeleri tarafından 1908 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda kurulmuştur (Ege 1977: 137).

Cemiyet-i İnkılabiye'nin de kurucu üyeleri olan, İstanbul'da bulunan ve Sabahaddin Bey'in Avrupa'dan senelerdir göndermiş olduğu Terakki özetlerini büyük bir hayranlıkla takip etmiş olan bu kişiler, Nafi Atuf (Kansu), (Arnavut) Mustafa, Mehmed Şerefettin, Mühendis Mazhar (Neriman), Mehmed Ali Şevki, Adil Bey'lerdir. Sabahaddin Bey'in tarafındaki ekibin İkinci Meşrutiyet ortamı içinde temsilcisi ve devamcısı olan cemiyetin amacı, Sabahaddin Bey'in savunduğu görüşleri Türk vatandaşlarına tanıtılmaktır. Siyasal rekabetten uzak, bilimsel ve kültürel alanda Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet akımını sürdürme amacıyla kurulan kulüp, aynı zamanda İttihat ve Terakki karşısında bir gelişmeyi de sürdürdüğü için siyasal hayat içinde önemli rol oynamıştır (Tunaya 1998: 425,426).

Nesl-i Ceditçiler, nizamname ve beyannamelerinde Sabahaddin Bey'in manevi önderliği altında çalışacaklarını bildirmişler ve Sabahaddin Bey'in kişiliğine ve doktrinine bağlı kalmışlardır. Kulübe yardımda bulunmayı ihmal etmeyen Sabahaddin Bey, kendi mülkiyetinde olan bir evi de çalışma yeri olarak tahsis etmiş, kulüp lokalinde düzenlenen konferanslara ve sohbet toplantılarına da katılmıştır. Kulüp üyeleri, gündelik gazetelerde, dergilerde yayında bulunmuş, broşürler ve çeviriler de yapmışlardır. Üyeler kendi kendilerini yetiştirme ve ünlü kişileri dinleme isteğinde oldukları için, herhangi bir partiye bağlanmaktan da kaçınmışlardır (Tunaya 1998: 427).

Nesl-i Cedit Kulübü mensuplarından birkaç genç Sabahaddin Bey'in tavsiye ettiği Edmond Demolins'in eserlerinden bazılarını tercüme etmişlerdir. Bunlar:

- Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyetleri nedir?
- Mevk-i İktidarı ele geçirmekte fayda var mıdır?
- Yollar içtimai tipleri nasıl vücuda getirir? (Ege 1977: 137).

Meşrutiyetin bunalımlı ortamı içinde, Nesl-i Cedit Kulübü fazla etkili olamamıştır. Sabahaddin Bey'in adının her muhalefet olayına karışması, Sabahaddin Bey ile bütünleşen bu kulübe de siyasal bir nitelik vermiştir. 1910 yılında çok zayıf kalan kulüp bir süre gözlerden uzak kalmaya karar vererek, 1911'de elverişli koşullar altında yeniden çalışmaya geçiş umuduyla tatil edilmiştir. Bahsedilen müsait zamana

hiçbir suretle kavuşamadığı için de, Kulüp tekrar canlandırılmamıştır. Ancak kulüpte toplanan ekip, Ahrar Fırkası'nın kuruluşunda görev almıştır (Tunaya 1998: 428).

1908 yılında İttihat ve Terakki'nin kutsal sayıldığı bir dönemde, Paris'ten devralınan bir muhalefeti yaşatmak isteğinde olan Nesl-i Cedit Kulübü, daha sonra kurulacak olan Türk Ocağı'nın, Meşrutiyet başlarında biçimsel bir denemesi olmuştur (Tunaya 1998: 427).

3.3.2. Ahmed Rıza Bey Tarafında Yaşananlar

3.3.2.1. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

1890'lardan sonraki Jön Türk hareketinde yurt dışında gerçekleşen ve daha çok düşün alanında kendini hissettiren eylemlerin önemli bir yeri ve ağırlığı vardır. Bu eylemcilerin başında gelen Ahmed Rıza Bey soğukkanlı yapısı, inandığı doğrultudan kolaylıkla sapmayan düşün ahlakı ile Jön Türk grubu içinde kısa zamanda parlamış ve yenilikçiler grubunun başına geçmişti (Çavdar 1995: 58). Ahmed Rıza Bey, Auguste Comte'un okulundan olup, İslam dininin Auguste Comte'un fikirleri uyarınca geliştirilmesi gerektiğine ve geliştirilebileceğine inanmaktaydı. Yurt dışında yayınladığı Jön Türkler'in organı Meşveret Gazetesi de pozitivist fikirdeydi. Ayrıca Ahmed Rıza Bey, güçlü bir merkezi hükümet sistemiyle yürütülecek Osmanlılık siyasetinin önemli savunucularından olmakla birlikte, bu merkezi idarede baş yeri Türker'in alması gerektiğini savunmuştur. Bütün Jön Türkler gibi o da hanedanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun birleştirici unsuru olarak görmüştür (Karpat 2013: 104,105).

1902 Kongresi'nin sonucunda, aykırı kesimi oluşturan Ahmed Rıza ve taraftarlarının yeniden etrafında toplandığı İttihat ve Terakki Cemiyeti, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır (Karpat 2013: 100). Ardından Kahire'deki Sancak, Cenevre'deki İntikam, Ali Fahri Bey'in Tokmak, Hikmet Bey'in İstirdat Gazetelerini kapatıp birleşerek Şuray-ı Ümmet Gazetesi'ni çıkarmaya başladılar. İlk sayısı 1 Nisan 1902'de çıkan gazetede, Ahmed Rıza da ilerleyen zamanlarda yazmaya başlamıştır. (Mardin:184). Gazetelerin kapatılıp birleştirilmesinin nedeni ise yeni kurulan cemiyetin

yayın faaliyeti dışında geniş ve ciddi bir örgütlenme atılımına girmesidir. (Akşin 1980: 54). Çünkü onlar, çalışma usulünde ihtilalin askeri kuvvetlerin de katılımıyla yapılması gerektiğini savunmuşlar ve yalnız düşünce alanındaki çalışmaları yetersiz görmüşlerdir (Tökin 1965: 34). Ayrıca cemiyette “reis” tabirinin kaldırılmış olmasına rağmen Ahmed Rıza Bey, kendisinin cemiyette “umumi reis” seçildiğini bildirmiştir ki, bu da benlik iddiasını kanıtlar niteliktedir (Kuran 2000: 193).

Azınlık kesimin oluşturduğu Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin nizamnamesinde kuruluş amacından, Osmanlı yurtseverlerince vatan ve milletin mutluluğu için kurulan “daimi” bir siyasal cemiyet olarak bahsedilir. Cemiyetin amacı yalnızca meşrutiyeti geri getirmek değil, aynı zamanda daha geniş kapsamlı bir şekilde uygulayabilmektir. İlk aşamada yayıncılık faaliyetlerine başvurmakla birlikte, sonradan daha kapsamlı ve ciddi bir örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Cemiyet, silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri artmış, gizli, ihtilalci bir güç olmuştur. Ayrıca üyelere ettirilen yemine, meşrutiyeti kurduğu takdirde II. Abdülhamid yönetimine karşı ılımlı olunacağı ifadelerine yer verilmekle birlikte herhangi bir şekilde II. Abdülhamid'i tahttan indirme talebi bulunmamaktadır (Akşin 1980: 55; Karpat 2013: 101; Tunaya 1998: 54).

Ahmed Rıza Bey saraya karşı muhalefetin önde gelenlerinden görünse de hiçbir zaman hanedana karşı çıkmamıştır. Onların isteği yalnızca, ihtilal ya da şiddet kullanmaksızın Kanun-ı Esasi'yi ve bütün kanunları yürürlüğe koyulmasıydı. Böylece Padişah ülkeyi daha iyi yönetebilecekti. Sabahaddin Bey'e göre ise İttihatçıların bu istekleri sosyal bir temele dayanmadığı için başarısız olacaklardı (Akkaya 2005: 28).

Nizamnamenin içerdiği ana ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti; adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını çiğneyen, tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatani yabancıların eline bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere, kadın-erkek tüm Osmanlı yurttaşlarına açıktır.

- Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep taraftarlığı yoktur. Üye, oyunda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiçbir şeyle kayıtlı değildir.
- Örgütün görevleri, şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözü ile bakılacaktır.
- Örgüt, Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medeni haklarla insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak, gereken önlemler alınacaktır.
- Osmanlı Hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana, eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra örgüt; devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yayılması, ahlakın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi vatan ve ulusa ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar (Çavdar 56,57; Tunaya 1998: 70,77,78).

Nizamname, “Yeni Osmanlı” düşüncesini açısından önemli bazı yenilikleri de getirmektedir. Öncelikle devrim, hak olarak kabul edilmiştir. Üyelik için kadınlara da erkeklere benzer, eş haklar tanınmaktadır. Kadın - erkek Osmanlı vatandaşlarının eşitliği, o günün koşulları içinde yeni bir yaklaşım sayılmalıdır. Cemiyetin amaçları arasında ekonomik kalkınmayı destekleme ve zenginliğin artırılması da bulunmaktadır. Bu ekonomik hedefler, Jön Türkler’in ekonomik sorunlara ve çözümlerine öncelik ya da ağırlık tanınmasının somut kanıtıdır (Çavdar 1995: 57).

Cemiyet, şubeler ve Heyet-i Merkeziye’den oluşmaktadır. Nizamnameyi kabul eden şubeler, Cemiyet’e katılmış sayılır ve içişleri, yerel meselelerde serbest olurlardı. Şubelerin her birinin kendi Nizamnameleri olması öngörülmüştür ki, bu da şubelerin bir çeşit federatif yapılanmaya gittiklerine işaret etmektedir. 1895 Nizamnamesi ile

karşılaştırıldığında 1906 Nizamnamesi direkt olarak eyleme geçmesi zor olan bir yurt dışı örgütünün izlerini taşır. Hücre örgütlenmesi yerine şubeler şeklinde örgütlenen Cemiyetin bir öncekinden en önemli farkı ise isim belirterek II. Abdülhamid'i hedef almasıdır. Örgütün bu tutumu ise 1897 Taşkıyla Divan-ı Harbi ve 1897 Mütarekesinden sonra II. Abdülhamid'in kendisinden beklenen yumuşamayı göstermemiş olması şeklinde yorumlanır (Akşin 1980: 52,53,54).

Osmanlı İttihat ve Terakki olarak değişmesinin ardından Jön Türklerin en ileri gelen örgütlenmesi olan Cemiyet, asıl 1906'da Selanik'te subay ve devlet memurlarından oluşan bir grubun kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşikten sonra güçlenmiştir. Bu oluş doğrudan doğruya Osmanlı ordusunun bir girişimi ve eseri olmuştur. Siviller de bu kadro içine katılmışlardır. İhtilalci yeraltı çalışmalarında da başarılı olan cemiyet, Abdülhamid'in rejimi ile çarpışmıştır. Ayrıca bu birleşmeden sonra Hristiyan azınlıklar, kurulacak meşruti idare sayesinde ulusal bağımsızlıklarını kazanacakları ümidiyle İttihat ve Terakki'yi tutmuşlardır ki, bu da Jön Türk hareketinin hem Müslümanlarca hem de Hristiyanlarca desteklenip gücünü hızla artırmasına olanak sağlamıştır (Karpat 2013: 101; Tunaya 1998: 54).

Cemiyet, temsil ettiği düşünceler bakımından Abdülhamid'i devirmek, bir meşrutiyet hükümeti kurmak, Batı uygarlığının ileri usul ve görüşlerini yurttan uygulamak, Anayasayı tekrar yürürlüğe koyarak insan hak ve özgürlüklerini güven altına almak gibi maksatlara dayanmıştır (Tökin 1965: 34).

Sabahaddin Bey ve cemiyetine aykırı görüşü savunan bu cemiyette Ahmed Rıza, Samipaşazade Sezai, Ahmed Saip (Sancak gazetesi sahibi), Doktor Nazım Beyler ve Mehmed Ali Fazıl Paşa yer almıştır (Kuran 2000: 216). İdeolojik beğenisi Rue Monsieur le Prince'ten taşan Auguste Comte'in hümanist, evrensel kaderci felsefesi olan ve pozitivistten yana tavır sergileyen Ahmed Rıza Bey, cemiyetin eski gazetelerini de yayınlamaya devam etmiştir. Meşveret, Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmaya devam etmiştir (Karpat 2013: 104; Mardin 1983:184; Tunaya 1998: 53; Tunaya 2010: 61). Bundan böyle bu Cemiyet Jön Türkler'in en ileri gelen örgütlenmesi olmuştur (Karpat 2013: 101).

İttihatçılar, merkeziyetçi ve Meşrutiyetçi tavır sergilerken, Teşebbüs-i Şahsîciler federatif bünyeli bir devlet kurmak isteğini savunmuşlardır. Her iki açıdan da bakınca, Osmanlı İmparatorluğu'na verilecek yeni şekiller değiştiğinden, bu ayrılık imparatorlukta ilk ve çoğu zaman da kanlı hareketler doğuran muhalefeti meydana getirmiştir (Tunaya 2010: 61).

Ahmed Rıza Bey ve taraftarlarına göre, Âdem-i Merkeziyet varsa, merkez yok olacaktı. Merkezin yok olması, memleketin de yok olması demektir (Kuran 2000: 213). Onlar özerklik ya da özerkliğe yaklaşan her türlü yönetsel örgütlenmeye karşıydılar. Çünkü bir bölgeye özerklik vermek, oranın er ya da geç imparatorlukta kopması ile sonuçlanıyordu. Âdem-i Merkeziyet tabiri ise bütün ülkeyi kapsayan bir özerklik getiriyordu (Akşin 1980: 44). Onlara göre bunun gerektirdiği siyaset Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi demektir (Berkes 2013: 342).

Sonuçta Âdem-i Merkeziyetçi görüş, devleti bölünmeye götürecek bir prensip olarak değerlendirilmiş, birçok Jön Türk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İlerleyen dönemde bu çatışma ülkeye girecek ve siyasal alanda iktidar-muhalefet akımlarını tüm Meşrutiyet boyunca biçimlendirecektir (Tunaya 1998: 53). Sabahaddin Bey, her ne kadar bu görüşün azınlıklara “muhtariyet” verilmesi anlamına gelmediğini, Âdem-i Merkeziyet tabirinin kendisinden daha önce Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesinde yer aldığını açıklasa da diğerlerini ikna edememiştir. Sabahaddin Bey'in Teşebbüs-i Şahsî prensibini benimseyenler, Âdem-i Merkeziyet tabirine şiddetle karşı çıkmışlardır (İzğöer 2013: 32). Sabahaddin Bey'in fikirleri Abdülhamid aleyhine savaşanlar arasında hiç tutmamış, dahası düşmanlık kazanmıştır (Berkes 2002: 73). Diğer taraftan Sabahaddin Bey'in Âdem-i Merkeziyetçi görüşü İttihat ve Terakki iktidarına muhalif olarak kurulan partilerden Osmanlı Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası programına da aksetmişse de politikada pek etkili olamamıştır (İzğöer 2013: 32). Yine bu görüş tüm muhalefet partilerince benimsenmekle birlikte, hiçbir zaman iktidara ulaşamamıştır (Tunaya 1998: 43). Zaten esas sorunu olan siyasal rejim meselesini henüz halletmemiş ve toplumsal – ekonomik şartların gerçek gücünü henüz anlayamamış bir toplumda Sabahaddin Bey'in fikirlerinin uygulanabilmesi için doğru zaman değildi (Karpas 2013: 106).

Jön Türkler arasında meydana gelen bu ikilik ise hiç şüphesiz şahsiyata dayanan çekişmelerden ve Ahmed Rıza Bey'in benlik iddiasından ileri gelmiştir. Zira önceden de bahsettiğimiz gibi Birinci Jön Türk Kongresi'nde azınlıkta kalan Ahmed Rıza Bey, Ahmed Saip Bey'e bir mektup yazarak Sancak gazetesinde yayımlanmak üzere kendisinin reis seçildiği bilgisini vermiştir ki, başkanlığa ne kadar düşkün olduğu buradan anlaşılmaktadır. (Ebuzziya Tefvik Bey'in konu hakkındaki mektubu için; Kuran 2000: 216). Doktrinal farklara dayanmayan, şahsi aykırılıklardan doğan bu gergin siyasi münasebetler İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatına da mal edilmiştir (Tunaya 2010: 64).

1902 Kongresi'nde beliren bölünmenin bu olaylarla birlikte kesin bir biçim almasının ardından, Mısır'da yeni bir cemiyet daha kurulmuştur. Cemiyet, Mısır'da bölünmeyi gidermeyi amaçlamakla birlikte Sabahaddin Bey'e eğilimli tutum sergilemiştir. “Cemiyet-i Ahdiye-i Osmaniye” adı ile kurulan Cemiyet'in bildirgesinde çeşitli milletlerin “faaliyet-i infiratkaranede” buldukları ve bütün unsurların birleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca mevcut rejimin yıkılmasının yetmeyeceği, Kanun-i Esasi'de tanınan hakların ve yönetimde “tevsi-i mezuniyet” ilkesinin de açıklanması ve genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir (Akşin 1980: 53).

3.4. İkinci Jön Türk Kongresi

Bilindiği gibi Birinci Jön Türk Kongresi'nin ardından Jön Türkler arasında başlayan ayrılma, Sabahaddin Bey'in Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurması ile belirgin bir hal almıştı. Sabahaddin Bey, Cemiyet'i kurmasının ardından Terakki Gazetesi ile düşüncelerini yaymaya başlamış, diğer Jön Türk Cemiyetleri de aynı şekilde yayın hayatına devam etmişti. Sabahaddin Bey bu esnada bütün dikkatini Science Sociale ve İlm-i İçtima'ya vermiş, babası Damat Mahmud Paşa'nın vefatından 1907 senesine kadar geçen sürede ıslahat programı çalışmalarına ara vermeden devam etmişti (Ege 1977: 132).

Vaziyet böyle iken Ermeni komitecileri tarafından beklenmedik bir girişim meydana geldi. Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne gönderdiği bir mektupla önemli bazı meselelerin görüşülmesi için bir delegenin kabul edilmesini istiyordu (Akşin 1980: 62; Kuran 2000:).

Birkaç gün sonra Taşnaksutyun Cemiyeti'nin delegelerinden Malumyan, Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki ofisinde kendisiyle görüşmüş ve bir program etrafında toplanmayı teklif etmişti. Teklif Sabahaddin Bey ve arkadaşları tarafından uygun bulunup hazırlayıcı bir komitenin oluşturulması kararlaştırılmış, ardından Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki ofisinde ilk toplantı yapılmıştı. Toplantıda Âdem-i Merkeziyet grubundan Doktor Nihat Reşad (Belger), Fazlı Bey; Terakki ve İttihat grubundan Doktor Bahaettin Şakir, Hüsrev Sami Beyler; Ermenilerden de Malumyan Efendi ve diğer bir kişi hazır bulunmuştur (Akşin 1980: 63; Kuran 2000:).

Bu zamana dek Jön Türk hareketinde çekingen davranmasına rağmen ortak hareket etme fikrini ortaya atan Ermenilerin, bu hareketi nedensiz değildir. İttihat ve Terakki'nin gizli mektuplarından anlaşıldığına göre, o sıralarda Ermeniler hem Rusya hem Abdülhamid tarafından sıkıştırılıyorlardı. Bu durumdan kurtulabilmek için de İttihatçılarla anlaşıp askeri de dâhil ederek güçlerini birleştirmek istiyorlardı (Akkaya 2005: 40). Toplantıda Ermeniler amaçlarını açıkça söylemişler ve “Ermeni komiteleri tarafından Abdülhamid aleyhine yapılan suikastın kötü sonuçlar verdiğini ve bu yüzden çok para kaybedildiğini; bu nedenle Ermeni komitelerinin bağımsız hareketlerinin iyi olmadığına kanaat getirdiklerini” açıklamışlar; hedefe ulaşabilmek amacıyla ortak bir program düzenlenmesini ve izlenecek yolların belirlenmesini teklif etmişlerdi. Bu öneriler herkes tarafından hoş karşılanmakla birlikte ortak bir program hazırlanması aşamasına gelindiğinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bir ara görüşmeler kesintiye uğrasa da şu esaslar üzerinde anlaşma sağlanmıştır:

- Her cemiyet kendi kimliğini korumakla beraber, prensip düşüncesini bir an için dikkate almayacak;
- Diğerlerinin eleştirisiyle meşgul olmayacak;

- İstibdada son verilmesi için ortak bir program altında çalışılacak; çalışma tarzını da bu üç cemiyetin gizli şekilde seçecekleri delegeler belirleyecekler (Kuran).

Ortak bir karara varmak Ahmed Rıza Bey'in kişisel hırslarının da etkisiyle bir hayli zor olmuşsa da, Doktor Bahaettin Şakir Bey'in baskısı ve Ermenilerin uzlaşmacı tavırları ile komite toplantıları başarılı bir sonuca ulaşabilmiştir (Kuran 2000:). Sonraki adım olarak 27 Aralık 1907'de Paris'te bir kongre toplanmasına karar verilmekle birlikte, Kongre'yi örgütleyen komisyonun raporu Meşveret'te yayınlanmıştır (Çavdar 1995: 87).

3.4.1. Kongre Görüşmeleri ve Tartışmaları

İttihat ve Terakki'nin Paris Merkezi Umumisi, kongreye kabul ettirmek istediği esasları önceden belirlemişti. Tabii ki ilk hedefleri meşrutiyetin ilan edilmesi olmasının yanı sıra başka bir takım istekleri de vardı. Bunlar:

- Saltanatın veraset usulünün kesinlikle kaldırılmaması,
- Osmanlı Devleti içinde herhangi bir örgüte bağlı olmayan komitelerin kongreye davet edilmemesi,
- Yabancı müdahalesinin kesin bir dille reddedilerek ortak bir bildiriyle basına açıklanması; ülkeye yabancı müdahaleyi getirecek olan teşhirciliğin toptan reddedilmesi,
- Herhangi bir yerde İttihat ve Terakki'nin rızası olmadan ihtilal hareketine Ermeniler'in katılmamasıdır.

Buradan hareketle dış müdahale korkusunun halen devam ettiği ve Türk olmayan örgütlere karşı derin bir güvensizlik duyulduğu anlaşılmaktadır (Akşin 1980, 63).

Kongre'ye katılan örgüt ve yayın organlarının isimleri şu şekildedir: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, (Şuray-ı Ümmet ve Meşveret Gazeteleri). Birleşik Ermeni İhtilâl Topluluğu Taşnaksutyun (Druşak) gazetesi. Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i

Merkeziyet Cemiyeti, (Terakki Gazetesi). Mısır Musevi Cemiyeti, (Lavara Gazetesi). Londra'da Türkçe ve Arapça yayın yapan Hilâfet Gazetesi. Marsilya'da yayınlanan Armina Gazetesi. Balkanlar'da yayınlanan ihtilâlcî Razmik Gazetesi. Amerika'da yayınlanan ihtilâlcî Hayrenik Gazetesi. Mısır'da Ahd-i Osmani Cemiyeti (Toros 1978: 5). Birbirinden tamamen bağımsız bu cemiyet ve yayın organlarını tek çatı altında toplayıp birlikte çalışmaya iten amaç ise Abdülhamid yönetime son vererek anayasal düzeni getirmek ve parlamentoyu yeniden açmaktır.

27 Aralık 1907'de Sami Paşazade Sezai Bey'in bir nutku ile (Ege 1977: 131) Sabahaddin Bey'in başkanlığında başlayan kongre, daha komite tarafından belirlenen program görüşülürken Ahmed Rıza Bey'in ani çıkışı ile kesintiye uğramıştır (Ramsaur 2011: 167). Beklenmedik bir anda söz alan Ahmed Rıza Bey hilafet ve saltanat haklarının kongre tarafından kabul edilmesini istemiştir. Beklenmeyen bu talep bazı kongre üyeleri, özellikle de Ermeniler üzerinde olumsuz bir etki yarattığından teklif gereksiz bulunmakla birlikte kongre de altüst olmuştur. Ahmed Rıza Bey'in bu ani çıkışında kongre kararında etkili olamaması, başkanlık makamında bir başkası yani Sabahaddin Bey'in bulunması da etkili olmuştur (Kuran 2000:).

Kongre başkanlığı makamında bulunan Sabahaddin Bey, hazırlık komitesinde yer almadığı için üyelerin tutumlarını ve görüşleri arasındaki farkı tam bilemediğinden üyeleri yatıştırmaya çalışmışsa da pek etkili olamamıştı. Tam bu sırada Fazlı Bey'in müdahalesi ile Ahmed Rıza Bey'in teklifi komisyona gönderilerek kongrenin dağılması da önlenmiştir. Teklifi görüşecek komisyon, başına Ahmed Rıza Bey getirilerek hemen toplanmış ve Ahmed Rıza Bey'in "hilafet ve saltanat haklarının kongre tarafından kabul edilmesi" teklifi görüşülmeye başlanmıştır.

Ermenilerin "Biz burada saltanat ve hilafetin hakkını korumak için değil, mazlum Osmanlıların gasp edilmiş haklarını geri almak amacıyla toplandık. Padişahın kendisini koruyacak parası, askeri ve hafiyeleri vardır. Dolayısıyla bir ihtilal kongresinde hükümdar hukukundan bahsetmek, 'ihtilal' kelimesinin içerdiği anlamı ve ruhu anlamamak demektir. Burada boşu boşuna tartışmakla veya ara sıra gazete çıkarmakla amaca ulaşılamaz. Boş yere milleti ve kendimizi aldatmayalım" şeklindeki

itirazı üzerine Ahmed Rıza Bey başkanlıktan istifa ederek kürsüden ayrılmıştır. Başkanlık makamına getirilen Fazlı Bey ihtilal hareketinin önemini ve anlamını açıklayarak, hedefe ulaşma yolunda şahsi düşüncelerden uzak durulmasının önemini belirtmiştir.

Ermenilere hilafet ve meşruti saltanata karşı olup olmadıkları sorulmuş; Ermeniler de, “Türk vatandaşların kendileri için kutsal kabul ettiği hilafet ve meşruti saltanatın kendilerini ilgilendirmediğini ve meselenin aleyhinde de olmadıklarını” söylemişlerdir (Kuran). Aynı şekilde Ermeniler kurulacak Meclisin bir kurucu meclis olması gerektiğini düşündükleri halde, İttihat ve Terakki'nin “ortalığı fazla dalgalandırmamak” gerekçesiyle karşı çıkmasına itiraz etmemişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin “mülki ve siyasi bağımsızlığını” kabul etmişler, genel tedhişçilik yöntemlerinden de vazgeçmişlerdir (Akşin 1980: 63). Bunun ardından benzer söylemler hakkında da Sabahaddin Bey açıklayıcı konuşmalar yapmış ve herkesi birlik olmaya devam etmiş, böylece kongredeki kasvetli hava dağılmış, ortak çalışma imkânları doğmuştur (Kuran 2000:).

Görüldüğü gibi bu dönemde birçok yönüyle tamamen ideolojik bir nitelik taşıyan bir modernleşme kavramı gelişmiş, bir taraf siyasi talep olarak “liberalizm ve meşrutiyeti” savunurken, diğer taraf da “muhafazakârlığı ve mutlakiyetçiliği” savunmuştur. Bu görüş ayrılığı, modernleşme taraftarları ile muhafazakarlar arasındaki bölünmeye her an patlamaya hazır bir siyasi boyut kazandırmıştır (Karpat 2014: 105).

3.4.2. Alınan Kararlar

Kongrenin çalışmaları, Sabahaddin Bey'in bizzat kaleme aldığı bir beyanname ile duyurulmuştur:

“...Vatandaşların hepsi, bugün totaliter idarenin çekilmez yükü altında ezilmiş bulunuyor. Bu iç sızlatıcı duruma herkes, tevekkülle boyun eğerek, tahammül edemiyor. Edemeyenler, olağanüstü fedakârlıklar göstererek, bu hain zulmün baskısı altından kurtulmak amacıyla çalışmışlar ve burada bir topluluk vücuda getirmişlerdir. Bunu iftiharla bildiririz. Bugünkü Türk toplumu, azınlıkta olan entelektüel bir zümre ile

çoğunlukta olan cahillerden ibarettir. Gösterilecek metin bir azim sayesinde, bu bilinçsiz çoğunluğun bilgili azınlığa yaklaştırılması güç bir şey değildir. Böyle mesut bir sonuca erişebilmekte önemli olan, kullanılacak aracı iyi seçebilmektir. Bizim fikrimize göre, vatanı harap ve perişan eden üst üste gelen felâketlere karşı yegâne ilaç ırk ve mezhep ayrılığı gütmeksizin aynı toprakta yaşayan insanların maddî ve manevî güçlerini birleştirmektir. Bu maksatla, evvelâ Türkiye’de hürriyet ve adaleti kurabilecek yeni, bir nesil yetiştirmek gereklidir. Böyle bir planın gerçekleşmesine tek engel, hiç şüphesiz ki, Yıldız Sarayı’nda, utanç duyguları ile ve yıkıcı bir tutum içerisinde, bu devleti yönetenlerdir. İşte bu elem verici duruma son vermek, bizlere düşen bir hizmet öldüğü gibi, böyle zalimce baskıya karşı ayaklanmak, her hamiyetli Türk için mukaddes bir vazifedir.” (Toros 1978: 5).

Bildiri, Osmanlı ülkesinde çeşitli eylemlerde bulunan bütün özgürlükçü liberal grupların kongreye katıldığıının ve sonuçta Osmanlı halklarının birliğinin sağlandığının altını net bir şekilde çizmiş, ihtilalci ve direnişçi bir program ortaya koymuştur (Çavdar 1995: 87).

Alınan Kararlar:

- İran Meclis-i Mebusanı’na bir telgraf name gönderilerek, Osmanlı Devleti’nde ilan edilecek meşrutiyetin, iki komşu devletin dostluğunu pekiştireceği ve aynı zamanda Şark’ın uygarlaşmasına da hizmet edeceği bildirilmiştir.
- Kongre tarafından dâhili örgütleri bulunan fırkaların üyelerinden oluşan ve bir nizamnameye sahip daimi, gizli ve karma bir komitenin oluşturulmasına; bu komitenin, teşkilatın ve icraatın son derece gizli tutulmasına; gizliliği ihlal edenlerin ise şiddetli bir şekilde cezalandırılmasına karar verilmiştir.
- Makedonya denilen vilayetler ve sair yerlerdeki çeşitli topluluklara mensup silahlı çeteler, suçsuz ahaliye tecavüz ederek ve onları birbirine düşman ederek, genel bir nefret oluşturup mevcut rejimi memnun ederek ihtilalin esas amacını değiştirmektedirler. Kongre; hedefleri halkın mutluluğu, vatanın selameti, düşünce özgürlüğü, adaletin sağlanması ve devam ettirilmesi, rejimin ortadan kaldırılması olması lazım gelen farklı muhalifleri silahlarını birbirine

değil, ortaklaşa bir şekilde Abdülhamid Hükümeti'ne karşı yöneltmeye davet etmiştir. Böylece ortak bir ihtilale çağrı yapılmıştır.

- Vatana hizmetlerinden dolayı hapiste ve sürgünde olan mazlumların özgürlüğe, hürmete ve kardeşliğe ulaştırılması kararlaştırılmıştır.
- Muhalefet hareketine dâhil oldukları halde daha sonradan hükümete satılan ve gizli cemiyetleri her fırsatta ifşa eden aynı zamanda her fırsatta amaca muhalif hareketlerde buldukları ortaya çıkan hainlerin “Muhtelit İcraat Komitesi” nizamnamesi gereğince cezalandırılması kararlaştırılmıştır.
- İhtilal yayınlarının halkın düşüncesinde meydana getirdiği etki ve değişimleri dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca risaleler bastırılıp, bunların teşkilatları aracılığıyla dağıtılmasına karar verilmiştir. Özellikle köylülere, memurlara, asker ve zabıtana, ulemaya, yüksek sınıftan olanlara ve kadınlara hitaben intibah nameler (uyarı yazıları) yazılmasına karar verilmiştir.
- Gelecek kongrenin 1908 senesinin sonuna doğru toplanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte bu tarihin, gerektiğinde daimi komiteyi oluşturan fırkaların uygun görmesiyle değiştirilebileceğine karar verilmiştir. (Akşin 1980: 65; Çavdar 1995: 87; Kuran 2000: ; Ramsaur 2011: 168).

Daimi komitenin görevi, şartların elverdiği ölçüde kongrede benimsenmiş olan kararları hayata geçirmektir. Ortak hedefin gerçekleştirilmesi için ihtilal dâhil her türlü yol mubah sayıldığı gibi, bu muhalefetin şeklinin ve sınırlarının neler olabileceği de tartışılmıştır (Ramsaur 2011: 168). Yine bu amaçlara ulaşabilmek için çeşitli eylemler araştırılmıştır. Bunlar;

- Genel ayaklanma, hükümete karşı silahlı direnme ve genel grevlerde oluşturulacak silahsız karşı koyma eylemleri,
- Vergi ödememe gibi pasif direnme yöntemleri,
- Devlet memurları ve polisin iştirak edeceği grevler; silahsız direniş anlamına gelen siyasi ve ekonomik tepkiler gösterilmesi,
- Ordu içinde örgütlenerek, devrim sırasında ordu gücünü yanına almak;
- Şartların gerektirdiği daha başka fiillerde bulunup önlemler almaktır.

Esaslar üzerinde uzun tartışmalar olsa da Kongre'deki tüm örgütler birliğin dağılmaması için çok dikkatli davranmış ve bunu bildirgeye de yansıtmışlardır (Çavdar 1995: 87; Ramsaur 2011: 167,169).

Sultan Abdülhamid muhaliflerinin ilk kez birleşip ortak bir amaç etrafında toplandığı İkinci Jön Türk Kongresi'ne bütün Osmanlı ihtilalci fırka ve komiteleri katılmış ve temsil edilmişlerdir. Amaç Abdülhamid'i tahttan inmeye zorlamak, "idare-i hazıranın" esassından değıştirilmesi ve daha radikal bir düzenin kurulması, parlamenter düzenin kurulmasıdır (Çavdar 1995: 87; Karpat 2013: 101; Ramsaur 2011: 167; Tökin 1965: 37; Tütengil 1954: 29). Kongrenin yayınladığı bildirmede Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet-i Meşrutiyet Cemiyeti, Mısır Ahd-ı Osmani Cemiyeti, Londra'da Türkçe ve Arapça çıkan Hilafet 'in yazı kurulu, Taşnaksutyun, Mısır Cemiyeti İsrailiyesi, bazı Ermeni yayınların yöneticilerinin imzaları yer almıştır. Rumlar kongreye çağırılmasına rağmen katılmamış, yine Bulgar ve Arnavut yöneticilerinden kimse de kongreye katılmamıştır (Akşin 1980: 65; Kuran 2000).

Kongrede gerçekleştirilen bu geniş cephe ve alınan kararlar Osmanlı ülkesine, Rumeli'ye aktarılmıştır. Sonuçta Abdülhamid'in rejimini yıkan, farklı görüşlerin oldukça yaygın olduğu Makedonya'da yapılan eylemler olmuştur (Çavdar 1995: 87; Ünal 1962: 372). Selanik ve civarındaki olayların kontrol edilememesi, son yüzyılda yapılan bütün savaşların kaybedilmesi, askeri direniş, kitlesel ve sivil direnişin yaygınlaşması, ekonomik sıkıntılarının giderek artması Abdülhamid'i ikinci meşrutiyetin ilanına zorlamıştır (Akkaya 2005:41; Zürcher 1995: 135). Zaten kısa bir süre sonra Rumeli'de ortaya çıkan askeri ayaklanma, beyannamede alınan kararların uygulanmasına gerek bırakmadan, Balkan halkının da yardımıyla nispeten az kan akıtılarak 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile sonuçlanmıştır. (Ahmad 1969: 35; Karpat 2013: 101) Böylece Sultan Abdülhamid'in anayasası, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri, halkın büyük heyecanı eşliğinde yeniden yürürlüğe koymuştur (Karpat 2013: 101). Zamanın basını ve yazarları bu harekete "Hürriyetin İlanı" ismini vermişlerdir (Tunaya 2010: 41).

Köklü ve zamana yayılmış bir birikimin sonucu olan Meşrutiyet'in ikinci dönemi, kesif bir siyasi hayatın aynı zamanda Batılı anlamda ortaya çıktığı devredir. Türkiye tarihinde ilk kez “kamuoyu” denilen olay ortaya çıkmıştır. İlk defa siyasi fikirlerin ortaya çıkması da bu devrede mümkün olmuştur. Özellikle 1912 yılına kadar siyasi partilerin, iktidar-muhalefet olarak bütün eksikliklerine rağmen, çok partili rejimi ortaya çıkarmaları ve çalışmaları bu devrede görülmüştür. Bütün yönleriyle İkinci Meşrutiyet, Batı fikir ve müesseselerine ardına kadar açık bir kapı olmuştur (Tunaya 2010: 44).

Sonuç olarak bu kongre, Jön Türk özgürlükçü hareketinin liberal niteliğinin devrimci doğrultuya dönüşümünü belirleyen bir tarihi dönemeç noktasıdır (Çavdar 1995: 87). Sonunda aydınlar tarafından sultan alt edilmiş ve ordu, sadece askeri ve teknik alanda değil, siyasi alandaki yenileşme hamlesinde de başrolü oynamıştır (Karpaz 2013: 101). Bundan sonra Jön Türkler 'in bir kısmı açılan bu kapıdan memleketi girmişler ve otuz sene boyunca savundukları fikirlerini uygulama imkânı bulmuşlardır. Bir kısmı iktidar partisi mensubu olurken, bir kısmı da muhalefette kalarak siyaset hayatlarına devam etmiştir. Kendilerinden önce aktif olan ve “Birinci Jön Türk Dönemi” olarak adlandırılan dönemin aksine, “İkinci Jön Türkler” 1878-1908 arasında aktif olmuş ve devlet idaresini de ele almıştır. Bu nedendir ki, İkinci Meşrutiyet devresine Batı, “Jön Türk Hükümeti” adını vermiştir (Tunaya 2010: 61).

3.5. Sabahaddin Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Faaliyetleri

23 Temmuz 1908'de Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasıyla ilan edilen II. Meşrutiyet'in ardından, yurt dışındaki Jön Türkler birer birer yurda dönmeye başlamışlardı. Sabahaddin Bey ve arkadaşları da Meşrutiyet idaresini bir an önce yurt genelinde tesis etmek için çalışmalara başlamıştı. Bu amaçla Sabahaddin Bey, Paris'ten İstanbul'a hareket eden Dr. Nihat Reşad Bey ve Ahmed Fazlı Bey'e İstanbul Gazetelerinde yayımlanmak üzere bir Beyanname de göndermişti (Ege 1977: 133).

“Aziz Vatandaşlar!

Meşrutiyetin bu ikinci ilanından dolayı hepinizi tebrik eder ve erbab-ı kıyama hayrı kabil-i zeval olan minnettarlığımızı takdim eyleriz.

...Tekamül-i içtimamıza kimsenin inanmadığı o feci senelerin öldürücü aşığılamaları karşısında: ‘Türkler var, Türkler var olacak; müslim, gayri müslim umum, Osmanlı kardeşlerinin haklarını kendi haklarından ayırmayacak bir hırs-ı adaletle var olacaklar...’ demiş, dokuz seneden beri eski ve yeni dünya matbuatında tüm kalbimizle bu gerçeği ilan etmiştik. İşte bu sözlerimizi eylemlerimizle ispat edecek zaman! Ey fazilet! Bütün varlığımızla varlığına vakf-ı ömr etmek istiyoruz!” (Alkan 2007: 252,25; Ege 1977: 133).

Meşrutiyetçiler, Kanun-i Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesi ve parlamentonun yeniden toplanmasıyla, Osmanlı Devleti’nin derhal kurtulacağına, sosyal ıslahatın gerçekleşeceğine, asırlık ıslahatın kuvvetten fiile çıkacağına inanmışlardı. Fakat İttihat ve Terakkicilerin özellikle sosyal ve ekonomik konularda hiçbir hazırlıkları yoktu. Kanun-i Esasi halkın ekonomik ve sosyal sorunlarını çözecek reform prensiplerini içermiyordu. Yabancı baskısı sömürücü kapitülasyonlar halinde devam ediyor, hatta daha da ağır basmaya başlıyordu. Ülkeden ayrılmalar devam ediyor, büyük kitle gene cahil ve fakir olarak kalıyordu. Böylece bir Meşrutiyet sistemi kurmak zorunlu hale gelmişti (Akkaya 2005: 43; Tunaya 2010:41).

İkinci Meşrutiyet’in getirdiği siyasi ıslahatların başında, çok partili bir meşrutiyet ve parlamenter sistem gelmektedir (Tunaya 2010: 41). 1908 yılından sonra Parlamento içinde ve dışında çeşitli siyasi partiler kurulmuştur. Kurulan bu partiler, idareci gruplar arasındaki kuvvet mücadelesinden doğmuştur. Bu nedenledir ki, partiler hiçbir sosyal ve ekonomik temele dayanmamış, sadece rejim meseleleri ile meşgul olmuşlardır. Halkın siyasi görüşlerini, isteklerini, arzularını belirten gerçek partiler değil, birer elit partisi olmuşlar ve Tökin’e göre bir “Osmanlı Rönesans’ını” arzulamışlardır (Tökin 1965: 42).

1908 yılına kadar İttihat ve Terakki, sadece sultanın 1876 Anayasası’na uymasını zorlamayı amaç edinen bir siyasi cemiyet iken bundan sonra kendini

birdenbire memleketini idare etmekle yükümlü bulmuştur. İlk başlarda hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, her ne kadar sadece “vatani bir dernek” olarak kalma kararını verse de 1908 seçimlerinde kendi adaylarını çıkarmış, aynı zamanda Mebusan Meclisi’ni de kontrolü altına almıştır (Karpaz 2013: 102; Ünal 1962: 356). İkinci Meşrutiyet boyunca Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali ve Hürriyet ve İtilaf Partileri programlarında Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet doktrinine geniş yer vererek muhalefette kalmışlardır (Tunaya 2010: 65).

3.5.1. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)

Meşrutiyetin ilanının ardından Sabahaddin Bey ve arkadaşları, bu hassas dönemde vatandaşları siyasi münakaşalardan uzak tutabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortak bir çalışma zemini hazırlama fikrini benimsemişlerdi. İttihat ve Terakki temsilcileri ile yapılan görüşmelerin ardından “Meclis-i Mebusan’ın açılmasına kadar hiçbir şekilde fırkalar arasında tartışma yaşanmamasına” karar verilmişti (Ege 1977: 136).

2 Eylül 1908 günü Sabahaddin Bey, yanında babasının cenazesi ile Romanya’nın Prens Maria Vapuru ile (Alkan 2007: 257) İstanbul’a gelmiş, ertesi gün kılınan cenaze namazı ile babası Damat Mahmud Paşa, Eyüp’e defnedilmişti¹⁴. Seniha Sultan, oğlu Sabahaddin Bey’i karşılamak ve Mahmud Paşa’nın cenazesini almak için bir vapur talep etmiş ve bu talebi olumlu karşılanarak kendisine vapur tahsis edilmiştir (BOA 3397/254762-01). Sabahaddin Bey’in, törene katılan cemaat temsilcilerini sonradan ziyaret etmesine rağmen, Şehzade Burhanettin ve diğer saray temsilcilerini ziyaret etmemesi ve Rum Patriğine ziyaret sırasında yaptığı reveransın bazı muhalefet gazetelerinde “patriğin elini öptü” şeklinde yansıtılması Sabahaddin Bey’e karşı cephe alınmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki’ye mensup gazetelerde Sabahaddin Bey’in şahsına karşı yayınlar yapılmıştı. Uzun zamandan beri Sabahaddin Bey ve arkadaşlarının aleyhinde Avrupa’da sürdürülen İttihat ve Terakki’nin muhalefet siyaseti İstanbul’da da ortaya çıkmıştı (Akşin 1980: 99; Akşin 1994: 25; Ege 1977: 136),

¹⁴Damat Mahmud Paşa’nın cenazesinin İstanbul’a getirilişini anlatan yazı için bkz: İkdâm Gazetesi, 8 Eylül 1908, Ege 1977: 140.

İlk günlerde İttihat ve Terakki, birleştirici yönünü kanıtlamak amacıyla “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti” ile de kaynaşıldığını ilan etse de, Sabahaddin Bey ve taraftarları bu birleşmeyi kesin olarak benimseyememişlerdir (Tunaya 1998: 56). Sabahaddin Bey, Varyete Tiyatrosu Konferansı’nda Âdem-i Merkeziyet Ve Teşebbüs-i Şahsi fikirlerini açıklamış, fikirleri konferansına gelenler tarafından kabul görmüş, alkış sesleri yükselmişti (Alkan 2007: 261). Ancak İttihat ve Terakki bu durumdan hoşnut olmamıştı. İttihatçıların Âdem-i Merkeziyet düşüncesinin Anadolu’da yayılmasını engellemek istemeleri ve Sabahaddin Bey sempatzanı olan gençleri tutuklaması, bu durumun bir kanıtı ve birleşmeyi önleyen etkenleri arasındadır (Akkaya 2005: 44). Tutuklamalara rağmen Sabahaddin Bey taraftarlarında bir azalma elde edemeyen İttihat ve Terakkiciler, bu kez Sabahaddin Bey’i basın yoluyla yıldırma politikasına başvurmuşlardır. Ünlü gazeteci Hüseyin Cahit, insafsız ve ardı arkası kesilmeyen hücumlarla Sabahaddin’i ve onun görüşlerini Tanin gazetesinde kötülemiştir. Sabahaddin Bey’in ise o sıralarda bu hücumlara karşılık verecek bir yayın organı olmadığı için fikirlerini broşür şeklinde yayınlamıştır. Sabahaddin Bey, İttihatçılara açık mektuplar şeklinde yayınlanan bu broşürlerde onlar tarafından yanlış anlaşılan Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi konularındaki düşüncelerini izaha çalışmıştır.

Sabahaddin Bey, bu izahlarda kendisine hücum edenlere şöyle karşılık veriyordu:

“...Biz görüşümüzde, nelere katlandık, ne azaplar gördük... Biz o sürgün hayatının ardı arkası kesilmeyen yumruklarıyla pençele irken, İstanbul’daki aile çevremizin çektiği kahırları, evimizin bir cehennem parçası haline geldiğini gördük... Babasının ölüm döşeginde, annesinin yürekten yaralı üzüntüleri içerisinde ezilen bir evlât kalbi, felaketler içerisinde kalan eşinin iç sızlatan durumu, güneş yüzü görmeden büyüyen yavrusu için parçalanmış bir baba kalbi, kişiliğimizde toplanmış bulunuyordu. Mutlulukları uğruna canımızı vermeyi kutsal bir görev saydığımız o aziz vücutları, bunca yıllık işkenceye neden kendi elimizle teslim ettik? Çevreyi kuşatan, ömürleri kısaltan melun casusların kahredici gözleri önünde yaşanılmaz bir hayatı yaşarken, biz niçin, defalarca maruz kaldığımız ölüm tehditlerine karşı millî haysiyetimizin savunmasını, aradığımız bir hayatı, aynı uğurda büsbütün feda eylemek gerekirse, bunu

bir fedakârlık saymaktan bile utanırız, dedik... Mademki hepimiz bir hakkı, hakların en kutsalı olan vataninkini savunuyoruz. Bari onu, her şeyden evvel, layık olduğu üstünlüğe çıkararak müdafaaya çalışalım... Haksever bir ulusun duygularının birleştiği konular, garaza değil kardeşliğe, dünyayı kapsayan bir sevgiye dayanır...” (Toros 1978: 5).

İlerleyen zamanlarda da Sabahaddin Bey, İttihat ve Terakki toplantılarına çağırıldığı halde, ona, ancak protokol amaçlı bir yer verilmiş, üstelik Ahmed Rıza'nın terbiye dışı işnelemelerine de maruz kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine Sabahaddin Bey, Cemiyet merkezine gitmeyi durdurmuş, karşı tavır almış ve yakın arkadaşları Ahmed Fazlı, Mahir Said, Celâleddin Arif ve Nureddin Ferruh'a Ahrar Fırkası'nı kurmaları konusunda katkı sağlamıştır (Akşin 1980: 99; Akşin 1994: 25).

Amacı iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısında bir ağırlık oluşturmak olan Fırka, 14 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da *ilk muhalefet partisi* olarak kurulmuştur. Meşrutiyetin ilk siyasal partilerinden biri olan bu Fırka, Kanun-ı Esasi'de cemiyet özgürlüğü ile ilgili değiştirmeler yapılmadan ve Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan (16 Ağustos 1909) önce kurulmuştur. Ayrıca Fırka, Osmanlı topluluğu içindeki unsurlar arasında eşitlik meydana getirmek, iktidarın başıboşluğa yönelen gidişini durdurmak, bir denetleme ve denge partisi olmak esaslarını da benimsemiştir (Karpaz 2013: 102; Tökin 1965: 43; Tunaya 1998: 175,177).

Fırkanın kurucuları Ahmed Fazlı, Mahir Said, Celâleddin Arif, Nureddin Ferruh, Tahir Hayrettin, Ahmed Samim Bey'ler¹⁵; Dr. Rıza Nur, Dr. Nihat Reşad; Solon ve Bebi Kazanova Efendi'ler; Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın oğulları Tefvik, Nazım ve Şevket Bey'lerdir. Avukat Zehrap ve Haliçyan Efendiler de bu oluşumla ilgilendikleri gibi, gümrük işlerinin ıslahıyla görevli olan Kont Ostorog fırka tüzüğünün hazırlanmasında etkili olmuştur (Kuran 2000: 330; Tökin 1965: 44). Kont, yabancı siyasal partilerin programını sağlamış ve çevirmiştir. Bu nedenle Ahrar Fırkasının İngiliz siyasal partilerini taklit ettiği öne sürülmüştür (Tunaya 1998: 176). Görüşme ve tartışmalar

¹⁵ Ahmed Samim Bey 1910 yılında İttihatçılar tarafından öldürülmüştür (Tunaya 1998: 176).

Kandilli 'deki Kıbrıslı Yalısı'nda gerçekleşmiş ve tüzük de yine burada hazırlanmıştır (Kuran 2000: 330; Tökin 1965: 44).

Kurucular ve idareciler tarafından Sabahaddin Bey'e fırka başkanlığı teklif edilmiş, ancak Sabahaddin Bey, kendi görüşlerini savunan ve programlaştıran bu Fırkanın teklifini nazikçe reddetmiştir¹⁶ (Ege 1977: 138; Kuran 2000: 330; Tökin 1965: 44). Akşin'e göre Sabahaddin Bey, fırka başkanlığını *Prensligi ve Mürşitligi* ile bağdaştıramadığı için kabul etmemiş, bu nedenle açık başkanlığı reddetmiş, fahri (gizli) başkanlığı kabul etmiş ya da başkanlığın kendisinde fahri olarak kalmasına ikna edilmiştir (Akşin 1980: 99; Akşin 1994: 25). Ayrıca Sabahaddin Bey'in parti başkanlığını kabul etmemesine karşın, partiye kayıtsız kalmadığı ve Paris'teki Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nde yer almış olan Ahmed Fazlı, Mahir Said, Celâleddin Arif ve Nureddin Ferruh Beyleri harekete geçirdiği de yukarıda bahsedildiği gibi bilinmektedir (Tunaya 1998: 176). Bu nedenle Fırkayı perde arkasından kurduran ve Fırkanın baş ideoloğu olan Sabahaddin Bey, Fırka ile bütünleştirilmiş ve "Sabahaddin Bey Fırkası" olarak da söz edilmiştir. Sabahaddin Bey, her ne kadar "İzah"larında bu söylentiye reddetmişse de Tunaya'ya göre 31 Mart olaylarındaki tutumu, Ahrar Fırkası ile sıkı ilişkisini kanıtlamış ve "gizli reis" unvanını hak etmiştir (Tunaya 1998: 184).

1900'lerde Paris'te oluşan Sabahaddinci akım, Ahrar Fırkası ile 1908'de Osmanlı siyasal hayatına girmiştir. Sabahaddin Bey'in çevresindeki gençler, onun Bebek bahçesinde verdiği bir konferanstan esinlenerek, İttihat ve Terakki karşısında bir ağırlık kurmayı düşünmüşlerdir¹⁷ (BOA. HUS. 520/92-01; Tunaya 1988: 176). Diğer taraftan fırka programında "yetki genişliği" prensibine yer verilmiştir ki bu da Sabahaddin Bey'in fikirlerine taraftar olan birçok kişinin bu fırkaya katılımlarını sağlamış ve bu durum da Fırkanın Sabahaddin Bey tarafından kurulduğu iddiasına yol açmıştır (Kuran 2000: 330; Tökin 1965: 44).

¹⁶ Meslek-i İçtima üzerindeki çalışmalarına devam etmek ve bütün fırkalara karşı aynı çizgide durmak istediği için kabul etmediği bilinmektedir (Ege 1977: 138).

¹⁷ Sabahaddin Bey'in Bebek Bahçesi'nde düzenlediği konferansta Ertuğrul Korvet-i Hümayunu Musikisi tarafından konser verilmesi isteği bildirilmiştir (BOA 3387/253960-01).

Parti programı şu esaslara dayanmaktadır¹⁸:

- İnsan hakları bildirisine dayanarak kanun karşısında eşit haklara sahip olmak,
- Mahkemelerde jüri usulünü getirmek,
- Söz, basın, ticaret, haberleşme, vicdan, gezi, eğitim, toplanma, hürriyetleri,
- Tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif, yani yetkilerin genişletilmesi ve görevlerin ayrılması,
- Milletvekili seçimlerinde ve memurluklara atanmada ırk, din ayırmamak,
- Seçimlerin tek dereceli olmasını ve 20 yaşındaki her erkeğin vergi versin ya da vermesin oy sahibi olmasını sağlamak,
- Kanun-u Esasi'nin açıkça ve yalnız padişaha tanıdığı Ayan üyelerini atama yetkisini, Meclis-i Umumi, Belediye üyeleri ve hükümete bırakmak,
- Çeşitli topluluklara verilen imtiyazların korunması,
- Maliyenin düzenlenmesi ve vergilerin toplanması ve dağıtılmasında araştırma usulünün kurulması,
- Keyfe bağlı görevlerin kaldırılması,
- Aşar ve hayvan vergi usullerinin pratik olarak düzenlenmesi,
- İlkokul öğreniminin zorunlu olması,
- İşçilerin, ustaların ve işverenlerin karşılıklı görev ve haklarını tayin için kanun koymak (Akşin 1980: 100; Tökin 1965: 44).

İsmi, hür kelimesinin çoğulundan alan ve “özgürler” anlamına gelen, siyasi partiler yelpazesine göre de “Liberaller” olarak adlandırılan Ahrar Fırkası, (Tunaya 1998: 175) parti programından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti içinde idari ve ekonomik yenilikler yapılmasını isteyen bir programa sahiptir. Osmanlı toplumunun idari kuruluşu için “*Âdem-i merkeziyet*”, yani yetkilerin genişletilmesi ilkesini benimsemiştir. Ayrıca katı yönetime karşı kuvvetler dengesini politik bir ilke olarak kabul etmiş, asker kuvvetini değil, halk oylamasını desteklemiş, muhalefetin silahla değil, fikir ile yapılması ve aydınlar tarafından benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tökin 1965: 44).

¹⁸ Fırka beyannamesinin Osmanlıca nüshası için bakınız: TBMM Kütüphanesi/1931-297. Yer: 6-1666, Dem: 76-3684.

Programının ana yaklaşımı *liberal ekonomi* doğrultusunda olan Fırka, ekonomide kışla ve memurluk zihniyetine son verilerek özel mülkiyetin pekişeceği liberal bir iş ortamı sağlanması hususunu benimsemiştir. Böylece demokrasinin ana kurumları kurulabilecek ve işlerlik kazanacaktır (Çavdar 1995: 107). Programın en önemli özelliği ise padişahın söz edilmemiş olmasıdır. Kanun-ı Esasi'nin Padişah'a tanıdığı bir hak olan ayan seçme yetkisi de başka organlara tanınmıştır (Akşin 1994: 25). Ancak saltanat kurumları düzenleyici ve düzeltici bir görüşle muhafaza edilmiştir (Tunaya 1998: 183).

Fırka umumi kâtipliğini Nurettin Ferruh Bey üstlenmiştir. Celâleddin Arif Bey de muhasip aza olarak seçilmiştir (Tunaya 1998: 175). Fırka kurucularından Ahmed Fazlı Bey, Süleyman Nazif Bey'in başyazarlığı altında Osmanlı Gazetesi'ni yayımlamaya başlamıştır. Fakat gazete, Ahrar Fırkası'nın resmi yayın organı olmamakla birlikte, fırka prensiplerine genişçe yer vermiştir (Kuran 2000: 330). Serbesti, İkdam, Yeni Gazete, Sabah, Sada-i Millet Gazeteleri de Fırka'yı desteklemişlerdir. Yani İttihat ve Terakki'nin muhalifi her gazete Fırka'nın yanında olmuştur. Dr. Nihat Reşad bir ara Osmanlı Gazetesi başyazarlığını üstlenmiştir (Akşin 1980: 99; Tökin 1965: 44; Tunaya 1998: 180).

3.5.2. Muhalefet Denemeleri

Meşrutiyet'in ilk genel seçimine katılan kişi sayısı 288'dir. Osmanlı'daki her unsurun katılım gösterdiği temsilcilerden 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'ü Musevi'dir (Ahmad 1969: 255). İlk seçime sadece İstanbul'dan katılan Ahrar Fırkası, hiç mebusluk alamamıştır (Tökin 1965: 44). Sabahaddin Bey'in seçimlerde aday olması beklenmiş ancak Sabahaddin Bey, ilmi çalışmalara ağırlık verdiği için aday olmamıştır (Ege 1977. 138). "Cemiyet-i Mukaddese" havası içinde seçimleri İttihat ve Terakki listeleri kazanmıştır (Tunaya 1998: 59). Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki'nin ortak adayı olan ve Müslüman olmayanlar dışındaki adaylardan bir tek Ankara'dan Mahir Sait seçilmiştir (Akşin 1980: 107). Tunaya, Mair Sait Bey'in kişisel uğraşı ile seçildiğini belirtir (Tunaya 1998: 177). İstanbul'da ise İttihat ve Terakki ile birlikte gösterilen adaylardan Kozmidi Efendi,

Konstantinidi Efendi, Zöhrap ve Hallaçyan Efendiler seçilmişlerdir (Tunaya 1998: 177). İstanbul Ahrar Fırkası listesinde bulunan Sadrazam Kamil Paşa ve Ali Kemal gibi tanınmış isimler de seçilemezken, aday gösterilmemesine rağmen Sabahaddin Bey ve Mizancı Murad Bey'ler 18 oy alabilmişlerdir (Akşin 1980: 107; Tunaya 1998: 177). 1909 Martında, Manyasizade Refik Bey'in ölümü nedeniyle İstanbul'da yapılan ara seçimde Ahrar Fırkasının adayı Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin adayı Rıfat Paşa karşısında yenilgiye uğramıştır (Çavdar 1995: 107). Buna rağmen fırka, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'ye karşı beliren muhalefet tarafından benimsenmiş ve taraftar bulmuştur (Tökin 1965: 44).

Seçimlerden yenik olarak çıkan Ahrar Fırkası, Meclis-i Mebusan'da kendisinden söz ettirmiş, dahası İsmail Kemal, Kirkor Zohrap, Dr. Rıza Nur gibi bazı mebuslar Ahrar Fırkası'na geçmişlerdir. Özellikle ılımlı bir sosyalist olan ve bir Ermeni partisine (Hınçak) mensup olan Zöhrap Efendi gibi bir parlamenterle yapılan tartışmalarda Fırka'nın adı geçmiştir. Yine Fırka'nın savunucularından biri de Yunan asıllı Serfiçe Mebusu Yorgi Boşo Efendi'dir. Özellikle Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebuslar Fırka'ya yakınlık göstermişlerdir. Ayrıca Fırkanın parlamento içindeki destekleyicileri, Kamil Paşa'ya güvenoyu olayında da görülmüşlerdir (Tunaya 1998: 177,178).

İttihat ve Terakki, tüm bu tezler karşısında Ahrar Fırkası'nı bölücülükle ve kozmopolitlikle suçlamış, Patrikhane ile ağız birliği ettiğini ileri sürerek bu iddialara yanıt istemiştir. Fırkanın genel sekreteri ise bu iddiaları yersiz ve iddiayı çıkartanları da sorumsuz bulmuştur. İki taraf arasındaki gerginlik Ahrar Fırkası'nın Osmanlı saltanatının 610. Yıldönümü dolayısıyla verdiği ziyafete Sadr-ı Azam Kamil Paşa'nın da katılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır (Tunaya 1998: 179).

Meşrutiyetin ilanından sonra sadrazam olarak seçilen Kamil Paşa, İngiliz dostluğu siyasetini savunmuş, bu siyasete karşı çıkmanın İngiliz dostluğuna karşı çıkmak, hatta Alman dostluğunu tercih etmek olduğunu bildirmiştir. Siyasi kaderini İngilizlere bağlamış gibi görünen Kamil Paşa'yı gören muhalefetin ise eline önemli bir koz geçmiş, Servet-i Fünun, Yeni Gazete, İkdam gibi bir takım gazeteler de Paşa'nın savunuculuğunu üstlenmişlerdir (Akşin 1994: 26,27). Gösterdiği muhalefetten dolayı

İttihat ve Terakki'nin tepkisini üzerine çeken Kamil Paşa Hükümeti, güvensizlik oyu ile Meclis içinde düşürülmüştür (Tunaya 1998: 58). Diğer taraftan Sabahaddin Bey başta olmak üzere, Ahrar Fırkası da İngilizleri tutuyordu. Sabahaddin Bey'e göre, Anglo – Saksonlar, Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi ilkelerine önem verdikleri için dünyanın en ileri devletini kurmuşlardı. Yine onun görüşüne göre; “...siyaset-i hariciyemizin temel taşı daima Fransa ile İngiltere dostluğu” olmalıydı. Aynı şekilde Derviş Vahdeti, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murad da açıkça İngiliz taraftarlığı yapmışlardır (Akşin 1994: 26,27).

Ahrar Fırkası'nın kurulduğu tarihlerde parti sayısı az olduğu için kurduğu diyaloglar da sınırlı olmuştur. Yalnızca 31 Mart dramı içinde Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin kurucuları arasında olan İttihad-ı Muhammedi Fırkası ile yoğun bir ilişki kurulmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı ise Ermeni komitalarıyla iş birliği yapılmış, özellikle 31 Mart günlerinde Ahrarcılar ile Ermeni Taşnaksütyun Komitesi arasında ittifak derecesinde bir anlaşmanın bahsi geçmiştir. Ermeni komiteleri atlı kuvvetleri Ahrar'a yardımcı göndermiş, dinamitli bombalar hazırlamışlardır (Tunaya 1998: 180).

Fırkanın tam gelişmeye başladığı sıralarda patlak veren 31 Mart Vakası üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş, muhalefet partileri kapatılmış, siyasi faaliyete karşı tedbirler alınmıştır. Fırka, İttihat Terakki'ye karşı tutumunun faturasını, olaylar bastırıldıktan sonra ağır bir şekilde ödemiştir. Takibe uğrayan üyelerinin bir kısmı tutuklanmış ve yargılanmış, bir kısmı da ülke dışına kaçmıştır. Bu gelişmeler üzerine, siyasi faaliyete imkân bulunmadığını gören Ahrar Fırkası, 30 Ocak 1910 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile siyasi mücadeleden çekildiğini bildirmiştir. Bu partiden daha sonradan “Mutedil Hürriyetperveran” ve “Hürriyet ve İtilaf” Fırkaları doğmuş, Milli Ahrar Fırkası içinde de az da olsa Ahrar'cılara rastlanmıştır (Tökin 1965: 44; Tunaya 1998: 187).

Muhalefet partileri arasında 31 Mart olayları ile en çok ilgilenen örgüt olan Ahrar Fırkası, 31 Mart Vak'asından çok şey beklemiş, hem Abdülhamid'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmanın hesabını yapmıştır. Siyasal iktidarın değişmesinin hukuk dışı bir eylem ile sağlayacağını düşünen Ahrarcılar, tasarladıkları hedefin çok

uzağına düşüp suçlu ilan edilmişlerdir. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile devam eden olaylar zincirinde Ahrar Fırkası, bu olayların ağırlığı ve sorumluluğu altında ezilmiştir (Tunaya 1998: 181).

Sonuç olarak bir bürokratlar grubu olan Ahrar Fırkası, Avrupa partilerini örnek almasına rağmen Batılı tarzda bir görüntü verememiştir. Fırka, İttihat ve Terakki'ye karşı oluşturulmuş muhalefet tezlerini ilk kez siyasallaştırmış ve Meşrutiyet'in siyasal hayatında ortak muhalefet çizgisini başlatmıştır. Benimsediği Âdem-i Merkeziyetin, Osmanlı ülkesinde etnik bir eşitlik ve kozmopolitlik oluşturmasından dolayı Ahrar, imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile de itham edilmiştir. İttihatçılar bu durumu ağır bir suç sayarak Fırka'ya karşı yıpratma politikası başlatmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu hücumları karşısında Fırka'nın duraklaması ve kimsenin Fırka'ya girmeye cesaret edememesinin ardından, Fırka ilerleme kaydedememiş, 31 Mart olayının cereyan etmesiyle de muhalefet denemelerinde başarısız olmuştur (Tunaya 1998: 182,183,187).

3.6. Sabahaddin Bey'in 31 Mart Vakasındaki Tutumu

Sabahaddin Bey'in 31 Mart Vakası ile doğrudan ilişkisi konusunda kesin bir yargı yoktur. 31 Mart Vakası, Sabahaddin Bey grubuna, İttihatçı baskısının yıkılması için yeşil ışık yakmıştır. Zaten Sabahaddin Bey'in olay günlerinde askerlere ve ilmiyelilere yazdığı açık mektuplarda kullandığı dil, bu harekete karşı olmadığını aksine harekettten yararlanmak istediğini kanıtlar niteliktedir. Ahrar'ın yanı sıra Fedakaran-ı Millet ve Osmanlı Demokrat Fırkaları, El İslam Cemiyeti, azınlık dernekleri, İlmeyeci gruplar, alaylı zabıtlar de harekete geçmek için hazır halde bulunmuş, ayrıca en önemli destekleyicileri de daha önceden değindiğimiz gibi İngiliz sefareti olmuştur (Tunaya 1998: 186,223).

Akşin'e göre, Sabahaddin Bey ve muhalefetin 31 Mart Vakası'ndaki sorumluluğu hakkında bir takım deliller sıralanabilir:

- “Onlar, olayı kanlı bir ayaklanma olarak değil, İttihat ve Terakki'nin mebusan üzerinde kurduğu gözdağı baskısını kaldıracak ve onun muhalefetin haklı yolundan yürümesini sağlayacak bir gövde gösterisi olarak düşünmüşlerdir.”

- “Sabahaddin ihtilalciliğe hiç yabancı değildir. Gerek Jön Türkler arasında, gerekse 31 Mart’tan sonra ihtilal yöntemlerinin en kuvvetli destekleyicisi olmuştur.”
- “Sabahaddin Bey’in İttihat ve Terakki’yi sevmesi için hiçbir neden yoktur. Kendisi Abdülhamid’in yeğeni, üstelik Türkiye’nin bütün dertlerine deva olabilecek bilimsel bir öğretinin Türkler arasındaki ilk öğreticisi olduğu halde, başta Ahmed Rıza olmak üzere İttihat ve Terakkiciler de kendisine beklediği saygı ve bağlılığı göstermemişlerdir. Sabahaddin Bey, gururundan fedakârlık ederek İttihat ve Terakki’ye yaklaşma girişiminde bulunsa da hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü İttihat ve Terakki ne Âdem-i Merkeziyet, ne de aralarındaki kardeşçe eşitlik havasını bozacak saltanat sülalesinden bir mürşit istememişlerdir. Bu nedenle Sabahaddin Bey, İttihat ve Terakkicilerin saldırı ve iftiralarına uğramış böylece onların nankörlüğünü de görmüştür” (Akşin 1994: 255).
- “Sabahaddin Bey’in Abdülhamid’e karşı tavrı ise; babası Damat Mahmud Paşa’nın İngilizlere demiryolu imtiyazı sağlamak için başarısız girişiminden sonra Avrupa’ya kaçması ile açılan araları bir daha düzelmemiştir. Hürriyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Abdülhamid ile uzlaşma yolunu tuttuğu halde, Sabahaddin düşmanlığını sürdürmüştür. Âdem-i Merkeziyetçi Harbiyeli öğrenciler Selanik’te ikram edilen çayı içmemiş, Ahrar Fırkası programında Padişahın adı dahi anılmamıştır. Kanun-ı Esasi’nin Padişah’a tanıdığı yetkilerin elinden alınması öngörülmüş, bu nedenle Sabahaddin Bey 31 Mart’ı Abdülhamid aleyhinde harekete geçirmeye kalkışmıştır” (Akşin 1994: 255).

3.6.1. 31 Mart Vakası Öncesi Siyasi Ortam

1908 seçimlerinden sonra kendini bir anda devletin başında gören Terakki ve İttihat Cemiyeti, İttihat ve Terakki adıyla iktidar partisini kurmuştu. Sultanın yürütme yetkileri, İttihat ve Terakki üye ve taraftarları tarafından oluşturulan yasama organınca sıkı sıkıya kontrol ediliyordu. İttihat ve Terakki bir yandan siyasi parti değil, sadece vatani bir dernek ve kültürel bir cemiyet olduğunu ileri sürerken, diğer taraftan da cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasal faaliyetleri kontrol ediyordu. Ayrıca

doktrinine mal ettiği esasları, kanunlar haline getiriyor, parlamentoya daha da hâkim oluyordu. Bu hâkimiyet ile zamanla politikaya daha fazla karışan İttihat ve Terakki, üyeleri arasında olan Sait Paşa'yı da hükümetin başına getirince tepkiler gecikmedi. Gerek teşkilatının tahakküm ve gizliliği, gerekse üyelerinin kötü hareketleri büyük eleştirilere neden oldu (Karpas 2013: 103), (Tunaya 2010: 45,65).

İktidar Partisi olan İttihat ve Terakki devlet teşkilatını ve siyasi hayatı tamamen kendi kontrolü altına almıştı. Parlamento çoğunluğunu kendi mebusları oluşturmuş, seçimlere fiili baskılarla hâkim olmuştu. Görünüşte her şey parlamenter ve demokratik kalıplar içerisindeydi fakat bu kalıpların arkasında bir tahakküm kurulmuştu ve bu da siyasi hayatı felce uğratmıştı. Muhalefetin ve kamuoyunun açıklama vasıtaları susturulmuştu. Böylece direkt olarak olmasa da dolaylı yollardan bir tek parti rejimine, bir çoğunluğun ve çoğunluğa hâkim liderlerin sultasına düşülmüş, Padişahın 1876'daki yetkileri, bir partinin eline geçmişti. Normal birçok partili rejim yerine, iktidarla muhalefet arasında bir hesaplaşma davası başlamıştı (Tunaya 2010: 42).

Hükümeti idaresi altına alan, ileriliği temsil eden ve hürriyetin ve Meşrutiyetin yerleşmesini isteyen İttihat ve Terakki, bütün gerici hareketlerle sert bir mücadeleye girmiş, bu nedenle de eski idareyi tekrar yaşatmak isteyen ve İttihatçıların idaresinden memnun olmayan unsurları harekete geçirmişti. İttihat ve Terakki aleyhine olan faaliyetlere Yeni Osmanlılar da katılmış, Ziya Şakir'in çıkardığı Jön Türk Gazetesi ile İbrahim Temo'nun Türkiye ve Şark Gazeteleri de hükümet tarafından kapatılmıştı. Mevlanzade Rifat, Hukuk-ı Umumiye Gazetesinde "Dikdatörlük mü?" başlığı altında sert yazılar yazmıştı (Tökin 1965: 40).

Sabahaddin Bey'in Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra İstanbul'a dönerken büyük ümitleri vardı. Memleket yeniden Meşrutiyete kavuşmuştu. Zaten Sabahaddin Bey'in düşünce ve hareket tarzından açık olarak anlaşıldığı gibi, temelli bir reform teşebbüsüne geçebilmek için baskıcı rejimin yıkılması şarttı. Sabahaddin Bey, Cemiyet ve kongrelerle elinden geldiğince bu rejimi yıkmaya çalışıyor, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet köklerinden gelen bir reform planı dahi hazırlıyordu. Fakat olayların gerçek yüzü hiç de öyle değildi. Abdülhamid'in İstibdadı gerçekten yıkılmıştı.

Fakat şimdi de ortada büyük bir “İttihat ve Terakki” despotizmi vardı (Tütengil 1954: 30).

3.6.2. 31 Mart Vakası

13 Nisan 1909 günü¹⁹ gerçekleşen 31 Mart Vakası'na giden süreçte bu olayın habercisi sayılabilecek bazı hadiseler meydana gelmiştir. Kör Ali olayı, Beşiktaş'ta bir Müslüman kadının kaçtığı Rum gencinin linç edilmesi, Kapalıçarşı'da imza toplama olayları bunlardan bir kaçıdır. Tam bu sıralarda Gazeteci Hasan Fehmi'nin de öldürülmesi ve düzenlenen muazzam cenaze merasimi, İttihatçılara karşı muhalefetin gövde gösterisi olmuştur (Tunaya 1998: 222).

Uzun yıllar Abdülhamid idaresi ile savaşmış Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, 6 Nisan gecesini azledilmiş kaymakamlardan Şakir Bey ile Galata Köprüsü'nden geçerken büyük olasılıkla İttihat ve Terakki'nin gidişatını eleştirdiği için bilinmeyen biri tarafından öldürüldü (Tökin 1965: 40). Serbesti Gazetesi, tanınmış bir gazete idi ve en önemli özelliği İttihat ve Terakki'ye olan keskin muhalefeti idi. Böyle bir gazetenin başyazarının öldürülmesi ve öldürenin de yakalanmaması büyük tepkilere yol açtı. Meseleyi daha karışık hale getiren bir diğer etken de, katilin, Hasan Fehmi'yi öldürürken Serbesti Gazetesi'nin sahibi Mevlanzade Rıfat'ı kastederek “Al Mevlan!” diye bağırmasıdır ki bu da kamuoyunda suikastı İttihat ve Terakki'nin yaptığı algısını oluşturmuştur (Akşin 1994: 40). Suçlular bulunmamakla birlikte halk ve aydınlar Hasan Fehmi'nin öldürülmesini protesto etmek için büyük bir kalabalık eşliğinde sessiz bir yürüyüş yaparak defin merasimine katılmışlardır (Tökin 1965: 40).

Suikastın ardından muhalefet gazeteleri öfkelerini belirtmek için harekete geçtiler. Serbesti Gazetesi 8 Nisan 1909 tarihli sayısında;

“Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkez-i müteaddiyeye geçti... Ey tercüman-ı efide-i millet olan matbuat, çalışınız; vatan-ı pençe-i istibdadın kuvve-i muharribesinden kurtarınız.” diyerek İttihat ve Terakki'ye savaş açarcasına sert çıkmıştır (Akşin 1994: 39).

¹⁹ Hicri Takvime göre 31 Mart 1325 tarihine denk geldiği için “31 Mart Vakası” olarak bahsedilir.

Hasan Fehmi'nin cenazesi; muhalefet, ilmiye öğrencileri, Darul Fünun ve ulema başta olmak üzere, büyük kalabalıklar tarafından desteklenmiş ve kamuoyunda muhalefetten yana güçlü bir akım oluşmuş, bu akım erlere dahi ulaşmıştır. Bu muazzam cenaze olayının İttihatçılara karşı muhalefetin gövde gösterisi olmasının da etkisiyle ortalığı kaplayan bu büyük gerginlik ve heyecan 31 Mart ayaklanması ile sonuçlanmıştır (Akşin 1994: 41; Tunaya 1998: 222).

Olayın gerçekleşmesinin ardından Hürriyet ve Meşrutiyet'i korumak amacıyla Selanik'ten gelen ve aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin muhafızı olan avcı taburları, isyancıların propagandası ile karşı karşıya kalmıştır. Avcı taburları arasına giren isyancılar, bunları genç ve mektepli subayların aleyhine tahrik etmişler, o zamanlar orduda hem alaydan hem de okuldan yetişmiş subaylar olduğundan, ikilik oluşturmak için faaliyet göstermişlerdir. İsyancılar, avcı taburları mensupları ve bunlara katılan kışlaların askerleri Sultan Ahmed Meydanı'nda toplanıp, "Şeriat isteriz!" nidaları atarak ortalığa nifak saçmışlar, meydana bulunanlara Volkan Gazetesini dağıtmışlardır. Ayrıca önlerine çıkanlara "Alaylı mısınız?, Mektepli misiniz?" diye sormuşlar ve alaylı olanları serbest bırakıp mektepli olanları sokak ortasında dövmüş, hakaret etmiş hatta öldürmüşlerdir²⁰ (Tökin 1965: 40).

Olaylardan da anlaşılacağı gibi belki de bir hükümet darbesi olarak tasarlanan hareket, mektepli ve diplomalı avına dönüşmüştür. On üç gün süren bu olaylar zincirinin sonunda ise Harekât Ordusu İstanbul'a gelerek olayları bastırarak, Divan-ı Harpler²¹, tutuklanmalar, idamlar, ağır mahkûmiyetler birbirini izlemiş, on bin asker cezalandırılmıştır. (Tunaya 1998: 58,224). İsyan ile ilgili görülen asker, medrese softaları ve muhalefete mensup bazı kimseler de idam edilmiştir (Tökin 1965: 41). İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olmayan gazeteler kapatılmış ve yeni bir idare

²⁰ Kısa sürede olaylar başlatıcıların planları aşarak çok kötü bir hale gelmiştir. Mesela daha ilk gün, Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmed Rıza Bey'e benzediği için; Lazıkiyye Meb'usu Aslan Bey de Hüseyin Cahit Yalçın'a benzediği için öldürülmüştür. "Tanin" ve "Şura-yı Ümmet" gazetelerinin idarehaneleri ayaklananlar tarafından basılarak tahrip ve yağma edilmiştir. "Asar-ı Tefrik" gemisi süvarisi Ali Kabuli kaptan, isyana katılanlar tarafından yakalanarak Saray'a götürülmüş ve Abdülhamid'in gözleri önünde parçalanmıştır (Tökin 1965: 41).

²¹ 31 Mart sanıklarının yargılamak üzere kurulan Harp Divanı'nın başkanı Topçu Feriki Hurşit Paşa; üyeleri Harekat Ordusu 1. Fırka Kumandanı Ferik Hüseyin Paşa, 3. Topçu Fırkası Kumandanı Mirliva Hasan Rıza Paşa, Kurmay Mirliva Nazif Paşa, Kurmay Kaymakam Cemal Bey, Deniz Kaymakamı Vasıf Bey, Deniz Kolağası Rauf Beylerdir (Akşin 1994: 216).

sistemi kurulmuştur. Ayrıca Ahrar, İttihad-ı Muhammedi, Fedakaran-ı Millet ve Heyet-i Müttetikai Osmaniye Partileri kapatılmıştır (Karpas 2013: 103). Derviş Vahdeti ifadesinde olayın o günkü ifadesiyle “bir irtica değil, fırka kavgası” olduğunu belirtse de idam edilmiştir. İttihat ve Terakki ise tüm rakiplerini sindirerek 1912’ye kadar sürecek olan sıkıyönetimli bir iktidar dönemine girmiştir (Tunaya 1998: 58,224).

31 Mart Vakası günümüzde hala gizemini korumaktadır ve bilinmezlerle doludur. Bu hareketin nedenlerinin ve tertipleyenlerin kimler olduğu konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. İttihatçıların mı muhalifleri yok etmek, muhaliflerin mi İttihatçıları yok etmek için ortaya çıkardığı konusu hala çözülememiştir. Kimileri olayı tarifsiz bir acayiplik olarak görürken, kimileri de Harekat Ordusu’na “eşkiya çetesi” demektedir. Muhaliflere göre ise 31 Mart olayı itttihatçıların tüm muhalefeti ortadan kaldırmak için irtica adı altında yaptığı bir düzendir. Bugün de niteliği bakımından çeşitli yorumların konusu olan bu hareketin bilinmezleri henüz çözülmüş değildir (Akkaya 2005: 47; Tunaya 1998: 231). Bu nedenle ayaklanmanın ortaya çıkması ile ilgili çeşitli tezler ortaya atılmıştır:

- “Ayaklanmayı diktatörlük kurmasına vesile olması için İttihat ve Terakki düzenlemiş fakat sonradan hâkimiyeti kaybetmiştir. Akşin’e göre askeri kuvveti elinde tutan iktidarda sayılabilecek bir siyasal kuruluşun, kendi askerini yapmacık da olsa ayaklandırması olağan karşılanan bir durum değildir.”
- “Ayaklanmayı Abdülhamid’in düzenlediği sanılmaktadır. Ancak O’nun ayaklanmayı düzenlemek için herhangi bir faaliyeti yoktur. Öyle ki Abdülhamid’in ayaklanmadan, kendine bir zarar gelir düşüncesi ile korktuğu ve çekindiği bilinmektedir. Zaten olayı Abdülhamid gerçekleştirmiş olsaydı onu bu olaydan sorumlu tutarak tahttan indiren ordu ve rejimi destekleyenleri dahi, idama mahkûm eden Harp Divanı, bunun açık kanıtlarını ortaya koyarak tahttan indirmeyi haklı göstermekten çekinmezdi” (Akşin 1994: 128,129). Ancak Abdülhamid’in olayda rolü olduğu kanısıyla, Divan-ı Harpçe yargılanması istense de hükümet bu işlemi önlemiştir (Tunaya 1998: 230). Üstelik kendisiyle uzlaşmış durumda olan İttihat ve Terakki’ye karşı Abdülhamid’in böyle bir olaya kalkışması mantıksız bir hareket olarak

değerlendirilmiştir (Akşin 1994: 128-129). Tunaya'ya göre ise, "Abdülhamid'in hareketin düzenleyicisi olmasa da, destekleyicisi olduğu aşikârdır" (Tunaya 1998: 230).

- "Ayaklanmayı muhalefet düzenlemiş ve başlatmıştır. Muhalefet denince; başta Sabahaddin Bey olmak üzere, Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa, Mizancı Murad, İsmail Kemal ve Müfit Beyler; Meylanzade Rıfat, Said-i Kürdi, Derviş Vahdeti gibi isimler ve bu isimlerin etkisi altındaki Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti anlaşılmaktadır" (Tunaya 1998: 181,223). "Bunlara ulema ve medrese öğrencileri, kadro dışına çıkarılmış alaylı subaylar ve Arnavutçuluk ulusçuluğu da destek vermiştir. Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de gidici olduğunu anladıklarından hürriyetin ilanının ardından büyük bir kültür atılımı yapmışlar ancak İttihat ve Terakki'nin Türkleştirici ve Merkezîyetçi tutumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle Ahrar'ın Âdem-i Merkezîyetçiliği Arnavutlar'a uygun gelmiş, Ahrar'ın arkasındaki İngiliz gölgesi de ilerideki bağımsız ya da özerk Arnavutluk için bir teminat olarak görülmüştür." (Akşin 1994: 128,129).

3.6.3. 31 Mart Vakası'nda Sabahaddin Bey

31 Mart Vakası duyulur duyulmaz, Kuruçeşme Karakol subayı, Sabahaddin Bey'i durumdan haberdar etmiştir. Diğer taraftan Harbiyeliler silahlanmış ve bastırma hareketine hazır olduklarını ancak kendilerine bir hareket tarzı belirleyecek sorumlu bir makam bulamadıklarını bildirmişlerdir. Sabahaddin Bey, askerlerin Sultan Abdülhamid'e eğilim gösterdiklerini öğrenince hemen Heybeliada'da oturan Avnullah kurveti süvarisi Enver Bey'in ziyaretine gitmiş ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesini talep etmiştir. Enver Bey, böyle önemli bir işi tek başına yapamayacağından harp gemileri süvarileriyle görüşmeyi teklif etmiş ve birlikte Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan Hamidiye kruvazörüne gelmişlerdir²² (Kuran 2000: 341). Sabahaddin Bey'in düşüncesi şuydu: "*Ne olursa olsun, Abdülhamid Meşrutiyet düşmanı bilinmelidir. Vatanın kurtulması için Abdülhamid'i tahttan indirmekten başka*

²² Rauf Bey'in hatıralarından aktardığına göre; Rauf Bey, Sabahaddin Bey'in Beşiktaş'a gelerek Hamidiye Kruvazörüne bindiğini ve askeri isyana teşvik ettiğini bizzat görmüştür (Akkaya 2005: 48).

çare yoktur. Gemilerde bir meşveret meclisi toplanıp Mehmed Reşad'ı tahta çıkarmalıdır" (Akşin 1994: 96). Burada Hamidiye süvarisi Vasıf Bey ile görüşülmüş ve "isyan hareketi Meşrutiyet aleyhine bir hal alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp anlaşılıktan sonra Yıldız Sarayı'nı topa tutup yakma" kararı alınmıştır (Akşin 1994: 96; Kuran 2000: 341).

Harbiye öğrencileri arasında olduğu gibi, diplomalı subaylar arasında da muhalifler yerini almıştı. İşte donanma süvarilerinin Sabahaddin Bey'e gösterdikleri yakınlık da bunun bir tezahürüdür. Mevlanzade Rıfat'ın iddiasına göre de Sabahaddin Bey'in düşüncesinde askerlerin ayaklandırılarak Abdülhamid'e karşı kullanılması ve tahttan indirilmesi vardı. Böylece hem İttihat ve Terakki, hem de Abdülhamid ortadan kaldırılmış olacaktı (Akşin 1994: 249).

Sabahaddin Bey dinlenmek üzere yalısına gittiğinde beklenmedik bir gelişme ile karşılaşmıştır: Fazlı Bey getirdiği haberde Çatalca'daki askerlerin İstanbul merkezine geldiğini ve baskıcı rejimin hortlamak üzere olduğu haberini vermiştir. Bunun üzerine Sabahaddin Bey, hocası Emin Efendi ile Fazlı Bey'e İstanbul'da incelemelerde bulunmalarını ve eğer Meşrutiyet aleyhine bir durum sezerlerse Hamidiye kruvazörüne gitmelerini ve donanma komutanlarına kendisine verilen sözün yerine getirilmesi teklifinde bulunmalarını söylemiştir (Kuran 2000: 341).

Hoca Emin Efendi ve Fazlı Bey, yaptıkları incelemelerin sonucunda askerlerin Sultan Abdülhamid lehine gösteri yapılması taraftarı olduklarını görmüş ve kararlaştırdıkları gibi Hamidiye kruvazörüne giderek Vasıf Bey ile görüşmüşlerdir. Görüşme sonucu "sabah harekete geçme" kararının alınmasının ardından Beyler yalıya dönerek durumu Sabahaddin Bey'e bildirmişlerdir. Aynı gece Sabahaddin Bey'in yalısı kurşun yağmuruna tutulmuş ve yalı sakinleri, Sabahaddin Bey ile birlikte Kandilli 'deki Cemile Sultanzade Celâleddin Bey'in yalısına sığınmak zorunda kalmıştır (Kuran 2000: 341). Süvariler ise sözlerini tutmamış, Sabahaddin Bey'in ifadelerine göre; bazıları kaçmak yolunu daha kolay bulmuş, diğerleri de seslerini çıkarmamak zorunda kalmışlardır (Akşin 1980: 96).

Sabahaddin Bey herkesin İstanbul'u terk ettiği bugünde iki beyanname yayınlamıştır. Bunların biri “Ey Ulema-i Amilin!” başlıklı ve ulemaya hitaben; diğeri de Osmanlı askerlerine hitaben açık bir mektuptur.

Sabahaddin Bey, ulemanın isyan aleyhine bir girişimde bulunma eğilimine girdiklerini görmüş ve onlara hitabında;

“Ey Ulema-yı Amilin!

“...Çalışın, bugün her zamandan çok çalışın ki, İslam ehli zulme alet olmak ihtimalinden büsbütün kurtulsun, bundan böyle, kardeşlik ve faziletten başka bir amaç takip etmesin! Çalışın, bugün her zamandan ziyade çalışın ki yüreklerimiz kin ve garaz çarpıntılarında ebediyen masun olsun. Mürüvveti, üluvv-ı cenabı düşmanlara kadar teşmil edelim. Allah'ın tahsin edeceği ahlak ile tahalluk edin!”

...Alem-i medeniyete izhar isbat edelim ki mülkümüzün üstüne şeriat-ı Muhammedî'nin saye-i sıyanetini yaimak cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin umum Osmanlıların hukuk-ı milliyelerine hukuk-ı zatiyemiz kadar riayetkar olmak demektir.” Demiştir (Alkan 2007: 289,290; Kuran 2000: 341).

Osmanlı askerlerine açık mektubunda ise şeriat adına hareket ettiğini iddia eden asi askerlere şeriatın cinayetle korunamayacağını açıktan açığa söylemiştir.

“Asker Kardeşler!

Esselamün Aleyküm

Bugün şu tehlikeli zamanda şeriat-ı İslamiye' ye bağlı kaldığınızdan dolayı sizlere nasıl teşekkür edeceğimizi bilemiyoruz. Dinimize olan bu büyük muhabbetinizi pek büyük bir iftihar ile gördüğümüz için şeriat-ı mutahharamızı yalnız istemekle kalmayıp onunla amel etmenizi diliyoruz. Çünkü şeriat isteyenler herkesten evvel şeriatın emrine itaat etmelidirler.

Asker Kardeşlerim!

Peygamberimiz, ‘Ben dünyaya güzel ahlakı tanıtmak için geldim’ buyuruyor, Kur'an-ı Kerim'imiz de ‘adalet ve iyilik’ emrediyor. Demek ki, dinimize uygun bir fetvayı şeri olmadan hiçbir ferдин canına değil, kılına dokunmaya hakkımız yoktur. Vatana hainlik edenleri şeriatın emriyle kanun cezalandırır. Bunun icrası ise milletin

ittifakıyla yalnız hükümete bırakılmıştır. Başka türlü hareket edersek şeriat nazarında katil görülürüz”.

...

“O halde hiç kimseyi incitmeyin! Derhal subaylarınızla barışın, kucaklaşın ve emirlerine itaat edin. Cenab-ı Hak hiçbirimizi doğruluk ve iyilikten ayırmasın!” tavsiyelerinde bulunmuştur (Alkan 2007: 300; Kuran 2000: 342).

İsyan bastırılır bastırılmaz 31 Mart olayının tertipleycisi sıfatıyla Sabahaddin Bey tutuklanmıştır (Kuran 2000: 342) Sabahaddin Bey'in İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplarında' sonradan yazdığına göre, Manastır'da çıkan İttihatçı Neyyir-i Hakikat Gazetesi kendisinin ayaklanmayı düzenlediğini sonra da Mısır'a kaçtığını ileri sürmüştür. Bu nedenle Sabahaddin Bey Harbiye Nezareti'nde hapsedilmiştir. Yapılan soruşturmanın sonunda Mamut Şevket Paşa ile Harp Divanı başkanı Hurşit Paşa yanına gelerek tevkif edilmesinin sebepsizliğinden dolayı özür dilemişlerdir (Akşin 1994: 217).

Sabahaddin Bey'in tutukluluğu uzun sürmemiş, birkaç gün sonra Remzi Bey'in yaptığı şu basın açıklaması ile serbest bırakılmıştır²³: (Akşin 1994: 217; Alkan 2007: 325; Kuran 2000: 342).

“Sultanzade Mehmed Sabahaddin Bey'in tevkifini icap ettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetleri malitizar iade edildiği ilan edilir”.

15 Nisan 1325

İstanbul Merkez Kumandanı

Erkânıharp Binbaşısı Remzi''

İngilizler için tarafı saydıkları Sabahaddin Bey'in salıverilmesi önemli bir konudur. Öyle ki Ahrar'cılar, İngiltere sefreti sorumlularıyla birlikte 31 Mart'ın destekleyicileri konumundadır ki, Kroker Oteli toplantısında birlikte 31 Mart Vakası'nın planlamasını yapmışlardır. (Akşin 1994: 217).

²³ Rauf Bey'in hatıralarına göre Sabahaddin Bey'in tutuklanmasının ardından annesi Seniha Sultan, tahta çıkan kardeşi Sultan Reşad'a biat töreni sırasında oğlunun serbest bırakılması için ricacı olmuş böylece Sabahaddin Bey Harbiye Nezareti'nden çıkabilmiştir (Akkaya 2005: 48).

3.6.4. Sabahattin Bey ve İttihad-ı Muhammediye

İttihad-i Muhammedi 5 Nisan 1909'da İstanbul'da İslamcılar tarafından Anayasa ve Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan önce Meclis dışında kurulmuş olup Parlamento'da bir gruba sahip olamamıştır. Programında İslami prensiplere yer veren parti, bütün Müslümanların sosyal ve siyasal alandaki çalışmalarını birleştirmek, Mecelle ve Fıkıh'a dayalı bir Ceza Kanunu oluşturarak Meclis'e sunmak ve bu sayede Şer'i esasların Osmanlı memleketindeki mahkemelerde yer almasını sağlamak, bütün İslam âlemini taarruzdan korumak gibi esasları programına dâhil etmiştir (Tökin 1965: 46). Türkiye'de kurulan ilk irtica partisi olan bu oluşumun lideri, parti lideri Derviş Vahdeti olup, 31 Mart olayının belli başlı kahramanıdır. Vahdeti'ye göre Meşrutiyet, Şeriatın muhafızı olmalıydı, ancak Jön Türkler bir "Şeytanlar Devri" açmışlar, gittikçe Batılılaşmışlardı (Tunaya 2010: 74).

Diğer taraftan İttihad-i Muhammedi'nin yayın organı olan Volkan Gazetesi, 31 Mart olayı ile öylesine bütünleşmiştir ki, Fırka çoğu kez "Volkancılar Cemiyeti", "Volkan Cemiyet-i Fesadiyesi" olarak anılmış ve dahası Volkan Gazetesi bazı kimseler tarafından 31 Mart Vakasının sebebi olarak gösterilmiştir. Gazete, isyan hareketinin sesi olmuş, isyancıların günlük emirlerini yayınlamış ve de hareket adına taahhütlere girişmiştir. Birçok gazete Volkan'ı desteklediği gibi, 31 Mart öncesinden yakınlar da seslerini Volkan'da duyurmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Volkan, kamuoyuna uyarılarda bulunup etkilemeyi de başarabilmiştir (Tunaya 1998: 225; Tökin 1965: 40). Volkan Gazetesi'nde zaman zaman Sabahaddin Bey'i öven ve savunan yazılar yayımlanmıştır (Akkaya 2005: 47).

Tunaya'nın aktardığına göre 31 Mart hareketinin ilk işaretlerini Volkan Gazetesi'nin başyazarı ve İttihad-i Muhammedi Fırkasının lideri, aynı zamanda da İngiliz yanlısı olan (Kıbrıslı) Derviş Vahdeti, gazetesinin çeşitli sayılarında önceden vermiştir (Volkan Gazetesi: 1Nisan 1324; Volkan Gazetesi 1325: No:2,106,107). Aynı şekilde hareketin düzenleyicisi, isyancı isteklerinin bildircisi de o ve takımı olmuştur ki, bu takımın içinde Türkiye'de *Nurcular*'ın lideri olan Beidüzzaman Said Kurdi (Nursi) de bulunmaktadır (Tökin 1965: 46). Ona göre İttihad-i Muhammedi bütün İslam

âlemini harekete geçirmiştir. Ahrarcılar ve Sabahaddin Bey her ne kadar hareketi destekleseler de, girişim önceliğini hareketin dinci kolu olarak gördükleri Vahdettin Grubu'na bırakmışlardır (Tunaya 1998: 181:223; Tunaya 2010: 75).

Ahrar Fırkası, Sabahaddin Bey ve İngiliz Sefareti'nin de içinde olduğu bu hareketin başında bulunan İttihad-i Muhammedi, 31 Mart Vakasının ideolojik yönünü de sağlamak istemiş ve eylemlere destek vermiştir (Karpaz 2013: 108). Ayaklanmadan kısa bir süre önce kurulmuş olan bu parti zamanın idarecilerini ve iktidarını Batılılaşmakla itham etmiştir (Tunaya 2010:74).

Mevlânâzade Rifat'ın aktardığına göre, Sabahaddin Bey, “işte biz durur durur da meydan-ı siyasete böyle atılırız” demiş, Serbesti Matbaası ile Fırka merkezi önüne “yaşasın şeriat, yaşasın meşrutiyet, yaşasın asker” yazılı pankart yaptırılması direktifini vermiştir. (Tunaya 1998: 181). Zaten Ahrar Fırkası ile 31 Mart'ın birleştirici unsuru da Sabahaddin Bey olmuştur. Kamil Paşa kabinesinin güvenoyu almayarak hükümetten düşmesinden sonra özellikle Ahrar Fırkası'nın ittihatçılara muhalefet edenleri desteklediği ve 31 Mart vakası için zemin hazırladığı bilinmektedir (Akkaya 2005: 47). Bunlar Sabahaddin Bey'in 31 Mart Vakasını ne kadar önemseydiğinin kanıtı niteliğindedir. Fakat 31 Mart olaylarından “hem Abdülhamid'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmak” gibi beklentileri sonuca ulaşmamıştır. Ahrarcılar da İttihad-i Muhammedi gibi suçlu sandalyesine oturtulmuş, Sabahaddin ve Ahmed Fazlı Bey'ler tutuklanıp serbest bırakılmış, Mevlânâzade Rifat Bey de on yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. Dahası Abdülhamid tahttan indirilmiş, Ahrar Fırkası da bu olayların ağırlığı ve sorumluluğu altında ezilmiştir (Tunaya 1998: 181).

Bu olayların sonucunda tutuklanıp serbest bırakılmasının ardından Sabahaddin Bey Avrupa'ya çekilmiştir. İttihat ve Terakki, kurduğu Meşrutiyet düzeninin Avrupa'da sağladığı ve sağlayacağı itibara bel bağlamıştı. Bu nedenle Meşrutiyetin ilanından henüz bir sene dahi geçmeden muhalefetin tamamen ezilmesi ya da önderinin idam edilmesinin Avrupa'da hoş karşılanmayacağını biliyordu. Sıkıyönetim ile zaten susturmuş olduğu muhalefete başka yaptırımlar uygulayarak Avrupa'nın tepkisini çekmekten de kaçınıyordu. Bu nedenle Sabahaddin Bey'in serbest bırakılmasına göz

yummuştur. Muhalefet önderlerinin ise kimi kaçmış; kimi önceden yaptıkları yayınlar nedeni ile sürgün ya da hapis cezasına çarptırılmış; Sabahaddin Bey gibi bazıları da gitmek zorunda bırakılmıştır (Akşin 1994: 128,129). Tekrar Paris'e dönen Sabahaddin Bey, "İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar", "Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah"ı yayımlayarak hem kendisini savunacak hem de II. Meşrutiyet ortamında gelişen olayları değerlendirecektir²⁴ (Akkaya 2005: 49).

3.6.5. Halaskâr Zabitan Grubu ve Mahmud Şevket Paşa Suikastı

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Vakasında orduya dayanarak iktidarı ele geçirdikten sonra ülke yönetiminde tek söz sahibi parti durumuna gelmişti. İttihatçıların meclise dayalı bir dikta rejimi uygulamaları ülkede hızla gelişen bir muhalefet cephesini de ortaya çıkardı. Ahrar Fırkası'nın kapanmasından sonra 1911'de hem İttihatçılara muhalif olanları hem de meşrutiyet yönetiminde umduklarını bulamayanları tek çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. Ekonomik açıdan liberal sistemi benimseyen fırka, programında Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi fikirlerine de geniş yer vermiştir. Eski Ahrarcılar tarafından bu fikirlerin aşılandığı fırka ile Sabahaddin Bey'in bağlantısı bu noktada açıkça görülebilmektedir. Yoğun baskı altında yapılan ve sonradan "sopalı seçim" olarak ifade edilecek olan 18 Ocak 1912 seçimlerini İttihatçıların kazanmasının ardından partizanca tutumları daha da arttı. Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırmak üzere gönderilen asker arasında İttihatçıların politikasını beğenmeyen muhalif subaylar, "Halaskâran" veya "Halaskâr Zabitan" adını verdikleri bir grup kurup dağlara çıktılar. Cemal Paşa ve Rıza Nur tarafından Halaskâr Zabitan Grubu'nun kuruluşunda Sabahaddin Bey'in büyük payı olduğu aktarılmaktadır (Akkaya 2005: 49). Bu arada İttihatçılar tarafından uzun süredir tasarlanan hükümet darbesi gerçekleştirilmiş, Bab-ı Ali Baskını ile Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığa getirilmiştir (Küçük 1991: 389).

²⁴ "Sabahaddin Bey'in Londra'daki Times gazetesinde İngilizce, Paris'teki Le Siecle gazetesinde Fransızca yayımlanan açık mektup niteliğindeki makalelerinde ortaya attığı görüşler, o günlerin önemli siyasi konuları arasında yer almıştır. La Revue dergisinin 15 Aralık 1905 günlü 24 sayılı ve 17 seri nolu nüshasında, Sabahaddin'e dan geniş bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, Patria dergisinin sayı: 15- 1905 geniş bilgiler mevcuttur. The Tribune-Londra 24.1.1906, Le Radical-Paris 26 Ocak 1906, Minerva de Rome Ocak 1906, The Review of Riviera Ocak 1906, Le Matin 5 Şubat 1906, La Petit Parisien – Paris 3 Ocak 1906, Times 14 Ağustos 1906, A Siecle 16 Ağustos 1906, Le Temps 1-2 Ocak 1907 tarihli gazete ve dergilerde Sabahaddin Bey'e ve makalelerine geniş ölçüde yer verilmiştir" (Toros 1978: 5).

İktidar ile bu yeni muhalefet partisi arasında yaşanan çekişmeler sonucunda muhalefet tarafından Balkan Savaşı yenilgisi bahane edilerek, Kamil Paşa istifaya etmeye zorlanmış, kendilerine engel olmaya çalışan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı da öldürmüşlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Bab-ı Ali baskınına bahane ederek İttihatçıların sadrazam yaptıkları Mahmud Şevket Paşa'ya Halaskâr Zabitan Grubunun yardımı ile suikast düzenlemişlerdir. Sabahaddin Bey'in yakın arkadaşı olan Satvet Lütfi Bey bu eylemin içerisinde (BOA SYS 119/3-01; BOA. DH. EUM. 1 Şubat 8/25-01) ve olay günü Halaskâr Zabitan Grubu lideri Kemal Bey'i evinde saklamıştır. İktidar ve muhalefet partilerinin birbirine karşı acımasızca yollara başvurduğu bu kaotik ortamda Sabahaddin Bey'in bu durumdan faydalanarak darbe hazırlığı içinde olduğu bilinmektedir (BOA KMS 63/63-03; Akkaya 2005: 50).

Mahmud Şevket Paşa suikastının soruşturmasındaki polis raporunda ismi geçenler şunlardır: Eyleme Katılanlar: Yüzbaşı Kazım Efendi, Muhip Bey, Damat Salih Paşa, Kumarbaz Ziya Efendi, Hukuk Mektebi talebe İzzeddin, Kumarbaz Nazmi. Firarda Olanlar: Şoför Abdurrahman, Kavaklı Mustafa Kaçakçı, Çerkes Mehmed Bey, Yüzbaşı Kazım'ın biraderi Çerkes Hikmet, Kaymakam Çerkes Zeki Bey, Kazak Süleyman Paşazade Adi Bey, Stokholm Sefiri Şerif Paşa, Reşit Bey, Gümülcineli İsmail Bey, Sabahaddin Bey, Pertev Tevfik Bey, Kemal Mithat Bey (BOA KMS 63/63-25; BOA. MTZ. 05/30-44).

II. Meşrutiyet sonrası İttihatçılara karşı gerçekleştirilen hareketlerin içinde bir muhalif olarak Sabahaddin Bey'in adı sürekli anılmıştır. Aktif ve eylemli bir muhalefet adamı olmayan Sabahaddin Bey'in bu hareketlerde anılmasının nedeni, bu eylemleri düzenleyen muhalif grupların Sabahaddin Bey'in fikirlerini destekliyor olmasıdır. Sabahaddin Bey hareketlerin içinde doğrudan yer almamıştır. Halaskâr Zabitan Grubu olayı da bu duruma bir örnektir (Akkaya 2005: 50; Küçük 1991: 389,390).

3.7. Sabahaddin Bey'in Savaş ve Mütareke Yıllarındaki Faaliyetleri ve Vefatı

Sabahaddin Bey, Balkan Savaşı sırasında Sultan Reşad'a hitaben yazdığı bir makalede düşmanın toplumsal yapımızda olduğunu ve merkezîyetçi yönetimin Osmanlı

Devleti'ni yok edeceğini açıkça dile getirmiştir. Mahmud Şevket Paşa suikastından sonra kurulan Divan-ı Harplerde muhaliflerin önemli bir kısmı yargılanmış, yargılananlar ya idam edilmiş ya da Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Sabahaddin Bey de idamla yargılanmış (BOA. İ. HB. 134/26-02) ancak bir süre İngiliz sefaretinde saklandıktan sonra İngilizlerin yardımıyla Paris'e kaçmıştır. Sabahaddin Bey Paris'teyken Mahmud Şevket Paşa suikastı ile ilgisi olduğu haberlerini yalanlamış, bir beyanname yayınlayarak kendisini destekleyenler artıkça düşman kazanarak hücumu uğradığını belirtmiştir (Uçman 2007: 341-342).

“İttihat ve Terakki Hükümeti, Mahmud Şevket Paşa'nın ve yaverinin hayatına mal olan suikastın belli başlı tertipçilerinden olmak töhmetiyle beni idama mahkûm etmiş bulunuyor. Hâlbuki ben, mevzu-i bahs suikastta maddeten ve manan alakadar olmadığım gibi, bilakis Komite'nin birçok muhalifine, düşmanlarının hayatına hürmetkâr olmalarını İttihatçıların mutat usullerinden olan siyasi cinayetlere asla başvurmamalarını mütemadiyen tavsiye etmişim.” (Alkan 2007: 422).

Terakki Gazetesi'nde yayımladığı yazılarını ve İzahlarını da toparlayarak 1913'te “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?” adlı kitabını yayınlamıştır. 1915 senesinde bir süre Atina'da kalmış, herhangi bir siyasi girişimde bulunmamıştır. Ancak hükümet karşıtı eylemlere katılabileceği düşüncesiyle orada bulunması pek hoş karşılanmamış, yurda geri dönmesi için çağrı yapılmıştır. Sabahaddin Bey, cevaben hükümete muhalefetinin hala devam ettiğini ancak ülke zor durumdayken herhangi bir zararlı eylemde bulunmayacağını bildirmiştir (BOA 4157/311721-03; BOA 2109/07-08).

Birinci Dünya Savaşı sona erip İttihat ve Terakki Cemiyeti dağılına kadar Fransa ve İsviçre'de yaşayan Sabahaddin Bey Mondros Mütarekesi sırasında itilaf devletleri ile diplomatik girişimlerde bulunmak istemiş, ancak bir sonuç alamamıştır. 1919'da yurda geri dönerek Nesl-i Cedit Kulübü gençleri ile birlikte Meslek-i İçtimai Cemiyeti'ni kurmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'ye Kuvay-ı Milliye harekâtını desteklediğini belirten telgraflar yollamış ancak bir etkinlik gösterememiştir. Mudanya Mütarekesi sırasında da tebriklerini ileten bir telgraf göndermiştir²⁵. Osmanlı

²⁵ Telgraf metinleri için bakınız: (Alkan 2007: 486,487).

hanedanının içinde bulunduğu koşullar nedeniyle siyasi ve özel konumu da bir hayli zorlanan Sabahaddin Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonra hanedan mensubu olduğu için tekrar yurtdışına çıkartılmıştır (Akkaya 2005: 50,51).

Avrupa Gazetelerinde Türkiye'nin siyasi ve iktisadi meseleleri hakkında çeşitli yazılar yayımlamış, hayatının son yılları İsviçre'de yoksulluk içinde geçmiştir. 30 Haziran 1948'de İsviçre'nin Neuchatel kasabasına yakın bir köyde vefat etmiş, daha sonra naaşı İstanbul'a getirilerek Eyüp Sultan'daki aile kabristanına defnedilmiştir (Uçman 2007: 341,342).

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren yenilikleri her zaman takip etmiş, değişimlere uyum sağlayabilmişti. Bu nedenle kısa zamanda güçlenen ve bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'nde 16.yy'a gelindiğinde duraklamanın etkileri hissedilmeye başlanmıştır. İmparatorluğun en güçlü, kudretli, günlerini yaşıyor olması, bu duraklamanın en büyük nedenlerinden biridir. Artık çok güçlü olduğu için etrafındaki gelişmeleri takip etmeye gerek görmeyen Osmanlı Devleti'ne en büyük darbe Avrupa'dan gelmişti. 17.yy'a gelindiğinde Avrupa aydınlanma çağına ayak basarken, Osmanlı Devleti duraklamayı ciddi şekilde hissetmeye başlamıştı. Avrupa'yı örnek alarak yapılan yenileşme çalışmaları çoğunlukla askeri ve teknik alanda yapılmış, padişah ve memurlarla sınırlı kalmıştı. Ancak çağdaşlaşmanın tam olarak tamamlanabilmesi için halkın da bu yenileşme hareketlerini benimsemesi gerekiyordu.

Yenileşme hareketini tabana indirip halkı aydınlatma görevini ise Genç Osmanlılar üstlenmişti. Genç Osmanlılar adı verilen aydın grup, halkı gazete ve dergilerle, basın yayın faaliyetleri ile aydınlatarak yenileşme hareketlerinin benimsenmesi için çaba gösteriyordu. Siyasi görüşleri ise Osmanlıcılıktı. Osmanlıcılık akımını benimseyerek, etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ndeki halkları, millet sistemi etrafında birleştirmek istiyorlardı. Aynı zamanda anayasal düzene bağlı meşrutiyet rejimini benimseyerek, açılacak olan mecliste bu halkların, kendilerini savunabileceklerini düşünüyorlardı. Genç Osmanlıların bu fikirleri sadece kendi dönemlerinde sınırlı kalmamış, sonrakilere de ilham olmuştur.

II. Abdülhamid, meşrutiyeti ilan etme şartıyla tahta çıkartılmış, 1876'da Kanuni Esasi kabul edilerek Meşrutiyet ilan edilmişti. Ancak II. Abdülhamid'in Osmanlı-Rus

Harbi'ni bahane ederek Kanun-i Esasi'yi feshetmesi ve meclisi kapatması bazı kesimlerin hoşuna gitmemiştir. Avrupalılar tarafından Jön Türkler olarak tanımlanan, Sabahaddin Bey'in de içinde bulunduğu hareket, gittikçe artan baskıcı rejime ve mutlakiyetçi otoriter rejime şiddetle karşı çıkmıştır. II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi feshetmesi, meclisi kapatması, muhalefet hareketlerini sert bir şekilde engellemeye çalışması, basına sansür koyması vb. nedenlerle Jön Türk hareketi içerisinde yer alan kimseler yurt dışına çıktılar. Yurt dışına çıkanlar arasında kişisel ve siyasi nedenler ile Damat Mahmud Paşa ve oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beyler de vardır.

Damat Mahmud Paşa'nın 1899'da oğullarını da alarak Avrupa'ya firar etmesi, hem Mahmud Paşa ve oğulları hem de Jön Türkler için bir dönüm noktası olmuştur. II. Abdülhamid rejimi nedeniyle dağınık halde olan Jön Türk hareketi böylece büyük bir canlılık kazanmıştır. Gerek hanedan mensubu olmaları, gerekse siyasi saygınlıkları nedeniyle Mahmud Paşa ve oğulları Jön Türk hareketinin başına getirilmiştir. Sabahaddin Bey, tüm Jön Türkleri bir araya toplayacak büyük bir kongre çağrısı yapmış, böylece Jön Türk hareketine aktif olarak katılmıştır. 4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan kongre, devrin yabancı basınında da geniş yankı uyandırmıştır. Ancak kongre beklenilenin aksine Jön Türklerin birleşmesi ile değil, görüş ayrılıkları nedeniyle dağılmasıyla sonuçlanmıştır.

Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları "Nizam" fikrini desteklerden, Sabahaddin Bey ve arkadaşları "müdahale" fikrini benimsemiştir. Ahmed Rıza ve grubuna göre eğer bir müdahale olacaksa, bu müdahale Jön Türk hareketini güçlendirmek için olmalıdır. Böylece mevcut rejimi yıkmaya yolundaki çalışmalar güçlenen Jön Türk hareketi ile daha etkili olacaktır. Sabahaddin Bey ve grubu ise rejimi yıkmak için gerekirse yabancı devletlerin müdahalesinin kabul edilebileceğini, yani iç ihtilale ordu müdahalesini savunmuştur. Ahmed Rıza Bey tarafından bu görüş, 'yabancı devletlerinin iç işlerimize müdahalesi' olarak yorumlansa da Sabahaddin Bey, yabancı bir devletin himayesi altına girmeyi asla savunmamıştır. Gerek taraflar arasındaki yanlış anlaşılımlar, gerekse kişisel husumetler ve fikir ayrılıkları nedeniyle Birinci Jön Türk Kongresi dağılmıştır.

Kongrenin dağılmasının ardından Sabahaddin Bey, uzun zamandır çalışmalarını yaptığı Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet'in tabanında Sabahaddin Bey'in sosyolojik açıdan etkilendiği Le Play ekolü ve Science Sociale Okulu'nun izleri vardır. Terakki Gazetesi Cemiyet'in yayın organı olmuş, Sabahaddin Bey, gazetede yayımladığı makaleleri ile görüşlerini savunmaya devam etmiştir. Sabahaddin Bey'e göre Teşebbüs-i Şahsi ile liberal ekonomi gelişecek ve birey kendi teşebbüsleri ile sosyal ve ekonomik refaha ulaşılacak; Âdem-i Merkeziyet ile de her vilayet kendi kendini yönetme hakkını kazanacaktı. Böylece halk vilayetlerde yönetimi ele alırken, aynı zamanda kendisini teftiş edebileceğinden, mutlu ve güçlü bir yapıya sahip olacaktı. Devlet içerisindeki yabancı unsurlara da söz hakkı verileceğinden özerk bir yapı ortaya çıkmış olacaktı. Ancak Ahmed Rıza ve grubu bu özerk yapının devleti daha zayıflatacağını hatta yıkılmasına neden olacağını iddia ederek bu görüşleri kesin bir dille reddetmişlerdir.

Fikir ayrılıkları nedeniyle dağınık halde çalışmalarına devam eden Jön Türkler, 1906'da İkinci Jön Türk Kongresi adıyla anılan bir kongrede tekrar toplanmışlardır. Osmanlı Devleti içerisinde bulunan her kesimden unsurun katılım gösterdiği kongrede, görüş ayrılıklarına rağmen nihayet uzlaşma sağlanabilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini de birleştiren kongrede alınan kararları uygulanmaya gerek kalmadan, Rumeli'deki faaliyetler sonucunda 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir. Böylece yurt dışına giden ya da gitmek zorunda bırakılan Jön Türkler, yurda geri dönmeye başlamışlardır. Sabahaddin Bey de büyük umutlarla Meşrutiyetten çok şey bekleyerek yurda geri dönmüş, ancak umduğunu bulamamıştır. Kongrede alınan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme kararına uyulmadığı gibi Sabahaddin Bey İttihat ve Terakkiciler tarafından dışlanma ve hakaretlere maruz kalmıştır. Bu durumda Sabahaddin Bey'in bir hanedan mensubu olmasının ve benimsediği fikirlerin geniş çevrelerce desteklenmesinin de büyük rolü vardır. Cemiyet-i Inkilabiye ve Nesli Cedit Kulübü, bu doğrultuda kurulan cemiyetlerdir.

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile birlikte anayasal ve parlamenter düzen de gelmiş, muhalefet denemeleri yapılmıştır. Ahrar Fırkası, Sabahaddin Bey'i ve

görüşlerini destekleyen fırka olarak öne çıkmıştır. Sabahaddin Bey, fırkanın kurucuları arasında yer almamakla birlikte, fahri başkanlığını üstlendiği bilinmektedir. Sabahaddin Bey, politikadan uzak kalmak istediği için seçimlerde aday olmamasına rağmen kendisine oy verilmiştir. İlk seçimleri İttihat ve Terakki ezici bir çoğunlukla kazanmış ve o günden sonra İttihat ve Terakki'nin katı yönetimi başlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin, tehdit olarak gördüğü Sabahaddin Bey'i 31 Mart Vakası ile ilişkilendirip suçlaması üzerine Sabahaddin Bey yurtdışına gitmiştir. Yurda geri döndüğünde ise bu kez de Mahmud Şevket Paşa Suikastı ile ilişkilendirilen Sabahaddin Bey, hakkında idam cezası verilmesi üzerine tekrar yurtdışına gitmiştir. Yurtdışında bulunduğu sürede I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile hem savaş süresince hem de mütareke döneminde yabancı devletlerle diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Savaş sonrasında Milli Mücadeleye tam destek vermiş olmasına rağmen, hanedan ailesinden geldiği için, hanedan mensuplarının yurt dışına çıkartılması kanunu gereği, Sabahaddin Bey de yurtdışına çıkartılmıştır.

Sabahaddin Bey'in Osmanlı'nın nasıl kurtarılabilceği sorusuna verdiği cevaplar ne yazık ki katı bir merkeziyetçi düzene sahip olan Osmanlı Devleti içerisinde kabul görmemiştir. Tek ortak amaçları II. Abdülhamid rejimini yıkıp meşruti düzeni yeniden getirmek olan Jön Türkler, yöntem konusunda fikir ayrılıkları yaşamışlar, bu fikirlerin en az değer göreni ise Sabahaddin Bey'in fikirleri olmuştur. Savunduğu düşünceler günümüzde bile tam olarak anlaşılammış ve hak ettiği değeri görmemiştir.

Sabahaddin Bey saraya yakınlığı nedeniyle bir Sultanzade olarak yetiştirilmişti. Ancak bu durum savunduğu düşünce ve değerler için hükümdarı karşısına almasına engel olamamıştı. O, kişiler ya da kurumlar fark etmeksizin baskıcı rejimin yönetimine karşıydı. Sorunun sadece bu rejimi yıkarak çözülmeyeceğini ise çok iyi biliyordu. Önemli olan halkın baskıcı rejimi kabul etmeyecek bir eğitim ve kültür seviyesine ulaşmasıydı. Gençlik yıllarını Paris'te bu yönde çalışmalar yaparak geçirdi. Ancak yaptığı çalışmalar ne halk arasında ne de Jön Türkler arasında kabul görmedi. II. Abdülhamid rejimi yıkılıp yurda geri döndüğünde bu kez de İttihat ve Terakki'nin baskıcı rejimi ile mücadele etmek zorunda kaldı. Maruz kaldığı birçok hakaret,

karalama ve dışlanmaya ise kendisine yakışan bir şekilde cevap verdi. Fikir ve eylemleri sadece entelektüel kimseler arasında kabul görse de çalışmalarından hiçbir zaman vazgeemedi.

Sabahaddin Bey, babası Damat Mahmud Paşa'nın kararıyla 1899'da gittiği Avrupa'da, 1948 senesindeki vefatına kadar yaklaşık elli sene geçirmiştir. Avrupa'ya kendi isteği ile mi gittiği yoksa gitmek zorunda mı bırakıldığı tartışmaya açık bir konudur. Ancak gider gitmez Jön Türkler arasında saygın bir yer edinmesi ve bu doğrultudaki eylemleri, babasının mirasını devraldığının bir kanıtıdır. Sabahaddin Bey'in 31 Mart olayı ve Mahmud şevket Paşa suikastındaki rolü ise halen tam olarak aydınlatılamayan, Doktora tezi olarak çalışılabilecek konulardır.

KAYNAKLAR

BOA. Y. PRK. HR. 36-56/02.

BOA. DH. EUM. 1 ŞUBAT 8/25-01.

BOA. Y. PRK. TKM. 45-16/01-02-03.

BOA. MTZ. 05-18/22-02

BOA. MTZ. 05/30-44.

BOA. BEO. 3397-254762/01.

BOA. Y.A. HUS. 520-92/01.

BOA. DH. SYS. 119-03/01-02.

BOA. DH. KMS. 63-63/03.

BOA. DH. KMS. 63-63/25.

BOA. BEO. 4157-311721/03.

BOA. HR. SYS. 129/01-43-01-01-28.

BOA. HR. SYS. 2109-07/08.

BOA. HR. SYS. 41-06/01-02.

BOA. BEO. 3387-253960/01.

BOA. İ. HB. 134/26-02.

TBMM Kütüphanesi. 1931-297-310.

TBMM Kütüphanesi. 1930-1540-305.

TBMM Kütüphanesi. 1930-1535-300.

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu: HTU. 0273/212. Beyazıt Üniversitesi Kütüphanesi. Nadir Eserler Koleksiyonu.

Ahmad, Feroz (1969). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. Çev. Nuran Ülken. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Akşin, Sina (1987). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Akşin, Sina (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Akşin, Sina (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Akkaya, Rukiye (2005). *Prens Sabahaddin* Ankara: Liberte Yayınları.

Alkan; Mehmet Ö (2007). *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri/ Prens Sabahaddin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, Niyazi (1972). *100 soruda Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Berkes, Niyazi (2002). *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Berkes, Niyazi (2013). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Beydilli, Kemal (2013). “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43.Cilt. İstanbul. 430-433.

Çavdar, Tevfik (1991). *İttihat ve Terakki*. Ankara: İletişim Yayınları.

Çavdar, Tevfik (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Durukan, Kaan (2004). *Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. I.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ebüzziya, Ziyad (1989). “Ahmed Rıza”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. II. Cilt. İstanbul. 124-127.

Ege, N. Nezahat (1977). *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat.

Hanioğlu, M. Şükrü (1981). *Bir Siyasal Örgüt Olarak “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” ve Jön Türklük*. İstanbul: Teknografik Matbaacılık Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü (2001). “Jön Türkler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23.Cilt. İstanbul. 584-587.

Hanioğlu, M. Şükrü (1987). “Osmanlı Devleti'nde Meslek-i İçtima Akımı”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. IV. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları. 382-386.

İzgör, Ahmet Zeki (2013). *İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar: Türkiye Nasıl Kurtulabilir? ve izahlar / Prens Sabahaddin*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. Bayram (2015). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Kansu, Aykut (2006). “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce”. 1.Cilt. *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabekir, Kazım (1995). *İttihat ve Terakki Cemiyeti:1896-1909*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev. Ceren Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2013). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kısa, Ahmet (2012). *Cleanthi Scaleri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*. Yüksek Lisans Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuran, Ahmet Bedevi (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Analiz Yayınları.
- Küçük, Cevdet (1991). “Bab-ı Ali Baskını”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 389-390.
- Lewis, Bernard (1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önder, Tuncay ve Türköne, Mümtazer (drl.) 2008. *Türk modernleşmesi*. Mardin Şerif. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1985). “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. VI. Cilt. İstanbul.

- Petrosyan, Yuriy A. (2015). *Sosyalist Açıdan Jön Türk Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ramsaur, Ernest E. (2011). *Jön Türkler: 1908 ihtilalinin doğuşu*. Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Reyhan, Cenk (2008). *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri, Prens Sabahaddin (1877-1948)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sezer, Baykan (1989). “Türk Sosyologları ve Eserleri I: Sabahaddin Bey”. *Sosyoloji Dergisi* 3 (1).
- Tanör, Bülent (1995). “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”. *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi*. I. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanyol, Cahit (1949). “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin”. *Sosyoloji Dergisi* 4 (5).
- Temo, İbrahim (2013). *İttihat ve Terakki Anılarım: Atatürk’ü Niçin Severim?*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Toros, Taha (1978): İstanbul Şehir Kütüphaneleri Arşivi. E Arşiv. “Doğumunun Yüzüncü Yılında Gurbette Ölen Fikir Adamımız: Prens Sabahaddin”. *Milliyet Halk Gazetesi*. (5).
- Tökin, Füzuan Hüsrev (1965). *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1998). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. I. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2010). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tütengil, Cavit Orhan (1954). *Prens Sabahaddin*. Geçit Yayını.

Uçarol, Rıfat (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Haşmet Matbaası.

Uçman, Abdullah (2007). “Prens Sabahaddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 31.Cilt. İstanbul.

Ünal, Tahsin (1962). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Zürcher, Eric Jan (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek 1: Damat Mahmud Paşa (ortada) ve oğulları; Prens Sabahaddin (solda) ve Prens Lütfullah (sağda).

<http://www.ekrebugraekinci.com/makale.asp?id=990>

Ek 2: Prens Sabahaddin (sağda) ve Prens Lütfullah'ın (solda) çocuklukları

<http://www.biyografya.com/biyografi/8207>

Ek 3: Sabahaddin Bey'in Gençliği

<http://www.biyografya.com/biyografi/8207>

Ek 4: Sabahaddin Bey

<http://www.biyografya.com/biyografi/8207>

EK 5: Jön Türk Kongresi'ne Katılanlar

İstanbul Şehir Üniversitesi, E Arşiv, Taha Toros Arşivi Dosya Adı: Yakın Tarihimiz Prens Sabahaddin.

Ek 6: Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin yayın organı olan Terakki Gazetesi'nden bir nüsha.

Hakkı Tarık Us Nadir Eserler Koleksiyonu

Ek 7: Ahmet Bedevi Kuran'ın Vatan Gazetesinde Yayımlanan "İnkılap Tarihimizde Sabahaddin Bey" isimli yazısı.

14 - 7 - 1948

TT-581006

İNKILÂP TARİHİMİZDE

Sabahattin Bey

Yazan: Ahmet Bedevi

Rus sefiri İgnatıyef'in çevirdiği entrikalar!

— 2 —

Sultan Abdülâziz devrinde aleyhimizde döndürülen fırladıkları nümune olmak üzere Rus sefiri General İgnatıyefin yazdığı mektuplardan bazı parçalarla ordamlarının yazılarını kısaca buraya alıyorum.

Bunlardan anlaşılacağına göre Osmanlı imparatorluğu dahilinde cereyan eden bu ve bunlara mümasil birçok kötü hareketlerden hükümetimiz habersiz kalmış ve ecnebi entrikaları tam bir serbestilik içinde devam edip gitmiştir.

4 Mart 1871 de İgnatıyef tarafından Viyanada Rus sefiri Narıkofa gönderilen mektubun bir kısmı şudur:

«... Şimdi çalışmayı ve gayreti arttırmalıyız. Eğer sadrazam - şüphe-den âzade olduğu üzere - Patrik'in istifasını kabul ederse, Trakya, Makedonya, Bosna ve Hersek ahaliisi kendi milletlerinden metropolitler ve bir peskopos tayini talebine hemen müsaarat etmelidir. Bu suretle her patrik değiştiğinde tarafımıza bir kaç metropolit celbedebiliriz. Bu hususu Edirne ve Manastıra yazdım. Sizin komite dahi keyfiyeti Hersek ve Bosnaya yazmalıdır. Devleti Aliyenin garp vilâyetlerinin harp haritalarını aldınız mı?

Cenabı Hakka çok şükür, her şey

Düşmanlarımız memleketin başına çorap örmeğe devam ediyorlar, İmparatorluğa dahil milletleri Türk çoğunluğu aleyhine kışkırtıyorlardı. Rus Sefiri İgnatıyef bu hususta adamakıllı gemi azağa almıştı.

«Reisimiz Veliâht asaletlû Prens hazretleri tarafından sâdir olan emir mucibince Aynaroz manastırı memur riyeti yerine bir komite teşkil ve ihdas olunacaktır.

Bu komitenin vazifeleri şunlardır:

1 — Rusikok manastırında (esliha ve mühimmatı harbiye) deposu tesis.

2 — Makedonya, Trakya ve Bulgaristan ile eski Sırbistana memurlar irsalle bunlar vasıtasile oralarda ki tap ve akçe tevzi ve Slâvlik davasına tarafgir peyda ve hareketi vatanperverane için gönüllü kaydet-tirmek.

3 — Aynaroz cihetini tamamile bir Slâv memleketi haline ifrağ ve oralara Rus ve Bulgar muhacirlerini iskân.

Bu işler için senevi elli bin ruble verilecek ve paranın hesabı Dersadet sefareti tarafından tutulacaktır. Komite riyasetini Selânik Rus konsolosu deruhte edecektir.

Bu mektupların bizlere öğrettiği hakikatlerden anlaşılacağı veçhile düşmanlarımız başımıza çorap örmeğe meşgul olduğu halde onların

tavır takınmaktan ziyade yavaş yavaş hülûl etmekle iş görmeği tercih ediyor, ve şehametli devirlerin kor kuç tesirine tâbi olarak ihtiyar aslanı daldığı gaflet uykusundan uyan dirmak istemiyorlardı. Bu müsa-mahakâr ve anlaşılması kolay sebeplerden dolayı imparatorluk idaresinin bu kadar bozuk olması ayak ta durmasına mâni teşkil etmiyor du.

Bununla beraber bu sükûn ilânihaye devam edemezdi. Nitekim sonraları mukadder olan âkibet tecelli etmiş, gün geçtikçe müdahaleler artmış ve ıslahat tavsiyelerine kayıtsızlık gösterilmesine güvenmiş olan eski müttefiklerimiz yavaş yavaş kendi istifadelerini temin çaresine koyulmuşlar, ve mukabil menfaat vâdilerle aralarında rekabet duygularını uyutarak Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasını tacil eylemişlerdir. Şunu da işaret edelim ki, gerek Sultan Abdülhamit devri ve gerek o muzlim devri takip eden meşrutiyet idaresi Avrupalıların has mane düşüncelerine bilmiyerek müzsheret etmekten ve haris müstevli-

Cenabı Hakka çok şükür, her şey yolundadır. Lâkin ne vakit pasaport larımı talep emri alırsam daha ziyade memnun olacağım.»

General İgnatıyef 18 Mayıs 1872 tarihinde Mısır Hidivi İsmail Paşaya şu mektubu göndermiştir:

«Kahireden gönderilen 8 Mayıs 1872 tarihli tahrirâtı fahimanelerinden dolayı teşekkürlerimi arzede - rim.

Bunları zikir ve beyanla beraber hükümeti imparatoriyenin bu bapta ne efkârda bulunduğunu da size sarahaten arza müsarâat eylerim. Şöyle ki: Tasavvurlarımızın mevkil icraya vüsulü için bir müddet daha sükûnet elzem.

Silâhlarımızın! Uzun müddet muharebe için tedarikâtı lâzımede bulununuz! Yunan, Sırp, Eflâk ve Buğdan ile tedafül ve taarruzl muşahadâtı ittifakiye aktediniz. Bu hususta bizim muavenet edeceğimize şüphedir. Hükümeti metbuanızla yavaş yavaş münazaatınıza devam ediniz. Mısır, Babiâliye karşı iddiasında ısrar ettiği taktirde muvaffak olur. Padişah ve vükelâsı sebatınızı görünce hiddet eder ve bir hâdise zuhuruna sebebiyet verirler. İşte o vakit Mısır, Rusyanın dostluğunun kıymetini anlayacaktır. Bizim dostluğumuz Fransa dostluğu gibi değil dir. Fransa ceddinizi muharebeye teşvik ettiği halde muaveneti mânevîye ile iktifa ve sizi Osmanlıların pençesi intikam ve garazına terk ve feda etmiştir.»

Petresburg merkez komitesinden Selânik Rus konsolosuna 14 Teşrinisani 1872 tarihli şifre:

mekle meşgul olduğu halde onların bu cinayetlerini, belki kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramıyan Mahmud Nedim ve emsali hükümeti temsilde devam ediyorlar, ve memleket menfaatini hiçe sayıyorlardı.

Fakat bütün bu yolsuzluklara ve idaresizliklere ve hattâ içimizde kaynayan ve olgunlaşmağa yüz tutan kıyam hareketlerine rağmen Osmanlı imparatorluğu zahiri ihtigamını muhafaza edebiliyor, ve bu gizli müdahalelerden fazlaca müteessir görünmüyordu. Çünkü Avrupa devletleri arasında da, bir dereceye kadar, ahensizlik hüküm sürüyor ve yekdiğerlerine karşı güttükleri rekabet ve çekingenlik bizimle daha yakından uğraşmalarına ve imparatorluk işleri ne müdahaleye meydan bırakmıyor du.

Bahusus Almanya, imparatorluk şekline yeni girmiş ve millî birliğini yeni kurmuştu. Uzaklarda müstemleke edinmeği de temin eylemişti. Türkiyeden toprak koparmakta hakikaten zorluk vardı. Onun için bu raya iktisaden nüfuz etmeği tercih ediyordu. Fransa dahill ihtilâllerle yorulmuş ve Alman istilâsından yeni kurtulmuştu. İtalya ise kudretini enpoze edecek bir duruma girmemiş, ve henüz istilâ siyasetine başlamamıştı. Osmanlı imparatorluğundan ayrılan Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan gibi küçük ve tâli hükümetler, imparatorluk camiasına dahil iken alıştıkları uyşukluğu gi derememiş ve benliklerini tamamen bulamamışlardı.

İşte Osmanlı imparatorluğuna sonradan düşmanca el uzatmağı itiyat edenler o tarihlerde tecavüzkâr bir

zaheret etmekten ve haris müstevillerin istihalarını tahrikten de hâlî kalmamışlardır.

Her şeye rağmen imparatorluğu çöküntüden kurtarmak, ve memlekette medeni bir idare kurmak için uğraşanlar ve didigen vatanseverler de zuhur etmiştir.

Nitekim Sultan Abdülmecid devrinde Kuleli hâdisesini vücuda getiren fedakârlardan sonra Sultan Abdülâziz saltanatında «Yeni Osmanlılar-Jöntürkler» ortsa atılmış ve Sultan Abdülhamit istibdadına karşı da aynı gaye ve maksad etrafında «İttihat ve Terakki» vücud bulmuştur. Bu teşekküller hükümetleri ikaz ve doğru yola sevk çarelerine baş vurmaktan bir an hâlî kalmamışlar ve hattâ saltanat makamlarında değişiklikler icrasına kadar ileri gitmişlerdir.

Sultan Abdülmecid saltanatında bu yoldaki teşebgüsler akamete uğramakla beraber Sultan Abdülâziz devrinde umumi efkârın daha şümulü müzaheretine mazhar olan «Yeni Osmanlılar» cemiyeti hükümdar değiştirmeye imkân bulmuş ve memlekette yeni bir çığır açılmasını temin eylemişti.

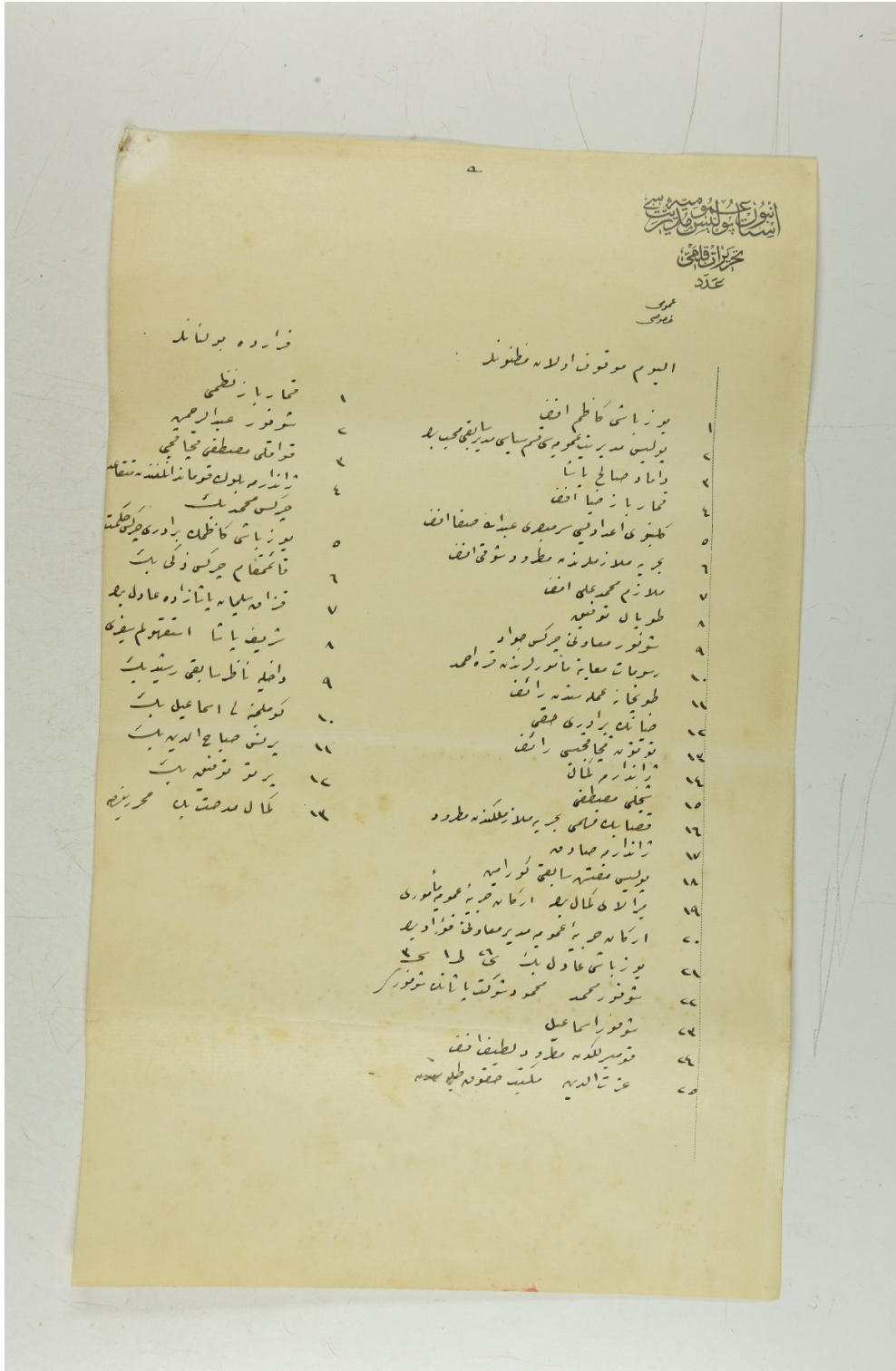
Fakat beklenen gaye elde edilememiş ve netice sıfıra müncer olmuştur. Çünkü bütün düşünceler makam tebdiline inhisar ediyor ve heyeti içtimaiyede ciddi islahat icrası kimsenin aklından geçmiyor ve görüşler bu noktaya kadar ileriletilmiyordu. Nitekim Sultan Abdülâziz'in hal'inden memleket için beklenen faydalar vücut bulmadığı gibi ondan sonrakiler de külâh değiştirme kabilinden oluvermiştir.

(Arkası var)

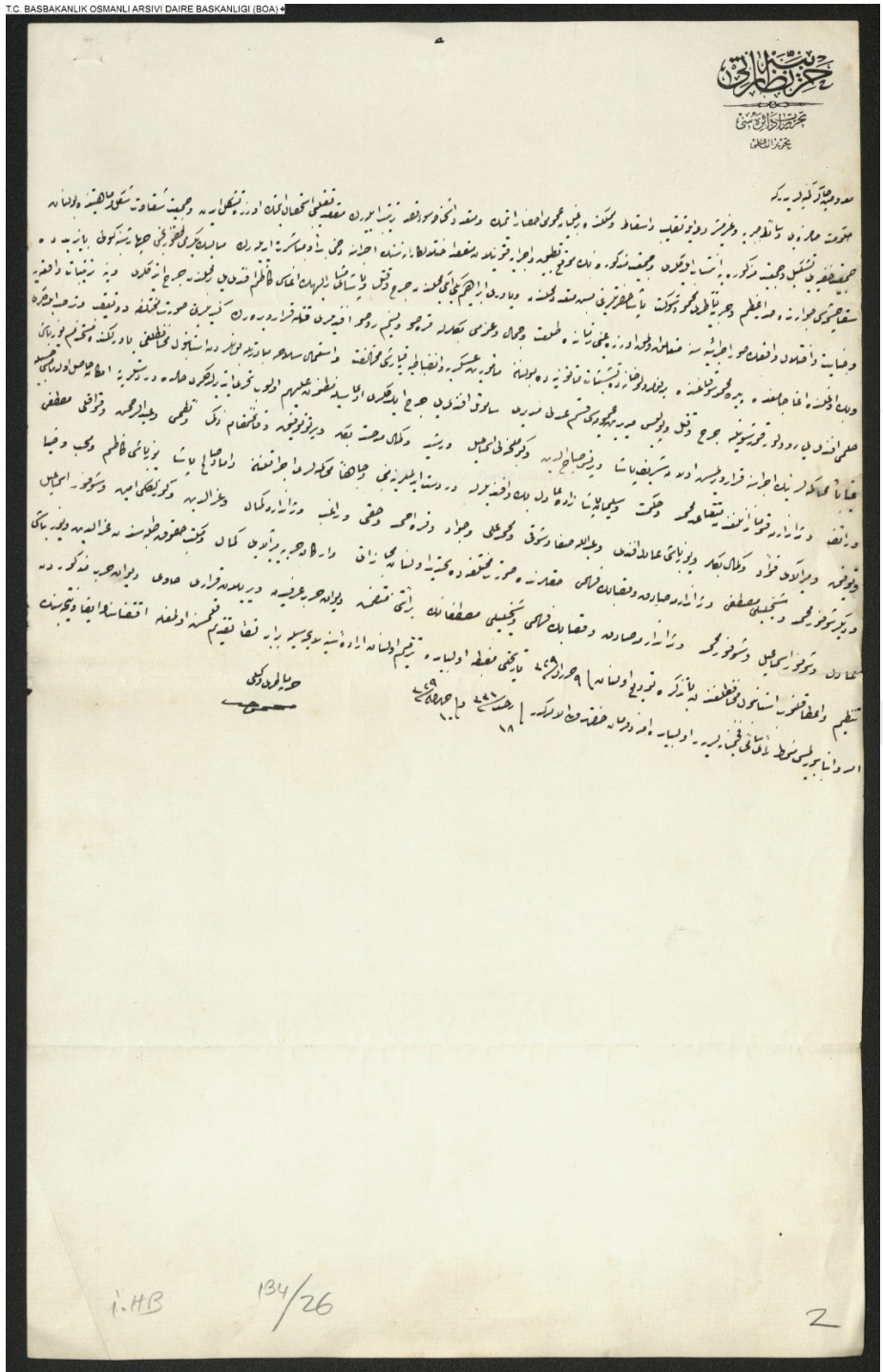
Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği
Taha Toros Arşivi

Ek 8: Mahmud Şevket Paşa Suikastının Polis Raporu'nda Adı Geçenler

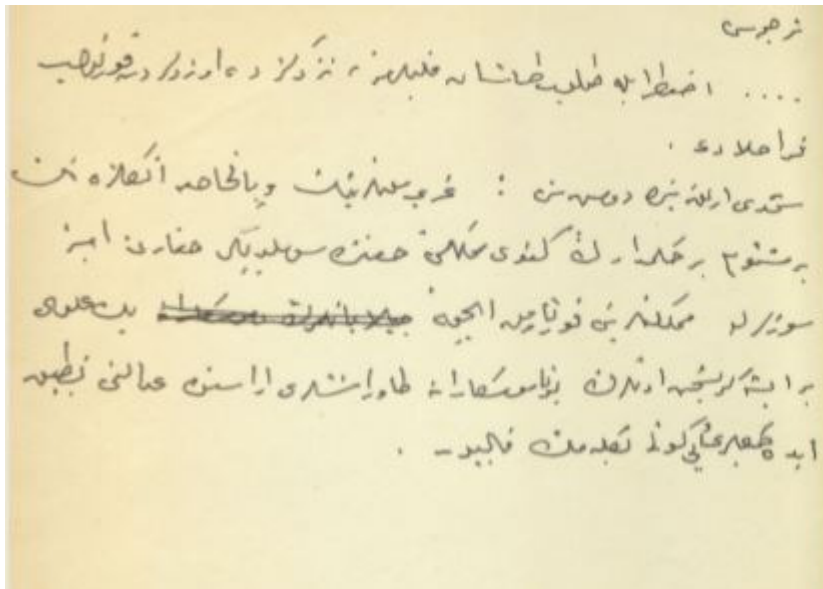
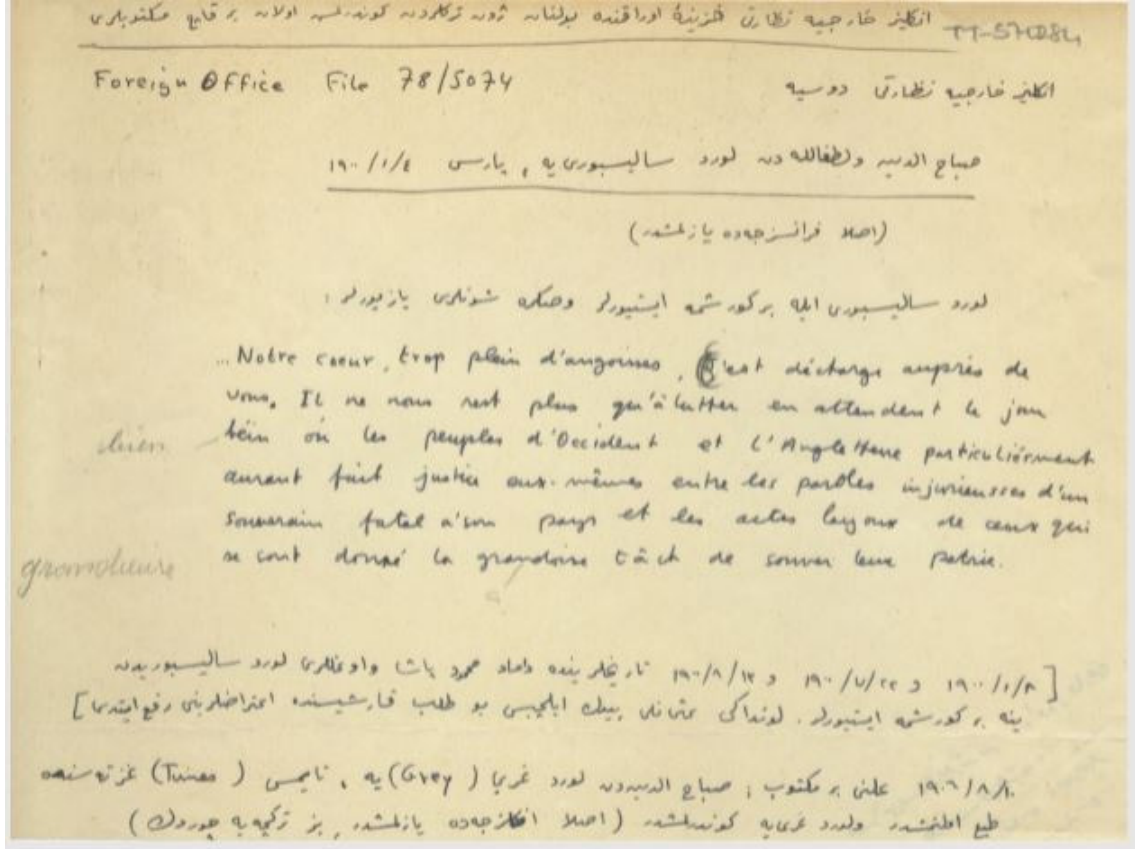
Ek 9: Sabahaddin Bey'in Mahmud Şevket Paşa Suikastı Nedeniyle İdam Cezasına Çarptırıldığına Dair Belge

I.HB.00134.00026.002

BOA. İ.HB.134/26-02

Ek 10: Sabahaddin ve Lütfullah Beyler Tarafından Lord Salisbury'e Fransızca Olarak Yazılan Mektubun Bir Kısımı ve Osmanlıca Çevirisi

Ek 11: Romanya'da "Türkiye Uçurumun Kenarında" Başlığı ile Yayınlanan, Jön Türk Hareketi ve Meşrutiyet Dönemini Anlatan Yazının İlk Nüshası.

HR.SYS.00129